

İlkteşrin 1936

(Elk m)

82605

255.07.02.02.01.06.41241
DERGI A/052-20
Türk Dili

Türk Dili

— Türk Dil Kurumu Bülteni —

1936

İSTANBUL

DEVLET BASIMEVİ

TÜRK DİL KURUMU
TOPHANESİ
Esas <i>T. Adm. 20</i>
Kayıt <i>113</i>

İptek. Adm. 20

Sayı : 20

İlkteşrin 1936

TÜRK DİLİ

— Türk Dil Kurumu Bülteni —

DÖRDÜNCÜ TÜRK DİL BAYRAMI

Ulu Önder'in
Kutlulama telgrafı

Bay İ. N. DİLMEN
Türk Dil Kurumu Genel sekreteri

29-9-1936

Dil Bayramını mesai arkadaşlarımla birlikte kutluladığınızı bildiren telgrafi teşekkürle aldım. Ben de size tebrik eder ve Türk Dil Kurumuna bundan sonraki çalışmalarına da muvaffakiyetler dilerim.

K. Atatürk

Kamutay Başkanının Telgrafı

*Bay İ. N. Dilmen
Türk Dil Kurumu
Genel Sekreteri*

31 Eylül 1936

Dil Bayramı münasebetiyle çekilen gerek şahsım ve gerek meclis hakkında samimî duygularınızı ihtiva eden telgrafı bugün meclise geldiğimde aldım. Samimî teşekkürlerimi sunar, sizleri de kutlularım.

*B. M. M. Reisi
M. A. Renda*

Başbakanın Telgrafı

*İ. N. Dilmen
Türk Dil Kurumu
Genel Sekreteri*

Elâziz, 29/9/1936

C. Ana tüzüğümüz mucibince bize teveccüh eden vazifeleri memnuniyetle ve sevinçle ifa edeceğiz.

*Başbakan
İsmet İnönü*

Genel Kurmay Başkanlığının Telgrafı

Türk Dili Kurumu Genel Sekreterliğine

1/12/1936

Seyahatım sırasında gelen, dil bayramını kutlama ve Kurum Başkanlığına seçimimi bildiren yazıdan ötürü teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

*Genel Kurmay Başkanı
Mareşal
Fevzi Çakmak*

**Kültür Bakanı, Dahiliye Bakanlığı ve C. H. P. Genel
Sekreterliği Vekili Saffet Arıkanın Telgrafı**

İ. N. Dilmen

Türk Dil Kurumu

Genel Sekreteri

Burdur Sayları

29/9/1936

Dil bayramınız kutlu olsun. Bu mutlu günde yurtdaşlarımızın duygurını ve bağlıklarını bildiren telyazınıza teşekkür eder, gözlerinizden öperim.

*Kültür Bakanı, Dahiliye Bakanlığı
ve C. H. P. Genel Sekreteri N.
Saffet Arıkan*

T. D. K. Genel Sekreterliğinin Kutlama Telgrafları

K. Atatürk

Türkiye Cumur Başkanı

Türkün bütün varlığını yeniden kuran kutsal elinizle Birinci Türk Dil Kurultayının açıldığı Yüce Dil Bayramı gününü kurumdaki bütün çalışma arkadaşlarımla birlikte kutlar, yüksek varlığınızın Türklüğe daha pek çok iyilikler yaratmasını dileyerek ellerinizden sonsuz saygılarla öperim, Pek Ulu Önderim.

*T. D. K. Genel Sekreteri
İ. N. Dilmen*

Abdülhalık Renda

Kamutay Başkanı

Dördüncü Dil Bayramını size ve başkanı bulunduğunuz Yüce Türk Kamutayına bütün çalışma arkadaşlarımla birlikte kutlar, yeni ana tüzüğümüzle size verilen onursal başkanlığımızı da kabul buyurmanızı dileyerek içten ve derin saygılarımı sunarım, Pek Sayın Başkan.

*T. D. K. Genel Sekreteri
İ. N. Dilmen*

İsmet İnönü

Türkiye Başbakanı

Dördüncü Dil Bayramını, Kurumumuzu kuran ve koruyan Ulu Önderin en yakını olan siz, Yüce Başbakanımıza bütün çalışma arkadaşlarımla birlikte kutlarken, yeni ana tüzüğümüzle size verilen onursal başkanlığımı-

zı da kabul buyurmanızı, bizi her zaman minnettar bırakan kayranızdan diler, içten ve derin saygılarımı sunarım, Pek Sayın Başbakan.

*T. D. K. Genel Sekreteri
I. N. Dilmen*

*Mareşal Fevzi Çakmak
Genel Kurmay Başkanı*

Ulu Önderimizin kutsal eliyle ilk Türk Dil Kurultayının açıldığı bugünkü Dil Bayramını bütün çalışma arkadaşlarımla birlikte kutlar, yeni ana tüzüğümüzle size verilen kurumumuzun onursal başkanlığını kabul buyurmanızı da ayrıca lütfunuzdan dileyerek içten ve derin saygılarımı sunarım, Pek Sayın Mareşal.

*T. D. K. Genel Sekreteri
I. N. Dilmen*

*Cumuriyet Halk Partisi
Genel Sekreterliğine*

Ulu Önderimizin en yüksek yaratışlarından biri olan dil işinde sizin ve başında bulunduğunuz Parti ve Halkevleri Kurumlarının pek büyük yardımlarından her zaman asıgılanan Türk Dil Kurumu adına Dördüncü Dil Bayramını kutlar, içten ve derin saygılarımı sunarım, Pek Sayın Genel Sekreter.

*T. D. K. Genel Sekreteri
I. N. Dilmen*

*Saffet Arıkan
Kültür Bakanı*

Ulu Önderimizin Yüce yol göstericiliğiyle başkanlığınız altında her gün daha ileri adım atan Türk Dil Kurumu adına Dördüncü Dil Bayramını size ve başında bulunduğunuz Türk Kültür ailesine kutlarken, en derin saygı ve sevgilerimi de sunarım, Pek Sayın Bakan.

*T. D. K. Genel Sekreteri
I. N. Dilmen*

Genel Sekreterliğin Teşekkürü

Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliğinden :

26 Eylül Dil Bayramı münasebetiyle Cumuriyet Halk Partisi ve Halkevi örgütlerinden ve İlçebaylarla Uray Başkanlarından ve bir çok dilseverlerden gelen kutlama telgraf ve mektublarından dolayı Türk Dil Kurumunun Kamuya teşekkürlerini bildirmeğe Anadolu Ajansının aracılığını dilerim.

26 EYLÜL 1936

DÖRDÜNCÜ DİL BAYRAMI PROGRAMI

1 - İlk Türk Dil Kurultayının toplandığı 26 Eylülde, bundan önceki yıllarda olduğu gibi, Dil Bayramı Türk Dil Kurumu üyeleri, Halkevleri, gazeteler ve yurdun dilseverleri arasında kutlanacaktır.

2 - 26 Eylül 1936 Cumartesi günü saat 18 de Ankara - İstanbul radyoları birleştirilecek ve Kurum adına bir söylev verilecektir. Bu söylev bütün Halkevlerinde radyo ile dinlenecektir.

3 - Halkevleri, söylev saatinden önce veya sonra, kendi bölgelerindeki imkâna göre dil hakkında konferanslar vermek, şiirler okutmak ve türlü tezahürlerde bulunmak suretiyle Dil Bayramını kutluyacaklardır. Halkevlerinde verilen konferanslar ve okunan şiirlerin birer kopyesi Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliğine gönderilecektir.

4 - Türkiye gazeteleri 26 Eylül 1936 sayılarında Dil Bayramını kutlayacaklar ve Türkiyede dil çalışmaları üzerinde yazılar yazacaklardır. Bu yazıların da birer kopyesi Türk Dil Kurumu Genel Sekreterliğine gönderilecektir.

5 - Bütün kutlama ve tezahürlerde şu noktaların tebarüz ettirilmesine çalışılacaktır:

- a) Ulu Önder Atatürk'ün yüce himaye ve irşadı altında Türk dili üzerindeki çalışmaların hergün daha çok genişliyen yüksek bir faaliyet aldığı;
- b) Ana dilimizin geniş varlıklarını bulmak üzere yapılan araştırmaların, yalnız türkçeyi değil, bütün dünya dillerini ve genel dil bilgisini ilgilendiren yüksek bir buluşa vardığı;
- c) Yeni Türk Dil tezinin Üçüncü Türk Dil Kurultayına iştirâk eden yerli ve yabancı dil bilginleri tarafından da iyi karşılanmak suretiyle bir kat daha kuvvetlendiği;
- d) Türk kültürünün en eski kültür kaynağı olduğu gibi, Türk dilinin de bütün kültür dillerine ana kaynak olduğunun "Güneş - Dil" teorisiyle inkâr kabul etmez bir şekilde ortaya çıktığı.

6 - Halka hitap eden söylev, konferans ve şiirlerde elden geldiği kadar herkesin anlayabileceği açık, sade, düzgün pürüzsüz ve güzel bir Türkçe kullanmağa çalışılacaktır.

7 - Bu program, Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği ile Basın Genel Direktörlüğüne, Ankara ve İstanbul radyoları ile Anadolu Ajansına bildirilmiştir.

Dördüncü Dil Bayramında T. D. K. adına Genel Sekreter I. N. Dilmen'in Söylevi

Yurttaşlarım,

Bundan dört yıl önce bugün, Ulu Önder Atatürk'ün yüce dehasından yeni bir güneş doğmuştu. Türklüğün yeni varlığına kültürden bir temel kurmak isteyen Büyük Kurtarıcı, Türklüğe, Türk Gençliğine dil üzerinde çalışma yollarını açıyordu.

26 Eylül 1932 de Dolmabahçe Sarayında toplanan birinci Türk Dil Kurultayı, işte bu yeni ve parlak güneşin ilk etrafa yayılan ışığı sayılabilir.

30 Ağustos 1928 de yeni Türk alfabesinin kabulüyle Türk kültür hareketine ilk çığırını açan Lider, dil devrimine el koymazdan önce, başka büyük bir konunun üzerinde uğraşmıştı: Türk historyası...

Atatürk'ün kutsal eli değdiği tarihten önce historyamız, acınacak bir yokluk içinde görülüyor ve gösteriliyordu: Historya diye, Avrupa'dan tercüme edilmiş kitaplarla eski padişahların, doğuş, tahta geçiş, ölüm tarihlerinden ve biyografilerinden başka birşey bilmiyorduk. Bunlar - sanki elbirliği etmiş gibi - Türk milletine kendi varlığını değersiz, düşkün göstermeğe çalışıyorlardı. Gûya bütün varlığımızın başlangıcı dörtyüz çadır halkının Anadoluya göçmesiyle başlıyordu. Gûya kültürün, bilginin kaynağı, eskiden Yunan ve Roma, orta çağlarda Arap, yeni çağlarda ise Avrupa idi. Gûya Türkün, bütün bu historya akışında, savaştan, akından, vurup kırmadan başka bir rolü yoktu.

Atatürkün yüce dehasından doğan Türk historya tezi, bütün bu hakikatten uzak görüş ve düşünelere karşı yeni ve doğru bir yol gösterdi: Dünyanın gözü önüne, ilim âleminin en kuvvetli belgeleriyle konuldu ki cihan kültürünün ilk açılışı, ilk gelişmesi, Türkün eliyle olmuştur. İnsanlığın hayvanlıktan sıyrılarak ilk varlığını idrâk ettiği uzun paleolitik hayattan, yani çok eski taş sanatı devrinden sonra, zekânın ilk yaratışlarına kapı açan neolitik, yani yeni ve cilâlı taş kültürü, ilk defa ortaasyada, Türk iç denizleri kıyılarında oturan brakisefal dedelerimizin kafalarında kurulmuştur. İlk defa madeni bulup işliyen ve bu sayede yeni ve mühim bir kültür âlemi yaratan, yine o brakisefal Türklerdir.

Ortaasyadan göçerek yer yüzünün dört yanına akın eden Türklerin, neolitik ve maden kültürlerini dünyaya yaydıkları bir hakikattir. Bu hakikati henüz inkâr edenlere karşı Türklüğün ve Türk gençliğinin daha

çok uğraşmağa mecbur olduğunu unutturmak istemem. Fakat, şuna da eminim ki, ne de olsa, tezimizin muvaffakiyeti, Türk zekâsının ortaya koyduğu hakikat aydınlığıyla, artık gizlenebilir halden çıkmıştır.

Jeolojinin, arkeolojinin, antropolojinin, etnolojinin ve bunların ortaya koyduğu hakikatlerle her gün daha çok kıymet ve ehemmiyet almakta olan prehistoryanın verdiği bu neticeyi tamamiyle meydana koyacak ve kuvvetlendirecek olan bilgi, ancak dil bilgisi olabilirdi. İşte bunun içindir ki historya tezi muvaffakiyet yoluna girince Ulu Önderin önem bakışları yeniden dil üzerine dönmüştür.

Türk Dili, gerçekten bakım bekliyen bir halde idi: Osmanlı İmparatorluğu, asırlar içinde, Türk Dilinin türlü diyarlarda şekil değiştirmiş varlıklarını, yabancı birer dil varlığı gibi ileri sürmek gafletinden kurtulamamış, o varlıkları kendi âlemlerindeki inkişaf şekilleriyle, olduğu gibi alırken üstlerine yabancı damgası vurmak suretiyle "Osmanlıca,, diye kozmopolit ve donmuş bir dile hayat vermek yolunda Türklüğe boşuna zaman kaybettirmişti.

Türklüğü, şanlı mazisi kadar, parlak istikbaline de lâyık yeni ve modern bir kültürle canlandırmağa azmeden Türk Cumhuriyeti, halkın anlaşma vasıtası, bilginlerin öğretme âleti ve bilhassa Türk kültürünün hazinesi olan dili bu karanlık, karışık, donuk halde bırakamazdı.

Türk dilini ilim yollarıyla derinleştirerek tam mahiyetini ve yeryüzü dilleri arasındaki yerini tayin etmek lâzımdı.

İşte bugün dördüncü yıl dönümünü kutladığımız dil devriminin başlangıcı bu hedeflere doğru ilk adım demektir. O gündenberi geçen dört yılın içinde alınan verimleri, bu kutlu bayram gününde kısaca gözden geçirmek isterim:

Bütün yurttaşlara okuma yazma öğretmek yolunda, 1928 harf inkılabındanberi verilen emekler, oldukça ilerlemiştir. Okur yazarlar nisbeti göğüs kabartacak derecede yükselmiş bulunuyor. İlk ve orta öğretim okullarına her yıl baş vuran yurt yavrularının isteklerine yetişmek için güçlük çekiliyor. Kültür Bakanlığı, son sür'atle hareket eden bir motör hızıyla hem yetişkin halkı okutmak, hem de memleket çocuklarına okul, kitap, öğretmen yetiştirmek yolunda çalışıyor. Türkiyede de okuma yazma bilmezler adedinin başka medenî memleketlerden daha çok olmayacak bir nisbete indiğini göreceğimiz günün gittikçe yaklaştığına güvenebiliriz.

Bu güveni sağlamak üzere okuma yazma öğretmek ve bunu öğrenenlerde okuma zevkini muhafaza etmek yollarını da bulmak lâzımdır. İşte "halk için yazı dili,, düşüncesinin esası buradadır.

Bu yazı dilini bulabilmek için bir çok tecrübeler geçirdik. İlk önce dilimizde kullanılıp yabancı kökten geliyor sanılan sözlere karşılıklar aramağa giriştik. Bunun için bir anket açtık. Gelen cevapları topladık. Bu anketin verimi maksada yetmedi. Bunun üzerine halk ağzından derlenmiş 120 binden fazla söz fişi ile 150 kadar yazma ve basma kitabı tarıyarak ortaya (Tarama Dergisi) diye bir eser çıkardık. Bunda görülen karşılıkları yeniden eliyerek (Cep Kılavuzları) nı basdık.

Bir yandan bu araştırmaları yaparken, bir yandan da bütün Türk yazıcılığının yardımıyla yazı dilini elden geldiği kadar çok anlaşılır bir şekle sokmak yolunu arıyorduk.

Bu yol üzerindeki bütün deneme ve araştırmaların neticesini şöyle ifade edebilirim:

Halk için yazılan yazılarda, okullar için yazılan ders kitaplarında kullanılacak dil, o halkın bildiği, yahut o okullarda okuyan Türk çocuklarının kolaylıkla anlayabileceği dil olmalıdır. Böyle olmadıkça ne yazılarımızın halk arasında yayılmasına, ne de öğrenme zamanının kısaltılmasına imkân bulunamaz.

Bu hedef üzerindeki çalışmalar, yalnız Türk Dil Kurumunun elindeki araçlarla sona varamaz. Burada memleketin bütün muharrirlerine, ediplerine, şairlerine, muallimlerine, hatiplerine düşen vazifeler vardır.

Halk için yazılan yazılarda halk dilini kullanmak demek, bilenlerin bilmiyenler seviyesine inmesi demek değildir. Bu, merdivenin alt basamağında duran yeni yürümeğe başlamış yavruyu alıştırmak için, yanına kadar inerek kolundan tutup yükseltmek demektir. Her ana babanın zevkle yaptığı bu yol göstericiliği türk ilim ve sanat dünyasının değerli babalarından beklemek elbette hakkımızdır.

Bilginlerimize düşen vazife, yalnız bu kadar da değildir: Türk Dil Kurumu, dilimizin içinde saklı duran varlık hazinelerini derleme, tarama tercüme... gibi yollarla bulup ortaya koydukça bunları eleyip inceliyerek, şimdiye kadar dilimizde kullanıldığı halde yabancı sanılmış kelimelerin ne kadar asil Türk kelimeleri olduğunu göstermek de, düşünen ve yazan aydınlarımızdan beklenen bir ödevdir.

Bununla ne demek istediğimi bir iki misal ile anlatayım:

Meselâ, "şuur,, kelimesini artık arapçadır diyerek dilden atmağı düşünemeyiz. Çünkü "us,, dil unsurunun türkçede bulunduğunu biliyoruz. Bundan yapılan "uslu,, kelimesini hergün kullanmaktayız. "Us,, taki "s,, konsonunun "ş,, ile değişebileceği malûmdur. Herhangi bir vokalle okunan "r,, konsonunun manâyı temerküz ve tekarrür ettirdiğini de öğrendik. Bu halde "us,, taki "s,, yi "ş,, ye çevirip bir de "ur,, katarak "usuur=uşuur = şuur,, şekillerinin birbirinden çıktığını anlamakta ve çocuklarımıza

anlatmakta bir güçlük kalmamış demektir. Bu anlaşılınca “şuur,,un da tekarrür etmiş “us,, olduğu kendiliğinden meydana çıkar. Farsça zannedilen “huş,, kelimesinin de “us,, tan başka birşey olmadığına kolaylıkla intikal edebiliriz.

Yine bunun gibi dilimizde kullanılagelen “zekâ,, kelimesine de artık yabancı muamelesi etmek elimizden gelemez. Çünkü Türk Dil Kurumunun ortaya koyduğu “Tarama Dergisi,, nde “sağ, sag, sak,, sözlerinin öztürkçe olarak “zekâ,, ve “zeki,, manâlarına geldiğini görüyoruz. Her gün kullandığımız “saka,, kelimesinin de yalnız bildiğimiz su ile ilgili manâda kalmadığını, bundan “saka = zaka = zekâ,, olarak zekâ manasının da çıktığını anlamak ve anlatmak lâzımdır.

Bu yolda yapılacak himmetleri kolaylaştıracak yepyeni bir vasıta da son dil araştırmalarının ilmi verimlerinden doğmuştur.

Üçüncü Türk Dil Kurultayının da mihveri olan bu yeni verim, Türk Dil Tezi olarak bütün ilim dünyasının gözü önüne konulan “Güneş - Dil,, teorisidir.

“Güneş - Dil,, Teorisi, esasında, dillerin ana kaynağına ait bir teoridir. Bu teoriye göre kültür çağına ayak basmış, bütün varlığın mahiyeti üzerine kendine sual sorup cevap aramak derecesine varmış olan insanların ilk varlık kaynağı olarak tanıdıkları ana obje güneş olmuştur.

Güneş mefhumunu, yalnız gökyüzünde sabahları doğar, akşamları batar bir varlık diye değil, aynı zamanda ışığın, sıcaklığın, kuvvetin, kudretin, hareketin, suyun, sesin, bütün varlığın kaynağı bir ilâh, bir esas, bir totem diye alan ilk kültür insanlığı, hayvanî estenklerin, isteklerin fevkindeki bütün düşünce ve duygularını bu objeye verdiği isimle anlatmağa çalışmıştır. İşte böylece ilk önce güneşe verilen adı anlatan ses, ilk kültür insanlığı içinde yavaş yavaş bütün genel mefhumlara yayılmış, sonra yine bu ses türlü değişmelerle kelimeler teşkiline yaramıştır.

Kültür insanlığının ana anlamını “Güneş,, diye tesbit eden Türk Dil Teorisi, bunu ilk anlatan kültürlü dil ana sesini de “ağ,, olarak tayin etmektedir. Bu “ağ,, sesinin vokali olan “a,, , sonrada “e, o, u, ı, ö, ü, i,, , şekillerini aldığı gibi, yine bu sesin konsonu olan “ğ,, de damağa aksederek “y, k, g, h,, ve dudağa aksederek “v, b, m, p, f,, seslerine çevrilmiştir. İşte sekiz vokalle on konsondan kurulan bu ilk kökler sekiz ana kökle 72 birinci derece prensipal kökü doğurmuştur. İlkin “ağ,, üzerinde toplanan bütün genel mefhumlardan da, bu yeni kökler doğduka, fikirde ve dilde elele yürüyen bir tekâmülle bunlara yayılmıştır.

Daha sonraları tekellüm cihazının tekâmüliyle «t, d, n, r, l, s, ş c, ç z, j» gibi konsonlar da vücut bularak, ikinci derece prensipal kökler doğmuştur. Bunlar da sekiz vokalle okunarak yeniden 88 kök yaratmıştır.

Hiç durmıyan fikir ve dil tekâmülü yol aldıkça bir vokalle bir konsondan kurulan bu kökler ikişer ikişer birleşip kaynaşarak silâblar teşekkül etmiş, bunlara da yeniden silâblar katılarak kelimeler kurulmağa başlamıştır. İşte bu arada, bir takım kökler yavaş yavaş ek manaları da alarak başka kök ve silâblara katılmıştır.

«Güneş - Dil Teorisi», bu ek manaları da yedi kategoride toplayıp tesbit etmektedir. Bu yedi kategoriden birincisi, ego yani ana süje veya obje anlamını, ikincisi onun yakın muhitini, üçüncüsü ondan oldukça uzak sahaları, dördüncüsü en geniş ve yaygın şümul sahasını gösterir. Beşinci kategori yapıcılık, yaptırıcılık, yapılmış olmaklık; altıncı kategori tekarrür ve temerküz; yedinci kategori de kelimeyi tamamlamak ve isimlendirmek manalarını taşır.

Birinci kategorinin konsonları «m, b, v, p, f» ikincisinin «n», üçüncüsünün «s, ş, c, ç, z, j», dördüncüsünün «l» dir. Beşinci kategori «t, d», altıncı kategori «r» konsonlarıyla ifade olunur. Son kategorinin konsonları da «k, ğ, y, g, h» dir.

«Güneş-Dil» Teorisi, aynı zamanda bu konsonların birbirlerine değişmelerindeki kaideleri de tedvin etmektedir.

Yeni teori sayesinde şu hakikat te ortaya çıkmış oluyor ki Türk dilinde, ötedenberi zannedildiği gibi, sayısız ve gayrimuayyen ek yoktur. Basit olarak türkçede bulunabilecek eklerin adedi, köklerin adedi kadardır. Yani 21 konsonun 8 vokalle okunuşundan doğan 168 rakamı hem Türk köklerinin, hem de Türk eklerinin müspet miktarını gösterir.

Bu basit eklerin birleşerek mürekkep ekler vücade getirmiş olmalarıdır ki şimdiye kadar Türk dilini derinleştirenleri şaşkırtıcı bir ek kalabalığı önünde bırakmıştır. Gramer izahlarında kolaylık olmak üzere daima aynı anlamı ifade eden mürekkep ekleri tek başlarına almak mümkün olsa bile, bunların dil orijininde hangi basit eklerden kurulmuş ve neden dolayı o anlamı almış olduklarını hiçbir hakikî Türk dilcisi göz önünden uzak tutamaz.

Meselâ «ler-lar» mürekkep eki Türkçede bir cemi edatı olarak kelimelerin sonuna gelir dediğimiz zaman bunu bir kalıp gibi almak doğru olamaz. Bunun ne olduğunu ve neden cemi ifade ettiğini analitik metodla bilmek ve o yolda öğretmek lâzımdır.

Evet, «ler-lar» Türkçede çokluk bildiren bir sözdür. Çünkü, bir az önce de söylediğim gibi, «l» konsonu çokluk, kesret, şümul bildirir; «r» konsonu da tekarrür ve temerküz anlatır. Herhangi bir kelimenin çoklukta tekarrür ve temerküzünü anlatmak istersek ona bu konsonlardan kurulan «ler-lar» mürekkep ekini katarız.

Bunu bu yolda anlatmak, hem dilin iç hakikatini ortaya koymak, hem de Türk yavrularının zekâsını bir takım kalıplar bellemekten kurtararak işletmek için pek lüzumlu ve faydalıdır.

Bu gibi mürekkep eklerin kelime olarak başlarında bulunup düşmüş olan anakök -ki herhangi bir vokalle bir (ğ) den kurulmuştur -, doğrudan doğruya herhangi bir süje veya objeyi ifade eder ki ek hangi kelimeye katılırsa o kelimenin manasını üzerine almış olur. Anakök mefhumunun bütün genel anlamları ifade edebilmesi ve ek mefhumlarının böyle muayyen manalara tahsis edilmesi sayesinde, dillerin analizi, bu güne kadar umulmasına bile cesaret edilememiş verimlerle, dil muammasını ışıktandırmaktadır.

Bu analizlerle varılan en büyük netice, yer yüzü dillerinde kültür manaları taşıyan kelimelerin, hep Türk Kökünden kopuştuğunun ortaya çıkmasıdır.

Bu sözle, bütün dünya dillerinin hep Türk Dilinden çıkmış olduğunu iddia etmiş olmuyorum. Şimdiki halde bizim iddia ve ispat edebildiğimiz, bütün dünya dillerinde bulduğumuz va gördüğümüz Türk sözleridir. Bu iddiamızla orijinal bir dile sahip olduğunu iddia eden hiç bir milleti rencide etmediğimize kaniiz.

Ancak, dünya dillerinde bulduğumuz Türk Kelimeleri, en çok kültürün yarattığı anlamlara delâlet etmesiyle hükmediyoruz ki bu kelimeler dillere Türklüğün dünyaya kültür götürdüğü devirlerde girmiştir.

İşte burada Türk Historya ve dil tezleri birleşmektedir: Türk Historya tezi neolitik ve maden kültürlerinin Orta asyadaki brakisefal Türklerden çıktığını ve bütün dünyaya yayıldığını ortaya koyduğu gibi, Türk "Güneş - Dil,, Teorisi de yer yüzüne dağılmış ve türlü diller de başka başka kılıklar altında yer almış kültür kelimelerinin Türk aslından geldiğini kanuniyet kat'ıyyetiyle göstermektedir.

"Güneş-Dil,, Teorisinin dünya dil bilgisi üzerinde yapacağı büyük devrimin en iyi bir şahidi de, Üçüncü Türk Dil Kurultayına gelen ve içlerinde eserleri her yerde doküman gibi tutulur bilginler de bulunan 15 dil âliminin bu teoriye verdikleri kıymet ve ehemmiyeti vesika ile bildirmiş olmalarıdır.

Doğrudan doğruya bir Türk Buluşu olan "Güneş - Dil,, Teorisi, bir yandan Türk Dilinin nasıl ana bir dil olduğunu ortaya koyarak, bu dili küçük gören eski masalları yıktığı gibi; bir yandan da, halk içine kadar yayılmış ve herkesçe manaları bilinmiş olan kelimeleri, yanlış olarak, dilden çıkarmak ve yerlerine yeni sözler aramak güçlüğü de ortadan kaldırmıştır.

İşte Türk Dil devrimi, dört senelik sıkı bir çalışma neticesinde, bugün bu merhaleye varmış bulunuyor: bir yandan dilimizin yeryüzü dillerine yayılmış olan kültür varlıklarını araştırarak türkçenin etimolojik lûgatini ve dünya dillerine verdiği kültür kelimelerinin ana kaynaklarını gösterecek mukayeseli etimoloji kamusunu hazırlamak; bir yandan da dilimizin halk ağzında, türlü lehçelerde ve kitaplarda saklı duran hazinelerini derleme, tarama, tercüme yollarıyla ortaya koyarak Büyük Türk Kamusuna ve Türk Lehçeler Lûgatine materyel toplamak işleri devam edip gidecektir.

Bütün bu çalışmaların verimi, bir jeniden geliyor: o jeni, o müvellit, o meşime, o beşik, Türkün kolay anlaşılmasız orijinel varlık cevheridir. Bu cevheri milletin ruhu içinde keşfeden ve kendisinde tecelli ettiren de bütün elanlarımızın merkezi ve membaı olan Atatürktür.

Yurttaşlarım,

Size Dördüncü Dil Bayramını kutlarken, bu büyük jeniye bulan ve kendinde canlandıran, Türklüğü kudrete, varlığa ve ışığa kavuşturan Ulu Önder Atatürk'e de sonsuz teşekkürlerimi ve tükenmez hürmetlerimi sunarım.

ÜÇÜNCÜ TÜRK DİL KURULTAYI

Türk Dil Kurumunu kuran ve koruyan Ulu Önder K. ATATÜRK'ün Yüce Himayeleri altında ve kendilerinin Yüksek Huzurlarıyla Dolmabahçe Sarayında toplanan Üçüncü Türk Dil Kurultayı, 24 Ağustos 1936 pazar-tesi günü saat 14 te T. D. K. Başkanı ve Kültür Bakanı Saffet Arıkan tarafından açılmıştır.

Üçüncü Türk Dil Kurultayının Başkanlık Kuru şu suretle intihap edilmiştir :

KURULTAY BAŞKANLIK KURU

Kurultay Başkanı	: <i>Saffet Arıkan</i>	Kültür Bakanı, Erzincan Saylavı
" Asbaşkanı	: <i>Bayan Afet</i>	Türk Tarih Kurumu Asbaşkanı
" "	: <i>Nuri Conker</i>	Kamutay Asbaşkanı
Kurum Genel Sekreteri:	<i>İ. Necmi Dilmen</i>	Burdur Saylavı
Kurultay Sekreteri	: <i>Bn. Esmâ Nayman</i>	Seyhan "
" "	: <i>İ. Müştak Mayakon</i>	Siirt "
" "	: <i>Bn. Zerrin Dilmen</i>	
" "	: <i>Faik Reşit Unat</i>	Kültür Bakanlığı Yayın Direktörü

* * *

Üçüncü Türk Dil Kurultayının müzakere zabıtları ile kurultayda okunan tezler ayrıca bir kitap halinde basılmaktadır. Bu kitapta da görüleceği gibi, Kurultay, dördü ilmî ve üçü idarî olarak yedi komisyon ayırdıktan sonra, Kurum Genel Merkez Kurulunun genel toplantı gündemine konulmasına karar verdiği tezleri dinlemiş ve 31 Ağustos 1936 Pazartesi günü son toplantısını yaparak, komisyon raporlarını ve Kurumun yeni ana tüzüğüyle çalışma programını tasdik ve yeni Genel Merkez Kurulunu intihap ettikten sonra dağılmıştır.

Yeni seçilen Genel Merkez Kurulu şöyle kurulmuştur :

Başkan	: <i>Saffet Arıkan</i>	Kültür Bakanı, Erzincan Saylavı
Genel Sekreter	: <i>İbrahim Necmi Dilmen</i>	Burdur Saylavı
Sayman	: <i>Besim Atalay</i>	Kütahya Saylavı
Üye (Lengüistik - Etimoloji Kolbaşısı)	: <i>Hasan Rrşit Tankut</i>	Maraş Saylavı
Üye (Gramer-Sentaks Kolbaşısı)	: <i>Ahmel Cevat Emre</i>	Çanakkale Saylavı
Üye (Lûgat-Filoloji Kolbaşısı)	: <i>Ali Canip Yöntem</i>	Ordu Saylavı
Üye (Terim Kolbaşısı)	: <i>Refet Ülgen</i>	Urfa Saylavı
Üye (Derleme Kolbaşısı)	: <i>Naim Onat</i>	Konya Saylavı
Üye (Yayın Kolbaşısı)	: <i>İsmail Müştak Mayakon</i>	Siirt Saylavı

Üçüncü Türk Dil Kurultayınca kabul ve tasdik edilmiş olan

TÜRK DİL KURUMU ANA TÜZÜĞÜ

BİRİNCİ AYRIM

Kuruluş ve amaç

1 — Ulu Önder Atatürk'ün kutlu eliyle ve onun yüce Kurucu ve Koruyucu Genel Başkanlığı altında 12 Temmuz 1932 de kurulmuş olan «Türk Dili Tetkik Cemiyeti», «Türk Dil Kurumu» adını almıştır.

2 — Türk Dil Kurumunun amacı, Türk dilinin öz güzelliğini ve zenginliğini meydana çıkarmak, onu yeryüzü dilleri arasında değerine yaraşır yüksekliğe erdirmektir.

3 — Türk Dil Kurumunun merkezi Ankaradadır.

4 — Türkiye Kamutayının Başkanı ile Türk Cumhuriyeti Başbakanı ve Genel Kurmay Başkanı Türk Dil Kurumunun onursal Başkanlarıdır.

5 — Türkiye Kültür Bakanı, Türk Dil Kurumunun Başkanıdır.

6 — Kendisinde kanunî şartlar bulunan her Türk, Kuruma üye olabilir. Birinci Türk Dil Kurultayında üye olarak bulunmuş olanlar, Kurumun kurucu üyeleridir. Kurumun çalışma kollarına seçilenler Kurum üyeliğini de almış olurlar. Kuruma yeniden üye olmak isteyenler, adlarını, işlerini, adreslerini bildiren bir dilekçe verirler; bunun üzerine Genel Merkez Kurulunca verilecek karar ile üyeliğe alındıkları kendilerine bildirilir.

7 — Türk olan ve olmayan dil bilginlerine onursal üyelik, yahut aytar üyelik verilmesi, Genel Merkez Kurulu kararına bağlıdır.

8 — Kurumun işlerine ve çalışmalarına Genel Merkez Kurulunca düzen verilir.

İKİNCİ AYRIM

Genel Merkez Kurulu

9 — Genel Merkez Kurulu, bir Başkan, bir Genel Sekreter, bir sayman ve altı üye ile kurulur.

10 — Genel Merkez Kurulunun Genel Sekreteri, Saymanı ve üyeleri Kurultayca seçilir. Her Kurultayda yeniden seçim yapılır. Kurultay, eskileri yeniden seçebilir.

11 — Genel Merkez Kurulu, üyeleri arasından altı Kolbaşı seçer, Kolbaşılardan her biri 18 inci maddede gösterilen iş ve çalışma kollarından birinin başkanıdır.

12 — Kuruma yeniden üye olmak isteyenlerin dilekleri hakkında karar vermek, iş ve çalışma kollarına alınacak üyeleri ayırmak, genel çalışma programını yürütmek, Kurumun bütçesini ve kadrosunu yapmak, merkez ve dışarı örgütlerinin çalışmalarını yoluna koymak, Kurumun bürolarında çalışacak uzman, mütercim, sekreter, daktilo ve memurları seçmek, Kurumun türlü işleri için astüzüğüler yapmak ve kararlar vermek Genel Merkez Kurulunun işidir.

13 — Başkan, Kurumun ve Genel Merkez Kurulunun başıdır. Genel Merkez Kurulunun ve çalışma kollarından her istediğinin toplantısında başkanlık eder.

14 — Genel Sekreter, Kurumun mümessili ve mes'ul murahhasıdır. Kurum çalışmalarını ve muhabereelerini idare, Genel Merkez Kurulu zabıtlarının tutulmasını temin, Kurumun kararlarını tatbik etmek Genel Sekreterin işidir. Genel Sekreter, Kurum adına imza koyar, kolların, uzmanların çalışmalarını tanzim, büroları idare eder. Bütçeyi tatbik ve harcanacak paralar için ödeme emri imza etmek, Genel Sekretere aittir. Başkan bulunmadığı zamanlarda Kurum toplantılarına Genel Sekreter başkanlık eder.

15 — Kurumun gelirlerini toplamak, harcıyacağı paraları beşinci ayırında gösterilen yollarda harcamak, hesaplarını ve demirbaş eşyasının defterlerini tutmak, Kurumun bütün para işlerini çevirmek saymanın işidir.

16 — İki Kurultay arasında Genel Sekreterlikte, saymanlıkta ve üyeliklerde açılacak yerlere Genel Merkez Kurulu yenilerini seçer.

İşlerin gereğine göre yeni kollar yaparak veya kolları taksim ederek bunlara kolbaşılar tayin etmek, bir kolbaşıya yardımcı veya vekil olarak yedek üyeler almak Genel Merkez Kurulunun kararına bağlıdır.

17 — Genel Merkez Kurulu kararları ekseriyetle verilir. Ekseriyet, hazır bulunan üyelerin yarısından fazlasının reyleriyle elde edilir. Reyler denk gelirse Başkanlık edenin bulunduğu taraf üstün sayılır.

ÜÇÜNCÜ AYRIM

İş ve çalışma kolları

18 — Kurumun iş ve çalışma kolları şunlardır:

- 1) Lengüistik - Etimoloji Kolu,
- 2) Gramer - Sentaks Kolu,
- 3) Lûgat - Filoloji Kolu,
- 4) Terim Kolu,
- 5) Derleme Kolu,
- 6) Yayın kolu.

19 — Lengüistik - Etimoloji Kolu, genel dil bilimini ilgilendiren sorumluları incelemek, Türk dilinin etimolojik lûgatine temel olacak materyelleri toplamak, yeryüzündeki türlü dillerin etimolojik lûgatlerini, yahut bunlardan birtakım bölümleri dilimize çevirtmek, bunları dilimizin söz kökleriyle karşılaştırmak, lengüistiği ve etimolojiyi ilgilendiren yerli ve yabancı eserleri inceliyerek bunları bastırmak veya dilimize çevirtmek işleriyle uğraşır.

20 — Gramer - Sentaks Kolu, Türk dilinin söz kurma yollarını incelemek, dilin gramer ve sentaksı üzerinde araştırmalar yapmak, Türk dilinin türlü lehçelerinin ayrı ayrı gramerlerini ve bunların birbirleriyle karşılaştırılmalarını araştırmak, Türk sözlerinin analitik kuruluşlarını derinleştirerek Türk analitik gramerini hazırlamak, Türk dilindeki sentaks değişmelerini gözden geçirerek tam bir Türk sentaksının temellerini kurmak, dilimizin fonetik, morfoloji ve sentaks bakımından incelenmesine yarıyan eserleri bastırmak veya dilimize çevirtmek işleriyle uğraşır.

21 — Lûgat - Filoloji Kolu, Türkiye Türkçesinin tam ve büyük bir Kamusunu hazırlamak, bütün Türk lehçelerinin lûgatlerini dilimize

çevirmek, bundan Türk lehçelerinin lûgat materyellerini toplamak, gerek büyük Türk kamusu gerek Türk Lehçeler lûgati için kitaplar taratmak, dilimizin eski varlıklarını gösteren anıt, yazıt, basma ve yazma kitap, lûgat. . . gibi dil ve edebiyat yolundaki yazılar üzerine inceleme-ler yaparak Türk dilinin lehçelerini ve bunlardan herbirinin tarihsel akışını ortaya koymak, Türk sözlerinin şekillerinde ve anlamlarında zamanla olmuş değiştirmeleri araştırmak, bu işleri ilgilendiren eserleri bastırmak veya dilimize çevirmek işlerine bakar.

22 — Terim Kolu, Türk dilinde kullanılacak bütün terimleri topluyarak bunların karşılıklarını koymak işiyle uğraşır.

23 — Derleme Kolu, Türk dilinin halk ağzında yaşayan canlı varlıklarını ve halk arasındaki deyişler, masallar, maniler, koşmalar. . . v. s. gibi halk bilgisi materyellerini halk ağzından derliyerek incelemek ve bunları ortaya koymak işiyle uğraşır.

24 — Yayın Kolu, Kurum bülteninin ve Kurumca basılması kararlaşan eserlerin basımına ve gazete ve dergilerde dil üzerine olan yayınların idaresine bakar.

25 — Çalışma kolları, Kolbaşılardan Başkanlıkları altında çalışır. İcap eden kollar, bölüklere ve bölükler takımlara ayrılır. Bunlara da kendi aralarından birer Başkan ile birer Sekreter seçilir. Kol, bölük ve takımlar, herhangi bir iş veya çalışma için üyeleri arasından birini raportör seçebilirler.

26 — Çalışma kollarının işleri, kısım kısım sona erdikçe Kolbaşının raporiyle Genel Sekreterliğe verilir ve Genel Sekreterliğin önergesiyle Genel Merkez Kuruluna gönderilerek oraca son karara bağlanır.

27 — Genel Merkez Kurulu, lüzum gördüğü ayrı çalışmalar için daimî veya muvakkat komisyonlar kurabilir. Bu komisyonların çalışmaları da kolların çalışmaları gibi olur.

28 — Kolların, bölüklerin, takımların ve komisyonların çalışma programları ve astüzüğü Genel Merkez Kurulunca yapılır.

29 — Kollarda, bölüklerde, takımlarda ve komisyonlarda kararlar ekseriyetle verilir. Ekseriyet 17 nci maddede yazıldığı gibi elde edilir.

DÖRDÜNCÜ AYRIM

Kurum Merkez Bürosu

30 — Kurumun merkezde Genel Sekreterin idaresi altındaki bürosu, uzmanlar, mütercimler, sekreterler, daktilolar ve türlü memurlardan kurulur. Bunların işe alınmaları ve işten çıkarılmaları Genel Merkez Kurulu kararıyla olur. Çabukluk isteyen işlerde Genel Sekreterlik önce işe başlatıp, yahut işten çıkarıp sonra Genel Merkez Kurulundan karar isteyebilir.

31 — Uzmanlar ve mütercimler bir Başuzmanın, sekreterler, daktilolar, başka memurlar bir büro şefinin idaresi altında çalışırlar. Başuzman ve büro şefi doğrudan doğruya Genel Sekreterliğe bağlıdırlar.

32 — Uzmanların ve mütercim, sekreter, daktilo, memurların ödevleri Genel Sekreterlikçe tayin olunur.

33 — Kurum Merkez bürosunun çalışma yolları Genel Merkez Kurulunca bir iç astüzüğü ile kararlaştırılır.

BEŞİNCİ AYRIM

Kurumun dışarı örgütleri

34 — Türk Dil Kurumunun dışarı örgütleri, halkevlerinin Dil - Tarih - Edebiyat komiteleridir. Bu komiteler Türk Dil Kurumunca kendilerine verilen ödevler için doğrudan doğruya Türk Dil Kurumu Merkeziyle muhabere ederler.

35 — Halkevi bulunmayan yerlerde lüzumuna göre şube açılması Genel Merkez Kurulunca kararlaştırılır. Böyle bir şube açıldıktan sonra orada Halkevi de açılacak olursa, şube, işlerini ve çalışmalarını Halkevinin Dil - Tarih - Edebiyat komitesine devreder.

36 — Kurumun dışarı örgütlerinin çalışma programları Genel Merkez Kurulunca kararlaştırılır.

37 — Kurumun dışarı örgütlerinin başlıca ödevleri şunlardır:

a) Bölgelerinde halk ağzından söz derleme işlerini yoluna koymak;

b) Bölgelerinde halk arasındaki inanlar, masallar, maniler, türküler, koşmalar, deyişler. . . ve bunlara benzer halk bilgisi materyellerini toplıyarak merkeze göndermek;

c) Bölgelerinde bulunan yazma ve basma eski Türkçe kitapları araştırıp adlarını, mevzularını, kimin yazmış olduğunu merkeze bildirmek ve bu kitaplardan merkezce lüzumlu görülenleri merkezin koyacağı esaslar ve göstereceği yollar dairesinde tarıyarak içindeki öz Türkçe sözleri derlemek ve Türk diliyle ilgili yerlerini incelemek;

d) Bölgelerinde dil işleriyle ilgili olanların dil araştırmalarını toplıyarak merkeze göndermek;

e) Bölgelerinde çıkan gazete ve dergilerin dil işleri üzerine yazılar yazmalarına ve elden geldiği kadar herkesin kolayca anlayacağı dili kullanmalarına çalışmak;

f) Dil işleri üzerine merkezden gönderilecek bildiriğlerin icap ettireceği çalışmaları yapmak.

ALTINCI AYRIM

Para işleri

38 — Türk Dil Kurumunun geliri, kendisine yapılan yardımlardır. Filen çalışmıyan üyelere Merkez Kurulu kararıyla üç lirayı geçmemek üzere yıllık alınır.

39 — Türk Dil Kurumunun işleri için para harcanması Genel Merkez Kurulunun kararına bağlıdır.

40 — Genel Merkez Kurulu her yıl Haziran başından tutulmak üzere bir bütçe yapar. Evvelki yıllardan artan paralar, o yıllar içinde kararlaştırılmış olan işlerin bitirilmesine harcanır. Bundan sonra da yine artan para olursa bunun nereye harcanacağını Genel Merkez Kurulu kararlaştırır.

41 — Bütçeye ve Genel Merkez Kurulu kararlarına göre harcancak paralar, Genel Sekreterliğin, Saymanlığın, Kolbaşılıkların, Başuzmanlığın, büro şefinin ve başka şeflerin verecekleri gerekli kâğıtları üzerine Genel Sekreterliğin ödeme emriyle Saymanlıkça ödenir. Saymanlık kendisine verilen ödeme kâğıtlarında işçe eksiklik görür, yahut bu paranın bütçedeki ayırım ve bölümlerde yazılı paraları aştığını an-

larsa bunu yazarak, kâğıdı Genel Sekreterliğe geri gönderir. Bu gibi işlerde Genel Sekreterlikle Saymanlık arasında düzelemiyen sorumlular Genel Merkez Kurulunca karar altına alınır.

42 — Para işlerinde en az iki imza bulunmak ve bu imzalardan biri Başkanın veya Genel Sekreterin, öteki de Saymanın imzası olmak lâzımdır.

43 — Saymanlık, her ayın ilk haftası içinde ondan önceki ayın girdi çıktılarını ve ay başındaki para durumunu gösterir bir liste yaparak Başkanlığa ve Genel Sekreterliğe verir.

44 — Her altı ayda bir Genel Merkez Kurulunun seçeceği iki enspektör genel hesap kontrolü yapar. Enspektörlerin raporları Genel Merkez Kuruluna sunularak Genel Sekreterlikle Saymanlığın aklanmaları kararı istenir.

45 — İki Kurultay arasındaki bütün hesaplar Kurultayın onayına sunulur ve Genel Merkez Kurulunun aklanması kararı Kurultaydan istenir.

YEDİNCİ AYRIM

Kurultay

46 — Türk Dil Kurultayı, en az üç yılda bir, Genel Merkez Kurulunun seçeceği zamanda ve yerde toplanır. Kurultayın toplanacağı yer ve zaman, en az üç ay önce herkese bildirilir.

47 — Türk Dil Kurultayında üye olarak bulunmak, söz söylemek, rey vermek, 6 ncı maddede yazılı yollarla Kurumun üyeliğini almış, yahut 7 nci maddeye göre kendisine onursal veya aytar üyelik verilmiş olanlarla Kurumun 5 inci ayrımında gösterilen dışarı örgütlerinin Kurultay için seçip gönderecekleri delegelerin hakkıdır. Kurultaya yalnız dinleyici olarak gelenler söz alamaz ve rey veremez.

48 — Yerli ve yabancı dil bilginlerinden Kurultaya çağrılacakları ayırmak, bunlara dil bilgisi ve dil işleri üzerine söz söyletmek, Genel Merkez Kurulunun kararına bağlıdır.

49 — Kurultay, Kurum Başkanının bir söyleviyle açılır. Bundan sonra Kurultaya bir Başkan, iki Asbaşkan ve dört Sekreter seçilir.

Bunlar, Kurum Başkanı ve Genel Sekreteriyle birlikte Kurultayın Başkanlık divanını kurmuş olurlar.

50 — Kurultay, biri Kurumun tüzüğünü, biri bütçesini ve hesaplarını, biri de çalışma programını ve üyelerin önerge ve dilemelerini gözden geçirmek üzere üç komisyon seçer.

51 — Kurultaya sunulmuş tezler ve ilmî meseleler üzerine incelemeler yapmak üzere gerekli görülen ilmî komisyonlar ayrıca kurulur.

52 — 50 ve 51 inci maddelerde yazılı komisyonların üye sayısı Kurultayca kararlaştırılır. Bunlar aralarından bir Başkan, bir Rapor-tör ve bir Sekreter seçerler. Komisyonların raporları Kurultaya sunulur ve son karar Kurultayca verilir.

53 — Kurultayın toplanma şekli ile üzerinde çalışacağı sorular Genel Merkez Kurulunca kararlaştırılır. Gündemi üzerinde değişiklik yapmak Kurultayın hakkıdır.

54 — Kurultay, kararlarını verdikten ve yeni Genel Merkez Kurulunu seçtikten sonra Kurultay Başkanının bir söyleviyle kapanır.

55 — Kurultayı üsnomal olarak toplanmağa çağırarak, yahut Kurultaya bir arıstulusal toplanış şekli vermek Genel Merkez Kurulunun kararına bağılıdır. Arıstulusal toplanış halinde merkez ve dışarı örgütlerinin yalnız mümessilleri Kurum üyeleri yerini tutar.

SEKİZİNCİ AYRIM

Kurumun bayram günleri

56 — İlk Türk Dil Kurultayının toplandığı 26 Eylöl günü, Türk Dil Kurumu üyeleri arasında dil bayramı olarak her yıl kutlanır.

57 — Kurum, ilk kurulduğı gün olan 12 Temmuz günüyle yeni Türk alfabesinin kararlaştığı 30 Ağustos gününde kendisini kuran ve koruyan Ulu Öndere saygı ve kutlamalarını sunar.

DOKUZUNCU AYRIM

Tüzüğün yerine getirilmesi

58 — Bu tüzüğü Kurultayca kabulü tarihinden muteberdir.

59 — Bu tüzüğün tatbiki Genel Merkez Kurulunun ödevidir.

60 — Bu tüzüğe uymıyan tüzüğü, astüzüğü ve kararlar ortadan kalkmış sayılır.

Muvakkat Maddeler

1 — Kurumun şimdiye kadar üyeliğini kazanmış olanlar, bu tüzüğün icraya konulması üzerine sıralanarak 6 ncı, 8 inci ve 38 inci maddelere göre hangi kısım üyelere olduğu tayin edilir ve üyelerin her bir kısmının tam bir listesi Kurum Bülteninde basılır. İş ve çalışma kolları üyeleri de bu listede yerlerini alırlar.

2 — Vilâyet ve kazalarda bulunan Derleme Heyetleri ellerindeki işleri, bu tüzüğe göre Kurum Merkezinden verilecek emir üzerine Halkevi Dil - Tarih - Edebiyat Komitelerine devrederler. Halkevi olmayan yerlerde şube kuruluncuya veya Halkevi açılıncuya kadar Derleme Heyetleri Kurumun muvakkat şubesi olarak çalışmağa devam ederler.

TÜRK DİL KURUMU ÇALIŞMA PROGRAMI

1. Lengüistik - Etimoloji Çalışmaları:

Bu sahadaki çalışmalar, Türk Dil Tezinin dünyaya yayılmasına ve ispatına yaramak gayesiyle, Kurum ve Fakülte elemanlarının elbirliğiyle yapılacaktır.

Bu çalışmaların başlıca hedefleri şu noktalarda toplanabilir:

1 — En eski Türk din ve itikatlarında «Güneş» kültürünün izlerini gösterecek mitoloji, masal, an'ane ve itikat materyelleri toplanacak, Türk totemlerinin itikatlarda ve dillerde bıraktıkları izler araştırılacak, Avusturalya ve Şimalî Amerika yerlilerinin totemleri ile Türk totemleri ve en eski dinlerin kaynaklarıyla Türk «Güneş» kültürü karşılaştırılacak, böylece «Güneş - Dib» Teorisinin sosyolojik ve filozofik bazları ortaya konacaktır.

2 — Türk lehçelerinde ve İndo-Öropeen ve Hamito-Semitik dil familyalarında (V. + K.) şeklindeki fonemler ve bunların manaları toplanacak, prensipal kök anlamlarının (V. + ğ) ana kökünden geldiğini gösterecek dil materyelleri bir araya getirilecek, ana kök manalarının birinci ve ikinci derece prensipal köklere geçerken aldığı nüanslar tespit edilerek ilkel monofonemik dilin teorik bir lûgatçesinin ihzarına doğru yürünülecek, ek olarak kullanılan elemanların hangi kök manalarından ne yolda ek mahiyetine geçtikleri etüt edilecek, (K. + V.) ve (K. + V. + K.) şeklindeki monosilâpların (V. + K.) fonemlerinden doğduğu, vokalsiz konson ve konsonsuz vokal olamayacağı esasları üzerine etütler yapılacak, vokal ve konson değişmelerinin tam bir listesi örnekleriyle birlikte hazırlanacak, böylece «Güneş - Dib» Teorisinin fonetik, morfolojik, etimolojik, semantik ve lengüistik bazları da meydana çıkarılacaktır.

3 — Sumer, Eti, Bask, Etrüsk, Maya, Lituan, Kelt, Provansal, Asuri, Geldani, İbrani, Arap, Fars, eski ve yeni Grek, eski Slav, Lâtin, Galo - Romen, Cermen dilleriyle bugün yaşayan Fransız, İngiliz, Alman, Rus. . . gibi dillerin etimoloji bakımından Türk dili ile karşılaştırılması

yolundaki çalışmalar ileri götürülecek, böylece Türk dilinin Indo-Öropeen, Hamito-Semitik, Fino-Ugriyen dil familyalarıyla mukayeseli etimoloji lûgatleri hazırlanarak, mukayeseli Türk Etimoloji Kamusunun vücade getirilmesine doğru yol alınacaktır.

2. Gramer - Sentaks çalışmaları:

Bu sahadaki çalışmalar, bir yandan Güneş - Dil araştırmalarının, bir yandan da lûgat, derleme ve terim çalışmalarının verimleriyle mütenazır olarak ileri götürülecektir.

Bu çalışmaların başlıca hedefleri şunlardır:

1 — Dilimizin fonetik ve morfolojisi üzerine elde edilen bütün bilgileri esaslı bir tarzda toplıyarak bir Türk Dili Ana Grameri vücade getirmek.

2 — Bütün Türk lehçelerinin ayrı ayrı gramerlerini toplıyarak bunları yeni Türk dil tezinin ışığı altında mukayese ettikten sonra Mukayeseli Türk Lehçeleri Grameri yapmak.

3 — Türk dilinin preistorik devirlerdeki ilkel gramer varlıklarını ve bunların preistorik ve istorik devirlerdeki tekâmülünü takip ederek bir istorik Türk grameri vücade getirmek.

4 — Sentaks anketi verimlerinden de istifade ile dilimizde cümle teşekkülünün tâbi olduğu bütün şekilleri ve bunların mana nüanslarını toplıyarak tam bir Türk Sentaksını ortaya çıkarmak.

3. Lûgat - Filoloji çalışmaları:

1 — Tercümesine başlanan «Radlof Lûgati» esas olmak ve buna «Divanü Lûgat-it-Türk», «Büyük Türk Lûgati», «Uygur Metinleri», «Yakut Lûgati», «Çuvaş Lûgatleri», «Altay - Aladağ Lûgati», «Kırgız - Kazak Lûgati». . . gibi lûgatlerden ve biri ötekini tamamlayan bütün kaynaklardan taranacak fişler ile «Tarama Dergisi» nin «İndeks» kısmı da katılmak suretiyle bir «Türk Lehçeler Lûgati» yapmak.

2 — Büyük Türk Kamusuna esas olmak üzere yapılmakta olan kitap taramalarına devam ederek, bunlardan gerekli görülenleri monografiler halinde ortaya koymakla beraber, bir yandan da yapılacak bibliyoğrafya dairesinde bütün lûgatleri taramak ve bütün bu tarama fişlerine derlemeden gelenleri de katarak «Büyük Türk Kamusu» nu ortaya çıkarmak.

4. Terim çalışmaları:

1 — İlk ve orta tahsil ders terimlerini tamamladıktan sonra, bütün karşılıkları bir yandan yeni Dil Teorisinin verimlerine ve yeni Türk gramerinin kelime teşkil kanunlarına, bir yandan da okullarda okuyan Türk çocuklarının en az zaman ve zahmetle en çok bilgi elde edebilmeleri gayesine göre, son defa gözden geçirerek kararlaştırmak.

2 — Üniversite, yüksek tahsil ve ihtisas terimlerini tamamlayarak bunların karşılıkları üzerine esaslı karar almak ve böylece modern Türk ilmine yeni bir inkişaf sahası açmak.

3 — İlk ve orta tahsil terimleriyle ihtisas ve üniversite terimleri arasını bağlayarak esaslı tedbirleri kararlaştırmak.

5. Derleme çalışmaları:

1 — «Derleme Dergisi» nin neşrine devam edilecek ve bir an önce tamamlamak üzere hazırlık ve kontrol komisyonlarından daha çok ve daha çabuk verim alma yolları etüt edilecektir.

2 — Söz ve Folklor derlemelerine devam edilerek elde edilen kelimeler, halk inanları, halk edebiyatı, san'at ve meslek tabirleri ayrı ayrı dergiler halinde ortaya konulacaktır.

6. Telif ve tercüme çalışmaları:

1 — Yeni Türk Dil Teorisi üzerine her türlü orijinal etütler yaptırılarak bunların Türk ve ecnebî dillerle neşrine çalışılacaktır.

2 — Sumer, Eti, Etrüsk, Bask, Maya, Toltek, Keşuha, Sanskrit, Zent, eski Fars, Lituan, Kelt, Provansal, eski İrlanda, eski Slav, İbrani... gibi dillere ait lûgatler; eski Grek, Lâtin, Fransız, İngiliz, Alman, Rus, Arap, Fars, Macar, Fin. . . dillerinin etimolojik lûgatleri tercüme ettirilecektir.

3 — Indo-Öropeen, Hamito-Semitik, Fino-Ugriyen, Uralo-Altayik dil gruplarının mukayeseli gramerleri ile en eski dillere ait etütler dilimize çevrilecektir.

4 — Türk dilinin bütün lehçelerine ait lûgatler, gramerler ve başka eserler elde edildikçe olduğu gibi, yahut tercüme veya şerh yollarıyla ortaya konacaktır.

5 — Bütün dil meselelerine ve bilhassa Türk diline ve Türk dil tezine ilgili eserlerin listeleri yapılarak bunların sırasıyla millî kütüp-

hanemize maledilmesine çalışılacak, bu hususta Cumhuriyet hükûmetinin ve bilhassa Kültür Bakanlığının yardımı rica olunacaktır.

7. Yayın ve basım işleri:

1 — «Güneş-Dil» Teorisi üzerine Fakülte dersleri, konferanslar, her türlü orijinal etütler, hem türkçe hem de ecnebî dillerde olarak hazırlanıp bastırılacaktır.

2 — Derleme Dergisi, Türk Lehçeler Lûgati, Büyük Türk Kamusu, Türk Ana Grameri, Mukayeseli Türk Lehçeleri Grameri, Türkçenin istorik ve preistorik gramerleri, Türk sentaksı, hazırlandıkça bastırılacaktır.

3 — Kitap taramaları ile folklor derlemesinin verimleri arasından değerli görülenler ayrıca monografiler halinde de ortaya konacaktır.

4 — Eski Türk yazıtları ile yazma eski Türk eserlerinin elde bulunan veya edinilecek olan fotografileri olduğu gibi basılacak ve bunlar üzerine şerh, izah, tercüme gibi etütler yapılması da teşvik edilecektir.

5 — «Büyük Türk Lûgati» nin henüz basılmamış kısmının baskısı bitirilecek, Divanü Lûgat-it-Türk tercümesiyle, Çağatay Lûgati bastırılacak, Türk dili bültenlerinin daha faydalı bir şekilde neşrine devam edilecektir.

GÜNEŞ - DİL

Teorisi üzerine etütler

"Güneş - Dil," Teorisi üzerine 1935 yılı İkinci Teşrinde başlayan yayınlardan bir kısmı, bültenimizin 16 ıncı ve bir kısmı da 19 uncu sayısında toplanmıştı. Bu yayınlar arasında Ankara Tarih, Dil, Coğrafya Fakültesi ders kitaplarına geçmiş ve geçecek olanlardan başka gazete sütunlarında çıkmış olup ta bültene henüz girmemiş olanları da bu sayımıza alıyoruz.

GÜNEŞ - DİL

TEORISİNDEKİ MEKANİZMA [1]

I

BAŞLANGIÇ

Türkiye bilgi alanında ilerlemektedir.

Dilcilik memlekette bir tasfiye maksadıyla işe başladı. Bu çalışma filoloji meselelerini doğurdu. Bundan dil tetkiklerinin tarihsel önemini halk anladı. Birçok uzak lehçelerden derlemeler yapıldı. Yeni dil formasyonları, yeni kelimeler çıktı. Yenilemek, kelime kurmak, söz kurumu, yani Türk iğrabı bir takım kaideler kazandı. ve bugün *logojeni* meselelerine girmekle dil felsefesine girmiş bulunuyoruz.

Her şey çalışmakla olur; her şey tecrübe ve durmamak ile yapılır; oturmakla hiç bir şey olmaz. Türkler ne yapıyorlar ise mütemadî bir çalışma ve deneme mahsulüdür.

Güneş-dil teorisi'ni anlamıyanlara, eyice kavrıyamıyanlara, bu yolda yapılan münakaşalara yardım maksadıyla, bir iki söz söylemek istiyorum. Biraz uzunca olacak amma başka çare yoktur.

Herkese bir sūal soracağım. Ders okutmak hususunda epeyce çalıştım; böyle başlamak lâzımdır. Bu sorgu şudur:

— *Niçin küçük çocuklar memeye, yemeğe, anneye, üçüne birden MAMA derler.*

— *Çünkü başka lâf bulamazlar!*

Cevap budur.

Halbuki *mama* = sūt konkrete bir mefhumdur; *mama* = yemek abstre bir mefhumdur; çünkü genel, belirtisiz "*infixé*," bir anlamdır.

[1] Ulus gazetesinin 13, 14 - XII - 1935 sayılı nüshalarından

İmdi her «abstraksiyon» bir konkre kaynaktan gelir ve diller böyle büyürler. Bu hadiselere «elargissement» denir. Yani bir «ilk ses» tekâmül kanunları sayesinde tanınmaz bir hale gelir.

Eğer beni dikkatle okursanız göreceksiniz ki “yarım insan,, denilen «Primatlar» (A) sesini kısa veya memdut olarak su ve gıda için kullanırlar. Bugün «aş, as, ar, os, aç, ah, ak, or,, sesleri (yemek, içmek, su, tenasül, yemek veren «şef») için kullanılır. En faydalı bir şeyi gösteren sesten konkre kelimeler çıkardılar; fakat bu hayvan, ve yarım hayvan, yeni primat tekâmül ettikçe alışmış olduğu sesleri eğip bükerek «abstreler yapmağa başladı. Bu sesleri tabiat kuvvetlerine isim yaptı. Bu kuvvetler, totemler, allahlar oldu.

Burada anlıyamıyacak bir şey yoktur.

Simien denilen, ve herhalde bizden başka olması icabeden bugünkü maymun cinslerinin çıkardığı sesleri işitmiyen yoktur. Malûm homurtuları ekspressif zamanlarda daima bir sestir ki bu da bir:

— Eh! Eh!

ten ibarettir.

DİL NEDİR

Güneş-dil teorisi'nin çıkmasındaki saikler felsefidir. Burada bir dil felsefesi yapılmıştır. Bu felsefeyi anlamak için insan dilini tarif lâzımdır.

İnsan dili “*Langage articulé,,* diye tarif edilemez, çünkü bülbül dili de “*articulé,,* dir. İnsan dilinin bütün hayvan dillerinden farkı hem “*affectif,,* hem de “*abstractif,,* olmasıdır.

Güneşi, veya bir tabiat kuvvetini alâka ile duymak ve onun tesiri altında bir ses çıkarmak her hayvanda vardır. Fakat ona bir “*ad koymak,,* bir “*isim vermek,,* insandan başka hiçbir hayvanda yoktur.

O halde insan dili isim koymakla işe başladı.

Bu noktaya itiraz etmek imkân haricindedir. İster güneşe, ister başka bir şeye ad koymak, “*abstraksiyon,,* ların başlaması demektir.

Fakat burada da biraz durmak lâzımdır: Hayvanlar da “*ad koymak,,* yapabilirler; yiyecek, eş, düşman adı olmak üzere muayyen ses çıkarırlar. Hayvanlarda da bir “*langage affectif,,* vardır. Ancak bu dil bir türlü nema bulamadı.

Güneşe (A), yahut (Ağ) demek kifayet etmez; bu sesi diğer parlak ve ısıtıcı şeylere tatbik edince “*abstraksiyon,,* lar yapmış oluruz ve insan dili o vakit başlar.

Esas problem şudur:

“*Abstraksiyon,,* sesleri başlamadan evvel insan dili yoktur. Eşyaya ad koymadan evvel insan dili olmaz.

Hayvan dilinde bir ses bir şeyi gösterebilir, fakat o sesi münasebetler ve temasları ve müşabehetleri olan başka şeylere "élargissement," yolu ile tatbik eden hayvandır ki, konuşuyor demektir. Yoksa, bunu yapamıyan insan, bülbül gibi dahi ötse, yine hayvan kalacaktı.

Biz insan için yalnız başına ne "subjectivité,, ne de "affectivité,, nin dile hâkim olduğuna kail değiliz. Hayvan insan gibi plân kurar, biraz konuşur, uykuda rüya görür.. v. s. Fakat sesle her sevdiği şeye aynı adı kor, her korktuğu şey için aynı sesi çıkarır. *Hiçbir zaman "abstractivité,,si yoktur.*

Dil demek (*mahdut seslerden élargissement yolu ile müşabihlere ad koymak*) demek olur.

GÜNEŞ - DİL

Güneş - Dil Teorisi yalnız güneşten bahsetmiyor. Bu mefhum ancak diğer *abstraksiyon* ların başıdır. Yani dilde esas mefhumlar, bugünkü gibi, teknik sözleri ile, yüz bin tane değildi. Belki 25-30 grup dahilinde birkaç yüz *abstraksiyon*'dan ibaret idi. Bu *abstraksiyon*'lar da "aydınlık, parlaklık, hareket, mesafe, yer, toprak, zaman, sada, söz, hayat, gıda, büyüme, çoğalma, kuvvet, Allah, efendi.. v. s., den ibaret olabilir.

Güneş - Dil Teorisinde güneşe bu kerameti vermek istemiyenler, öteki *abstraksiyon*lardan hangisini beğeneceklerdir?..

Çünkü mevzuubahs olan şey insan dilindeki ilk *abstraksiyon*lardır. *Abstraksiyon* ve *elerjisman*lardan evelki dile (*Nutuk = Logos*) diyemezsiniz, bunu unutmayınız...

Ben de ilk *abstraksiyon* için "gıda, tenasül,, işleri olmalı dedim. Fakat "ulumak, kişnemek v. s., den *Logos* yapamadım. Zaman ve mesafeden yapayım dedim, fakat çok ileri gitmiş oldum. Korku seslerini bütün hayvanlarda buldum. *Logos* için, "Söyle Rab adıyla = İkra' b'ismi Rabbi,, diyerek insanda dilin bir *totem* ile başladığını anlar gibi oldum. Kimin Allahı olursa olsun, dilin başında bir Allah çıkıyor. *Logos* ne demektir bunu bilmiyen ve anlamıyacak olanların zahmet edip bu işe karışmaması lâzımdır.

Allah iki türlü olur: gözüken Allah, gözükmiyen Allah.. İlk adam ilk *abstraksiyon*'unu böyle yaptı.

İlk imaj, ilk *abstraksiyon* bu işin, yani dil felsefesinin bağlamıdır. Çünkü her cihanşümül meselede bir bağlam lâzımdır. Dil felsefesinden vazgeçmeğe aklım erer. Fakat böyle bir felsefe kurmak istiyenlerin uzaktan bakarak, kan ve can saıfetmiyerek maksatlarına varabilmeleri imkânsızdır.

Memlekette felsefe hocaları pek çoktur.. Yaptıkları “verbiage,, Güneş-Dil felsefesinden daha kudretli midir?

“Chose en soi,, yı 500 sayfa yazı ile tarif edemiyenlere soruyorum.

Güneş - Dil Teorisi başka “Dogma,, lardan daha kusurlu değildir. Bu bir “apothéosse,, dur, bir “Héliognostique,, dir. Fikir daima her şeyin illetini arar; buna varmak istemek bir bilgi inceliğidir. Kupkuru yaşamak isteyenler için memleketin geniş ormanları vardır. Biz böyle değiliz. Adam olmak istiyoruz. Mesele bundan ibarettir.

AĞ = İLK SES

İptidaî seslerin tetkiklerini en fennî surette yapan Avrupalı “Charles Callet,, dir. Bu zatin kusuru şark dillerini birbirine karıştırması olmuştur. Arapçayı Türkçe ile karıştıracak kadar vukufsuz olan bu zatin teorisi esas itibariyle gayet fennîdir.

İptidaî sesler her canlıda vardır. Bu ses türlü canlıya göre değişir. Her canlıda cinsî ses “Voix de l'espèce,, hususî bir lâhin alır. “Charles Callet,, başlıca üç türlü cinsî ses “Voix de l'espèce,, yazar: meuglement, sifflement, grognement.

Bu türlü insanlara *Meoglement*, bazılarına *Sifflement*, bazılarına *Grognement* yapmak lüzumu vardı. Çünkü herkesin yaşadığı vasat bir değildi. Herkes hepsini yaptı; fakat hepsinde bu üç şey aynı derecede “famille de mots,, yapmadı. Çöllerde, dağlarda, ormanlarda, mağaralarda, göllerde yaşayanların her birinde hususî bir “cachet,, hususî bir “accent,, vardır. Kimisi “meuglant,, kimisi daha çok “sifflant,, kimisi daha çok “grognant,, oldular. Muhtelif gruplar bu suretle çıktı. Sonraları içtimaî hâdiseler bu grupları karmakarışık etti. Fakat ne kadar olsa iki uzak ‘*système linguistique*,, arasında bu vilâdî kabiliyetleri bulup çıkarmak mümkündür.

Türkçemizde (A, Ağ, Ak, Ah) *racial* bir sestir.

1 — Sayısız sıfatları bunlarla yaparız.

2 — Sayısız isimleri bunlarla yaparız.

“Çatak, çutak, şakak, yanak, saçak, batak, kulak, başak, solak, oturak...,, v. s. gibi.

3 — Bütün temditleri, (*rallongements*), ğ ile yaparız.

“Doğru = Dooru, Sağır = Saar, Sığır = Sıır, Bağırmaq = Baarmak...,, v. s. gibi.

Bu ses bizde senkoplu, fakat Şark Türkçesinde meydandadır: Tokri = Doğru gibi. Biz *rallongé* konuşuruz; K, sırası ile ğ, sonra a, olur. Çağatay lehçesi: “BUL+mak = BUL+mağay = Buluş, bulum, bulma; BİT+mek = BİT+mağay = bitim, bitirim, biti,, şeklinde isimler yapar.

Her dilde hususî bir ses temayülü olduğu malûmdur, Türkçede "ırk sesi,, bu "Ağ, Ak, Ay, Eğ...,, sistemini nemalandırmış oluyor.

"GİDELİM, YAPALIM,, yerine "GİD-EK, BEL-EK,, diye lehçelerin bu temayülü bir ifade bozukluğu sayılmaz.

Bu tarz Azerî'de sarf kaidesi olmamış mıdır?..

"Grammaire comparée,, kitaplarında bu karakterler en büyük dikkat ve itinalar ile tesbit edilmiştir.

Türkçede, bilhassa Garp Türkçesinde bu (K) lar konuşurken izale olunur, meselâ: "Çanak, çanağı, çanağa, çanağın...,, gibi ki bu suretle türkçe kulağa hoş gelen bir dil olur. Bu hâdiseye "mouilleure,, denir. Türkçe bunu çok yapar. Türkçedeki bütün fiil lâhikalarına dikkat edilse, (mek, mak, ik, ük, cek, cak...) hele tasrifdeki (ğı, ğu, ğa...) daima (bir vokal + bir konson) ve bu iş her dilde (bir vokal + bir konson)... Fakat neden bu konson bizde daima bir "K, ğ,, den ibarettir.

II.

ANA KÖK

"Etimoloji, morfololoji ve fonetik bakımından Türk Dili,, kitabında, bütün aslı kelimelerin başında bu «Ağ» sesinin, yahut bundan doğrudan doğruya çıkan seslerin eskiden mevcut olup sonradan senkoplındığı yazılıdır.

Meselâ:

ÜN = şöhret [1].

ÖĞ + ün + mek = kendini methetmek [2].

ÜT, UT = izzeti nefis [3].

ÖĞ = üt = terbiyeye davet [4].

ÜZ = hazakat, fend, ustalık [5].

ÖK + üz + mek = rey vermek, akıl öğretmek [6].

GÜR = çok [7].

ÖĞ + ür + mek = toplanmak, kalabalık etmek [8].

ÜR = zaman, vakit [9].

[1] Kamusu Türki. Tuhfetüzzekiye.

[2] Kamusu Türki.

[3] (Ar. haya) Melhamei Şemsiye Derleme fişleri.

[4] (Nasihât) Uygur endeksi, Türk. Dili Lûgati.

[5] Kamus tercümsi; uygurika.

[6] Çağatay Lûgati, Büyük Türk Lûgati "Çağatay lehçesi", Pavet de Courteille Lûgati.

[7] (Feyizli, mebzul) Babus.

[8] (istinas etmek) Babus; Karacaoğlan.

[9] Analytischer Index Zu den Funrersten Stucken der Türkische Texte.

- ŪĠ + ūr + mek = müsabaka etmek [10].
 ŪĠ + ūrt + mek = acele etmek [11].
 YUN = arka [12].
 UĠ U + yun + mak = peşine düşmek [13].
 TAR, taramak = aramak, taramak, karıştırmak [14].
 AH + tar + mak = istikşaf etmek [15].
 SİN = çukur [16].
 AĠ + sın + mak = tahaffuz etmek [17].
 MEN = yüz, surat [18].
 EĠ, EY + men + mek = iştiyak duymak [19].
 AR = Alâ [20].
 UĠ + ar + mak = tanzim etmek [21].
 ULCAY = saadet [22].
 UĠ + ulca + mak = saadet dilemek [23].
 UK = akıl [24].
 UĠ + uk = müdrike [25].
 İŞ = mesele, zorluk [26].
 EĠ + iş + mek = inat etmek [27],
 İÇ = yakınlık [28].
 İĠ + iç + mek = münasebeti olmak [29].
 EÇ = hemşire [30].
 EĠ + eç = hemşire [31].

- [10] Kelile ve Dimne tercümesi.
 [11] Kilisli R fat'ın fişleri.
 [12] Dede Korkut Kitabı.
 [13] Derleme fişleri.
 [14] Kamusu Türkî.
 [15] Pavet de Courteille Lûgati.
 [16] Lehçei Osmanî.
 [17] Derleme fişleri.
 [18] Radlof. IV. "Uygur lehçesi".
 [19] Kıstas-ül Beyan.
 [20] Büyük Türk Lûgati.
 [21] Derleme fişleri.
 [22] Çagatay Lûgati, Pavet de Corteille lûgati.
 [23] Çagatay Lûgati; Pavet de Courteille lûgati.
 [24] Radlof I. "Uygur lehçesi".
 [25] Radlof I. "Uygur lehçesi",
 [26] Kamusu Türkî.
 [27] Derleme fişleri.
 [28] Kamusu Türkî.
 [29] Büyük Türk Lûgati.
 [30] Derleme fişleri.
 [31] Balkar lehçesi.

- U² = sulh, selâmet [32].
U³ + uz = kutsal, mübarek [33].
US = sakinet, mantık [34].
UK + ü = zekâ [35].
O³ = ümek, üzümek, tecemmu, tebacüm [36].
OK + üg = ekser, ekseriya [37].
UK + uş + mak = içtima etmek [38].
Ik = ceryan [39].
IK + ik = seyyal [40].
IM = Remz, kapalı söz [41].
İ³ + im = kuruntu [42].
IR = irken, erken, sabah [43].
İ³ + ir + cik = fecr [44].
İ³ + ir + ik = cahur [45].
IS, İSEN = dürüstlük [46].
İ³ + ise = huysuz [47].
E³ = Yanyana, çift [48].
E³ + eş + mek = mübahase etmek [49].
İ³ + eş + mek = karşı koymak [50].
CUR = tarz [51].
A + cur = âded [52].

[32] Kamusu Türkî.

[33] Büyük Türk lügati «Çağatay lehçesi».

[34] (Fikre, İsmâk) Radlof, I. «Uygur lehçesi» Kamusu Türkî, Türk Dili.

[35] Divanü lügat-it-Türk.

[36] Atalar sözi: Tercüman-ül-lügat.

[37] Ferhînkamei Sadi.

[38] Nebi-ül-Feradi.

[39] Büyük Türk lügati «Çağatay lehçesi».

[40] Büyük Türk lügati «Çağatay lehçesi».

[41] Radlof, I. «Çağatay lehçesi», Divanü lügat-it-Türk.

[42] Derleme Eşleri.

[43] Türk Dili.

[44] Derleme Eşleri.

[45] Derleme Eşleri.

[46] (Divanet, Hâk) Orhan kitabeleri; Türk dili; Elidrâk heşiyesi; Büyük Türk lügati.

[47] Derleme Eşleri.

[48] Kamusu Türkî.

[49] Velat Çelebisin Eşleri.

[50] Divanü lügat-it-Türk.

[51] Büyük Türk lügati «Asari lehçesi».

[52] Tabiat-ü-Zekiye.

CUN, CUM, ÇUN, ÇUM = cümle, mecmu, cumhur [53].

A + cun = âlem, kâinat [54].

ITE, ITİ = iktidar [55].

İĞ + it = kudretli [56].

MUT = maksat [57].

U + mut + mak = ümit vermek [58].

UN = İmal, ihzar, tertip, UN = farine, chose préparée [59].

A + nun + mak = hazırlanmak [60].

UN = Tertib, husûl [61].

UĞ + un = karar, karar vermek [62].

CAR = Gayretli [63].

A + car = müteğebbis [64].

CET = himmet [65].

A + cet = himmetli [66].

BUR = koku [67].

A + bur = amber [68].

UR + a = falihayır [69].

UĞ + ur = falihayır. [70].

Demek ki bu şeyler birer hakikattir. Yalnız bütün Türk lehçelerini karıştırmak lazımdır. Bu lehçeler henüz daha tamam olarak toplanmamıştır. Toplanmış olsa idi bu "Sürvivans," ları kolayca bulurduk, Bu "Sürvivans," veya "Reminisans," ları daha kolay tespit ederdik.

[53] Radlof, IV "Çağatay lehçesi".

[54] Büyük Türk İlgati "Uygur, Çağatay lehçeleri"; Radlof, I. "Uygur lehçesi.

[55] Türk Dili.

[56] Uygur metinleri.

[57] Veset Çelebinin figleri.

[58] Radlof, I. "Çağatay ve Azeri lehçeleri".

[59] Kur'an Tercümesi.

[60] Uygur metinleri.

[61] Kur'an Tercümesi.

[62] Hırsat ve Farahgat.

[63] Derleme figleri.

[64] Derleme figleri.

[65] Radlof IV "Kırgız lehçesi.

[66] Derleme figleri,

[67] Türk Dili.

[68] B. bus.

[69] Derleme figleri.

[70] Divanü Lügati-it-Türk; Kamüsü Türkî.

“AĞ,, IN DEĞERİ

“Etimoloji, morfoloji ve fonetik bakımından Türk Dili,, eserinin “fonetik,, kısmı bir teori değildir.

Bu kısım en büyük bir hakikatı ihtiva eder. Bu hakikatı anlayamıyanlar diyeceklerdir ki:

Bizde «*ırk sesleri*» nin en önde geleni ve en eskisi «*ğa*» lı bir sestir. Bunun bidayette «*ağ*» şeklinde olması bir teoridir.

Fakat bu ses «*mağ, nağ, vağ, kağ...*» idi demek te hakikî bir itiraz değil; o da bir teori olur.

«Ağ, asıldır» fikri, türkçenin bugünkü haline bakarak çıkmıştır.

Biraz evvel zikrettiğim garip hâdiselerden başka «YAP, ET, DUR» sözlerinden «YAP + ım, ED + im, DUR + um» gibi isimlerin iştikak sesi olan (M), gene bu sözlerden «YAP + m + ak, ET + m + ek, DUR + m + ak» mastarlarını yaparken, araya girince, bu sesin «*hakikî*» kıymeti ile, sonradan işe yaramağa başladığı ve sabitleştiği fikrini verir.

Ve bu ses tahlilleri için ne kadar emek sarfedildiğini iştikak kitaplarında görmelidir. *Cuny*'nin kitabı baştan aşağı bir vesikadır.

Eğer «*ma, na, ra*» gibi ve «*mu, nu, fu, şu*» gibi sesler de *İLKİN* sayılır dense idi belki kimse hiç itizar etmez idi.

Yalnız türkçenin insan dili olarak sistematik nemasını bulamaz idik.

Ağ'daki kıymet, «*variant*» ları ile beraber iptidaî bir hayvan diline «*ABSTRAKTİF*» nemasını vermesidir.

BİR KARŞILAŞTIRMA

Şu kelimelere nazarı dikkati celbederim:

- I. AÇ = iştihâ, Türkçe.
- AŞ = yemek, Türkçe.
- AAZ, AĞIZ = Ağız, Türkçe.
- AVA, AURIS = Ağız, Rumca.
- AH = Ağız, Sanskritça.
- OS = Ağız, Lâtince.
- OSS = Ağız, norrois, eski İslând dili.
- USTA = Eski Bulgarca, ağız.
- AUSTIN = Ağız, eski Prusya dili.
- ESSEN = Yemek, Almanca.
- II. AK, AKIL = Su, Türkçe.
- AW = Su, Keltik.
- EAU = Fransızca.
- AQUA = Su, Latince

AİGES = Su, Grec Dorien.

AĞAG = Su, İbranice.

AYER = Su, Malais.

III. AĞ = Yüksek, Ağmak = yükselmek.

AŞ = Yüksek, Aşmak = Çıkmak, Aykırı, Aşırı.

AN = Akıl, fikir.

AD = Ünvan

ALP = Yüksek.

IV. AĞA, AĞO, AĞİOS, AHA, AHI, HA, EA, IS, İSİS, OZİRİS,

HELA, ELOH = Büyük, Allah, sahip, efendi, şeyh, mubarek...

Hayvanî ihtiyaçlar ile totemik mefhumların dil münasebetleri bu misallerde kâfi derecede gözüküyor.

İmdi hayvaniyetten çıkan bir «PRİMAT» bu sesten, yani bu (AGAYEMENT) den (ALLAH) yaptı, onu ŞAFAK, AYDINLIK, ZİYA, ATEŞ ve GÜNEŞ için kullandı, ve insan oldu, demek elbette doğrudur. Alıştığı bu idi, başka ne bulacak idi?...

Bu bir Fiziyoloji, bir Biyoloji, bir Antropoloji meselesidir. Modern felsefe bu bilgiler üzerine kurulur. Bu bilgilerden doğacak olan (Dil «Préhistoire» ı) dahilinde çalışmak hiçbir vakit tülü emel sayılmaz.

Dr. Prof. Saim Ali DİLEMRE

TÜRK DİLİ

İLE

YUNANCA ARASINDA MÜNASEBETLER [1]

Türk Dilinin Yunancadaki izleri çok eski ve esaslı münasebetlere delâlet edecek mahiyettedir. Küçük bir tetkik bu kanaati doğuracak bol ve güzel neticeler vermekten geri kalmaz. O kadar ki bazen birçok Türkçe sinonim veya omonimlerin aynen Yunan dilinde de mevcut bulunduğunu görülür. Meselâ "arzu,, mefhumu etrafındaki medlûlleri ifade etmek üzere tesbit olunabilen Yunanca kelimelerden sekiz tanesinin Türk dilinde yaşıyan sözlerden başka bir şey olmadığı müşahede edilebilir.

Yalnız şu var ki her iki dilde yer almış bulunan bu kelimelerin her biri Türkçede ayrı bir mana inceliğini ifade etmek vazifesini üstüne almış bulunurken, Yunancada bunların arasında öyle bir iş bölümü görülüyor: her kelime, az çok birbirine yakın, birçok mefhumlar ifade ettiği gibi her mefhum da aynı zamanda birkaç kelime tarafından temsil edilmektedir.

Sonra, dikkate lâyık diğer bir nokta daha var: *Güneş - Dil* teorisinin gösterdiği yolda yapılan tahliller türkçede bu kelimeler arasında görülen iş bölümünün tamamen fonetik sebeplere istinat ettiğini, yani manadaki en ince farkların bile kelimelerin bünyesinde mevcut hususiyetlerden doğmuş olup iptidai olmadığını açıkça gösterir.

İki dil arasındaki iştiraki temin eden maddelerde Türkçenin kaynaklığını gösteren bu iki nokta, yani:

1 — Kelime ile mefhumun mütekabil ve inhisarcı bağılılığı;

2 — Mananın, itibarî değil, vazifeleri muayyen olan ses unsurlarından doğmuş bulunması,

Şimdi gözden geçireceğimiz kelimelerin tetkiki sırasında tebarüz edecektir.

1 — Tel (e) - o, telo

Güneş - Dil teorisine göre kelimedeki asli maddenin etimolojik şekli:

(1) (2) (3) (4)

(eğ + et + el + eğ)

dir.

[1] *Ulus* gazetesinin 22, 23, 24 - IV ve 21, 22 - V - 1936 tarihli sayılarından.

(1) *Eğ*: Sıcaklık manasına ana köktür. Buradaki sıcaklık arzu fikrine delâlet eder. Harareten arzu mefhumuna geçilmesi uzun boylu izahlara mühtaç bir mesele teşkil etmez. "Hararetle karşılamak, bir işe ısınmak, birisinden soğumak,, gibi tabirler arzu, sevgi ve sair bir takım duygularda sıcaklık görmenin hâlâ devam eden bir telakki olduğunu gösterir.

(2) *Et*: Ana köke müspet, yaptırıcı bir vasıf verir.

(3) *El*: Ana kökün yaptırıcı vasfını uzaklara, bellisizliğe atar.

(4) *Eğ*: Fikri tamamlar.

Şu halde bu kelimenin manası, teoriye göre, "yaptırıcı, fakat müphem, uzaktan tesireden bir arzu,, demek olur. Buradaki yaptırıcılık vasfının rolünü anlamak için (*dilemek*) ile (*özlemek*) mefhumlarını mukayese etmek icap eder. Bunların her ikisi arzu fikrini ifade eder; şu fark ile ki "*dilemek*,, te yapılması beklenen bir şey olduğu halde "*özlemek*,, te sadece arzu hissini beyan ve hikâyesi var. Denebilir ki "*dilemek*,, dinamik, "*özlemek*,, ise statik bir mefhumdur.

Bellisizlik vasfını da belirtmek için yine (*dilemek*) mefhumunu bu sefer (*istemek*) ile karşılaştıracamız. "*İstemek*,, te arzu fikri sarîh, mutlak ve âdeta acûldür. Halbuki "*dilemek*,, te müphem, acelesiz ve beklemeğe tahammül gösteren bir hal var. İşte, (*telo*) nun tahlilinde bulduğumuz iki mühim ve karakteristik vasıfla beraber, bu kelimenin tam manası "*dinamik fakat bati bir arzu*,, olur ki dilimizde (*dile - mek*) veya (*tile - mek*) sözü ile temsil ediliyor.

Filhakika "*tel (e) - o*,, nun fonetikçe "*tile-mek*,, den başka bir şey olmadığı etimolojik mukayese ile apaçık görülmektedir:

(1) (2) (3) (4)
(iğ + it + il + eğ)
(eğ + et + el + eğ)

Kelimenin Türkçede orijinal ve tabii manası muhafaza edilmiş bulunduğu halde, Yunancada "talep, muvafakat, emir, iddia,, gibi başka manalara da gelerek kelime aslı hüviyetini şaşırması bir haldedir.

2 — *Zite - o*

Kelimenin Etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3) (4)
(iğ + iz + it + eğ)

(1) *İğ*: Arzuya delâlet eden sıcaklık manasına ana köktür.

(2) *İz*: Ana kök mefhumunun oldukça geniş bir sahaya taşıdığı gösterir.

(3) *It*: Geniş sahalı arzunun dinamik olduğuna işaret eder.

(4) *Eğ*: Fikri tamamlar.

Yani "dinamik ve oldukça geniş mikyasta bir arzu,,

Arzudaki genişliğin mahiyetini anlamak için yine bir mukayese yapacağız: "Sizden bir ricam var,, dediğimiz vakit şöyle bir fikir kastetmiş oluyoruz: yerine getirilmesini sizden umduğum bir arzum var. Fakat "sizden bir isteğim var,, diyecek olursak mücbir bir arzu ifade etmiş oluruz. Yani "yerine getirmeğe mecbur olduğumuz bir arzum var,, demektir. İşte arzunun genişliği, taşkınlığı budur.

Şu halde (*ziteo*) nun manası "taşkın ve dinamik bir arzunun izharı,, olmak lâzım gelir ki bizim (*iste - mek*) tamamiyle bu mefhumu ifade eder.

Bu iki kelimenin etimolojik şekilleri bunların aslında aynı şey olduğunu gösterir:

(1) (2) (3) (4)
(iğ + is + it + eğ)
(iğ + iz + it + eğ)

Kelimenin Yunancadaki manası: "istemek, dilemek, özlemek, aramak, araştırmak, sormak,, tır.

3 — *Zelev - o*

Kelimenin Etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3) (4)
(eğ + ez + el + ev)

(1) *Eğ*: Arzuya delâlet eden sıcaklık manasına ana köktür.

(2) *Ez*: Ana kök mefhumunun oldukça geniş bir sahaya taşıdığını gösterir.

(3) *El*: Geniş mikyastaki ana kök mefhumunun uzaktaki bir objeye taallük ettiğine işarettir.

(4) *Ev*: Fikri tamamlar.

Bu takdirde (*zelev - o*) nun manası: "uzakta kalan bir objeye karşı oldukça geniş mikyasta arzu duymak,, olur ki, Türkçede bu fikir (*özle - mek*) sözü ile ifade edilir. Bu iki kelimenin de diğerleri gibi aslında bir olduğuna etimolojik şekilleri şahittir:

(1) (2) (3) (4)
(ōğ + ōz + ōl + eğ)
(eğ + ez + el + ev)

Kelimenin Yunancada manası: "özlemek, imrenmek, istemek, heves etmek, gıpta etmek,, ve bilhassa "kıskanmak,, tır.

4 — *İmeir - o*

Etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3) (4)
(iğ + im + eğ + ir)

(1) *İğ*: Ana köktür. Anlamı "arzu,, dur.

(2) *İm*: Arzunun "mülkiyet,,i istihdaf ettiğini gösterir.

(3) *Eğ*: Fikri tamamlar.

(4) *İr*: Fikrin yani istihdaf edilen mülkiyetin belli, kesin bir noktada bir objede tekarrür ettiğini işaret eder.

O halde bu kelime "belli bir noktada tekarrür eden mülkiyet arzusu,, manasına gelir. Bunu başka bir ifade ile tarif edebiliriz: "Muayyen bir şeye malik olmak arzusu,, Türkçedeki mukabili (*imren-mek*) orijinal manayı muhafaza ettiği halde Yunancası sadece "arzu etmek,, manasına gelir.

Kelimenin iki dildeki şekilleri arasında ufak bir fark görülüyor. Türkçede kelimenin sonundaki Yunancasında bulunmayan bir (*en*) eki var. Bu, süjenin en yakın muhitini işaret eder ki mefhumun noksansız ifade edilebilmesi için vücudü elzemdir. Çünkü imrenilen şeyler daima süjenin çok yakınında bulunan şeylerdir. O itibarla bu anlamın tarifi "süjenin bitişiğinde bulunan muayyen bir şeye temellük arzusu,, olmak lâzım gelir ki bu mefhum kelimenin ancak dilimizdeki şeklinden çıkabilir.

5 — *Aksi - o*

Türkçedeki (*öksü - mek*) kelimesine tekabül eder.

(1) (2) (3)
(ök + ös + üğ)
(ak + as + iğ)

Bu kelimelerde kökten sonra gelen (*ös, as*) eki, "istemek,, ve "özlemek,, te olduğu gibi, oldukça geniş bir sahayı göstererek arzunun vüsatine işaret eder. Kelimenin Türkçe manası "şiddetli arzu etmek,, Yunan dilinde ise "tensip, tasvip, talep, arzu, ümit, temenni etmek,, tir.

6 — *Aite - o*

Türkçedeki (*ötük*) sözü ile karşılaşır.

(1) (2) (3)
(öğ + öt + ük)
(ağ + it + eğ)

(1) *Öğ, ağ*: Arzu anlamına ana köktür.

(2) *Öt, it*: Arzunun dinamik olduğunu gösterir.

(3) *Ük, eğ*: Fikri tamamlar.

Bu kelimede arzunun sadece dinamik olduğu kaydedilmekle iktifa edilmiş. Demek ki bunda ne "istemek,, teki taşkınlık ne de "dilemek,, teki belirsizlik ve bataet var. Şu halde bunun tam manası "talep,, ile "temenni,, arasında yer alan "rica,, gibi bir mefhum olması icap eder. Filhakika (ötük) Türkçede rica demektir. Yunan dilinde "istemek, talep etmek, istida etmek,, manasınadır

7 — /kitev - o

Bu da etimolojice (ötük) ve (aite - o) sözleriyle eştir :

(1) (2) (3)
(öğ + öt + ük)
(ağ + it + eğ)
(ik + it + ev)

(/kitevo): "niyaz etmek, yalvarmak, istirham etmek,, manalarında kullanılıyor.

8 — Glih - ome

Türkçe "ölemek,, sözünün bir varyantı olan (ögle - mek) sözüne tekabül eder.

(1) (2) (3)
(öğ + öl + eğ)
(ig + il + ih)

- (1) Öğ, ig : Arzu anlamına ana köktür.
- (2) Öl, il : Arzunun uzaktaki bir objeye taallük ettiğini gösterir.
- (3) Eğ, ih : Fikri tamamlar.

Burada yaptırıcılıkla alâkası olmıyan, muhitine taşmıyan bir arzu kastediliyor. Bunun tek bir vasfı var : uzaklara taallük etmesi.

Türkçesinin manası "hasret,,tir. Dilimiz de bu kelimede orijinal manasını saklamıştır. Yunancası umumî manasiyle "arzu,, demektir. Görülüyor ki Yunan dilinde aynen bulduğumuz (dilemek, istemek, özlemek, imrenmek, öksemek, öğlemek, ötüğ) kelimeleri Türkçede her biri kendi bünyesine göre tek, diğerlerinden tamamen ayrılmış ve orijinal birer mefhum ifade ederken, aynı kelimeler Yunancada yanlış anlaşılacak, daha doğrusu inceliklerine nüfuz edilmeden geliş güzel kullanılmıştır. Bu hal uzun boylu tetkikata zemin olacak ayrı bir mevzu teşkil eder.

SICAK ANLAMLI SIFATLAR

Bundan evvelki kısımda Türk ve Yunan dillerinde "arzu,, anlamının türlü şekil ve derecelerini ifadeye yarıyan sözleri karşılaştırmıştık.

Bu karşılaştırma dolayısıyla yaptığımız analizlerde, esas olarak, ana kökün “sıcaklık,, mefhumunu almış, arzu fikrine ondan geçmiştik.

Şimdi de o yazıdaki abstraksiyonlardan başka Yunancada doğrudan doğruya “sıcaklık,, anlamıyla ilgili bulunan kelimelerin Türk diline ve “*Güneş-Dil*,, teorisine karşı olan durumlarını araştırmak istiyoruz.

Bu çerçevede içinde, iki dil arasında yapılan karşılaştırmalarda şu noktaları tespit etmek mümkün olabiliyor:

I. — İki dilde “sıcaklık,, anlamı çevresinde kümelenen sözler, ses sentezi itibariyle, umumî bir tenazur halinde bulunuyor.

II. — Bunlar tahlil edilerek “*teori*,, ye göre mana verilince meydana çıkan mefhumlar, türkçede yerli yerinde bulunduğu halde Yunan dilinde mühim bir kısmı oradan oraya sıçramış görülür.

III. — Bundan başka Yunancada tek bir mefhumun, terkipçe bütün bütün ayrı, birkaç kelime tarafından temsil edilmesi ve yine tek bir kelimenin de, aralarında mühim farklar bulunan, birçok mefhumları kendinde toplaması gibi hiç bir sisteme sığmıyan hâdiseler göze çarpmaktadır.

Hükümlerimizi tevsik etmek için iki dilde hararetin türlü derece ve gösterişlerini anlatan kelimelerden sıfatları ele alalım:

A) *Türkçede*:

1. *Köyük*, 2. *yanık*, 3. *kızık*, 4. *ısı*, 5. *ılık*.

Bu kelimelerde esas maddelerin etimolojik şekilleri;

1. *köy* — : ök + öz

2. *yan* — : ay + an

3. *kız* — : ık + ız

4. *ıs* — : ığ + ıs

5. *ıl* — : ığ + ıl

(1) *ök*, *ay*, *ık*, *ığ*: mutlak manasıyla hareketi anlatan kökler.

(2) (*m = y*), (*n*), (*z*), (*s*), (*l*): hararet mefhumunun muhtelif şiddet derecelerini gösteren ekler.

Bu tablo, bilhassa dikkate lâyık esaslı bir hususiyet arz ediyor. Kelimelerin manasında mevcut sistematik tedricin ve bu tedricin istinat ettiği unsurlardaki dizilişin “*Etimoloji, morfoloji ve fonetik bakımından Türk Dili Analiz Yolları*’nda II. sayılı şekille temsil edilen ses sistemiyle tam tetabuk halinde bulunması “*teori*,, nin ihata kudretine ayrı bir delil teşkil etmez mi? Sırf kelimelerin manasına istinat eden bir mantıkla kurulan bu mefhum zincirinde, dil mekanizmasının bir tarafını göstermek üzere çizilmiş bulunan şemada görüldüğü gibi, şiddetin en üst basamağında birinci derece radikal kök teşkiline yarıyan konsonlardan birini ve

hemen onun bitişiğinde (n) yi, orta derecelerde (s) ve (z) ve nihayet hararetin en mütevazi mümessilinde de (l) eklerini yer almış buluyoruz.

Sanki dil, bu mefhum gamını teşkil etmek için "Güneş - Dil,, in çizmiş olduğu klavyeye parmak gezdirmiş. Biz araştırmamıza devam edelim.

B) Yunancada:

1. *Kavton*, 2. *floğeron*, 3. *pūrön*, 4. *zeston*, 5. *hliaron*.

Kelimelerdeki asli maddelerin etimolojik şekilleri:

	(1)	(2)	(3)
1. <i>kav</i> —	: ak + av + .		
2. <i>floğ</i> —	: of + ol + oğ		
3. <i>pūr</i> —	: üğ + üp + ür		
4. <i>zes</i> —	: eğ + es + .		
5. <i>hli</i> —	: ih + il + iğ		

Burada (1), (4) ve (5) sayılı sözlerde esas maddelerin türkçe mukabilleriyle tam bir tenazur halinde bulunduğu görülüyor.

(2) inci kelime, alev manasına (*flog-a*) dan gelir. Bunun etimolejik şekli de "alev,, inki ile aynı kıymettedir.

	(1)	(2)	(3)
<i>Alev</i> :	ağ + al + ev		
<i>Flog</i> :	of + ol + og		

Tablodaki (3) üncü kelime ise ateş manasına (*pūr*) kelimesinden üremiş bir sözdür. (*Pūr*) ün etimolojice (*kōmūr*) ve -kavurmak mastarınının (*kavur*) maddesiyle eştir:

	(1)	(2)	(3)
<i>Pūr</i>	: üğ + üp + ür		
<i>Kōmūr</i>	: ök + öm + ür		
<i>Kavur</i>	: ak + av + ur		

Burada (2) nci sütunda görülen (p), (m) ve (v) ekleri, (*kōy-*) ve (*kav-*) terkiplerinde olduğu gibi, hararetin en koyu tesirini;

(3) üncü sütundaki (r) eki de bu koyu hararetin tesirce mutlak olmayıp objenin belli bir noktasında tekarrür ve temerküz eylediğini, yani muayyen bir hadde kadar işlediğini gösterir.

Filhakika (*kavurmak*) "bir şeyi bir hadde kadar yakmak,, *kōmūr*'de "bir hadde kadar yakılmış bir obje" dir.

Yunan dili (*kavv-on*) kelimesinde bu sentezin orijinal manasını saklamış bulunuyor. (v) ve (r) eklerinin yerlerini değiştirmesiyle, (*kavv-*) terkiibi, gerek mana ve gerek ses bakımından, (*kōmūr*) den başka bir şey değildir.

Görülüyor ki Yunancada sıcaklığın,, muhtelif derecelerini gösteren beş sözden üçü Türkçedekilerin aynı, diğer ikisi de başka Türkçe kelimelerden üretilmiş sözlerden ibarettir.

SICAKLIK ANLAMLI FİLLER

Yukarda Türkçe ve Yunancada "sıcaklık,, anlamıyla kullanılan sıfatları karşılaştırmış ve hepsinin Türk köklerinden türediğini göstermiş idik. Fiillere de göz gezdirecek olursak bunların bir kısmını Türkçedeki mütenazırlarıyla aynı manada, bir takımını da orijinal manadan az veya çok kaymış bir halde bulacağız.

A) Orijinal anlamlı fiiller:

1. (*Ke-o*). Bu, kelimenin telâffuz şeklidir. Buradaki (*ke*) diftong ile (*kai*) biçiminde yazılır. Yunancada (*i*) vokali (*y*) konsonu yerine kullanıldığından, (*Kai*) fonemini (*kay*) şeklinde gösterebiliriz.

(*Kay-o*) veya (*ke-o*) Türkçede (*köy-mek*) kelimelerini tanzir eder. Esasen (*kay*) ile (*yak*) arasında elemanların yer değiştirmelerinin tevhit ettiği zahiri farktan başka bir değişiklik yoktur.

2 — (*Zest-aino*). Bu da gerek ses ve gerekse mana bakımından (*ısıt-mak*) mastarına tekabül eder.

Bu kelimenin başında fazla gibi görünen (*z*) konsonu, teorinin işaret ettiği fonetik icabı dolayısıyla kökteki (*ğ*) nin yerine kaim olmuş mükerrer bir (*z = s*) den başka birşey değildir.

Aynı hadiseyi Türkçe (*ısıt*) kelimesinde de görüyoruz.

Yunan dilinde - bizim (*ısıt*) gibi - yukardaki fonetik icaba uymamış, aynı asıldan, "ocak,, manasına (*hest-ia*) sözü de vardır.

(1) (2) (3)

ısıt : ığ + ısı + ıt

hest : eh + es + et

3 — (*Hli-aino*). Bunun aslı maddesi olan (*hli*) terkinin (*ılık*) ile aynı etimolojiye mensup ve aynı manada bulunduğunu yukarda görmüştük, (*Hliaino*) ıltmak, ılınmak demektir.

B) Orijinal manadan ayrılmış fiiller:

1 — (*Pür-oo*). Manası kızdırmak, ısıtmak. (*Pür-ome*) = yanmak, parlamak.

(*Pür*) maddesinin ses itibarıyla (*kömür*) ve (*kavur-*) sözlerine teka-bül ettiği görülmüştür.

2 — (*Ale-aino*) = ısıtmak.

Bu da (*hliaino*) gibi etimolojice (*ılık*) kelimesinin aynıdır.

(1) (2) (3)
ılık : ığ + il + ık
ale- : ağ + al + eğ
hli- : ih + il + iğ

3 — (*Fleg-o*) = yakmak.

Bu da, az evvel gördüğümüz (*floğeron*) gibi (alev) kelimesine bağlanıyor.

(1) (2) (3)
alev : ağ + al + ev
fleg : ef + el + eg
flog- : of + ol + og

4 — (*Aith-o*) = yakmak.

5 — (*Apt-o*) = yakmak, parlatmak.

(*Apt-ome*) = yanmak, parlamak.

Bunlar da (*od, ot*) kelimesinden türemiş görünüyor:

(1) (2)
ot : oğ + ot
ait- : ağ + it
apt- : ap + at

6 — (*Thalp-o*) [1] = ısıtmak.

Etimolojik şekli, ateşlemek manasına (*otlamak*) kelimesinin aynıdır:

(1) (2) (3) (4) (5)
oğ + ot + al + am + ak
ağ + at + al + ap + oğ

7 — (*Ther-e*) [1] = ısıtmak.

(*Thermi*), (*thermos*) gibi kelimeler bundan üremiştir. Etimolojik şekli şudur:

(1) (2) (3)
eğ + et + er

(1) *Eğ*: Hararet anlamına ana köktür.

(2) *Et*: Yapıcılık, yaptırıcılık, yapılmış olmaklık anlamlarıyla ana kök yerine geçen ikinci derece prensipal köktür.

(3) *Er*: Tekarrür ve temerküz anlatan ektir.

Topluca manası: "muayyen bir sahada toplanan veya muayyen bir noktaya tesir eden dinamik hararet,, olmak lâzımgelir. Bu mana ancak "yakıcı bir alev,, fikrini verir. Çünkü alev derli toplu, âdeta kesin bir şekli bulunan ve yaladığı saha belli olan bir sıcaklıktır.

[1] (Ta) Arapçadaki peltek (s) gibi telaffuz edilen Grekçenin (sita) harfini gösterir.

Türkçede ses terkibi itibariyle (*ter*) fonemine, mana bakımından da "alev,,e uyan (*ört*) kelimesini buluyoruz. (*Ört*) ile (*ter*) arasında ise ancak ikinci ve üçüncü elemanların yerleri değişmiş olmaktan başka bir fark yoktur.

(1) (2) (3)
Ter : eğ + et + er
Ört : oğ + ör + öt

Aynı fonemi bulduğumuz lâtince (*ard-ens* = ateşli); (*ard-or* = yakıcı hararet) ve Farsça (*âder* = ateş) kelimeleri orijinal manaya Yunanca (*tero*) dan daha çok sadık kalmışlardır.

Bu yazıyı bitirirken şunu da kaydedelim ki Yunancada mutlak olarak sıcaklık mefhumunu temsil eden kelimeler sayılması müşkül olacak kadar çoktur: (*alea, termi, zesti, pūra, thâlpos, kausis, lavra*) v. s.

Sade bu kelimelere şöylece bir göz geçirmek Yunancanın Türk dilinden nasıl alabildiğine, hem de israf edencesine istifade ettiğini anlatmağa kifayet eder.

Birçok dillerde rüzgâr, soluk, koku ve can anlamları, ya aynı sözlerle veyahut birbirine çok yakın kelimelerle ifade edilmiştir. Arapça (*ruh*) ile (*rayiha*) ve (*rih*) arasındaki ses ilgisi açıktır.

Yunanca (*pnevma*) can, rüzgâr ve soluk, (*pneo*) koku neşretmek, esmek ve solumak manalarına kullanılır.

Lâtince (*spiritus*) nefha, (*spirare*) esmek ve üfleme demektir. Fransızcada bu kökten teşkil edilen (*esprit*) sözüne ruh manası da verilmiştir.

Türlü dillerdeki bu şehadetlerden can, rüzgâr, soluk ve koku anlamları arasında semantik bir münasebetin mevcut olduğu tahakkuk ediyor.

Şu halde bunların - içlerinde en objektif bir durumda bulunan - rüzgâr mefhumundan üremiş olduklarına hükmedilebilir. Bu sonuca vardıldıktan sonra rüzgâr mefhumuyle ilgili diğer medlûlleri de araştırmak mecburiyeti hasıl olur.

Türkçede: (*bora*), (*boragan*), (*efirti*), (*üfürük*), (*boru*), (*börökmek* = raşelenmek) (*ürpermek*).

Yunancada: (*aura* = yel), (*voreas* = poyraz), (*zefüros* = batı rüzgârı), (*rigo* = titremek, üşümek), (*friki* = rağşe), (*fritto* = ürpermek).

Lâtince: (*spirare* = üfleme, solumak) (*frigum* = soğuk),

Arapçada: (*berd* = soğuk).

Fransızcada: (*frisson* = ürperme, titreme).

Bütün bu kelimelerin aslı maddesinde aşınmış veya z, r, s halinde tespit edilmiş bulunan kökten başka, ek olarak - (*bur*) sentezinde olduğu gibi - evvelâ bir dudak sesi, sonra da (*r*) görüyoruz:

	(1)	(2)	(3)	(4)
<i>bora</i>	= oğ	+ ob	+ or	+ ağ
<i>berd</i>	= eğ	+ eb	+ er	+ ed
<i>avra</i>	= ağ	+ av	+ ar	+ ağ
<i>vore-as</i>	= oğ	+ ov	+ or	+ eğ
<i>'rig-o</i>	= iğ	+ iv	+ ir	+ ig
<i>üfürük</i>	= üğ	+ üf	+ ür	+ ük
<i>frik-i</i>	= iğ	+ if	+ ir	+ ik
<i>frig-um</i>	= iğ	+ if	+ ir	+ iğ
<i>frisson</i>	= iğ	+ if	+ ir	+ iğ (s) ...
<i>fritt-o</i>	= iğ	+ if	+ ir	+ ig (t) ...
<i>efirmek</i>	= eğ	+ ef	+ ir	
<i>zefür-os</i>	= eğ	(z)	+ ef	+ ür
<i>ürper-me</i>	= üğ	(r)	+ üp	+ er
<i>spir-are</i>	= iğ	(s)	+ ip	+ ir

Ses birliği böylece tespit edilen bu kelimelerde mana olarak - semantik münasebetleri meydanda bulunan - rüzgâr, üşüme, titreme ve soğuk mefhumları yer alıyor.

Üşüme ve titreme soğukun bir neticesi olduğu gibi rüzgâr da kendini bize en çok, ya soğuk veyahut da sıcak tesiriyle hissettirir. Halbuki ilk insanların soğukla sıcak arasında sıkı bir münasebet hattâ birlik görmeleri, veya hiç olmazsa bu iki mefhumu aynı isimle söylemeleri kadar tabii bir şey olamaz.

Bugünkü günde bile soğuk rüzgârların harap ettiği mezruat hakkında "soğuktan kavruldu,, "don yaktı,, gibi tabirlerin kullanılması, soğukta sıcaklık görmek telâkkisinin hâlâ sürmekte bulunduğunu gösterir.

Şu halde manayı, pek mantıkî atlamalarla sıcaktan soğuğa ve rüzgâra, oradan da bir cihetten üşüme, titreme ve ürperme gibi hallere, diğer yandan soluk, koku ve nihayet ruh mefhumuna kadar yayılmış görmekte zihnin takılacağı bir nokta yoktur.

Şimdi artık (uğ + ub + ur) tipinin kaynağına ermiş ve burada da kendimizi hemen sıcaklığın ve güneşin karşısında bulmuş oluyoruz!

Filhakika (uğ + ub + ur) sentezi bundan evelki yazıda gözden geçirdiğimiz (ak + av + ur) tipinde bir sözdür. Orijinal manası da:

Uğ : sıcaklık,

Ub : mefhumuna hususilik izafe eden (m) ekinin bir varyantı,

Ur : tekarrür ve temerküz.. olduğuna göre:

"Tesiri toplu ve mütemerkiz hususî bir sıcaklık,, ayarında bir şey olmak lâzımgelir.

Şimdi düşünelim: Rüzgâr, bora, üfürük, koku, soluk ve ruh mefhumlarından hangisinin tesiri toplu ve mütemerkiz değil ve hangi biri hususî bir hararet hissi vermekten geri kalır.

'Ris, efirti ve esprit kelimelerini tek bir orijine irca eden "teori", aynı zamanda ruhun burundan verilmiş bir nefha olduğu hikâyesinin de münasebet ve kaynağını meydana çıkarmış oluyor.

Hasılı, 'ris, müron, aroma, vroma, 'rigo, friki, fritto, avra, voreas ve zefüros gibi daha bir sürü yunanca sözün hikâyesi budur.

Kaynakları Türk dilinde bulunan yunanca sözlerin bir kısmı kolayca fark edilir bir durumda bulunduğu halde bir takımı da uğradıkları fonetik değişmeler dolayısıyla birden bire tanınmıyacak bir hale girmişlerdir.

Meselâ, eski yunanca (Ris) sözü ile bunun Türkçesi (burun) kelimesi arasında bir münasebet görmek hatıra gelmiyebilir. Fakat (Ris) sözünün baş tarafında görülen (') işaretinin «v» veya «g» sesini veren eski bir digama harfini temsil ettiği, sonundaki «s» nin de kelimenin isim hallerinde «n» ye inkılâp ettiği düşünülünce ('Ris) veyahut hakikî hüviyetiyle (vrin), (burun) sözü için sağlam bir karşılaştırma zemini olur.

Yunan dilinde bu kelimeye yaklaştırılabilecek daha başka sözler de var. Kokulu yağ veya şimdiki tabir ile esans manasına gelen (müron), tatir anlamına (müro) güzel koku demek olan (aroma) ve fena koku manasına (vroma) hep (burun) sözü ile münasebet gösterir. Çünkü (burun) un Türkçe koku manasına gelen (bur) kelimesiyle alâkası meydandadır.

(Bur) kelimesinin Türkçede başka mümessilleri:

Puramak = koku neşretmek

İpar, iybar = itriyat

Şıpar = güzel koku

Aynı kaynaktan olduğu belli olan bu sözlerin ses örgüleri arasında görülen farklar dikkate değer.

(şıpar) ve (iybar) örneklerinden bu serinin orijinal şeklinde üç unsurun bulunduğu anlaşılıyor. Şu halde mümessillerin etimolojik şekilleri şöyle olmak icap eder:

	(1)	(2)	(3)
<i>bur</i>	=	uğ + ub + ur	
<i>ipar</i>	=	iğ + ip + ar	
<i>iybar</i>	=	iy + ib + ar	
<i>şıpar</i>	=	ış + ip + ar	

Bu tabloda (1) numaralı sütunda sırasıyla: iki ana, bir tane birinci, bir tane de ikinci dereceden kök görüyoruz.

Ana kökler fonetik şekillerden büsbütün silinmiş, hatta birinci kelime, arada, ikinci unsurun vokali de erimiş.. Birinci dereceli kök te nerede ise aşınacak. Dayanıklık kabiliyetini ancak ikinci dereceden olan (ş) kökünde görüyoruz.

Bu müşahededen şöyle bir sonuç çıkarılabilir: Dilin şuuru ana kökü korumağa lüzum gördüğü vakit onu fonetik icaplara göre dayanıklı seslerden biriyle değiştirir. Bu lüzum, mana nüanslarını ifadeye yarayacak fazla kelime ihtiyacına müstenit olabildiği gibi lehçelerin veya azma dillerin öfonik kaymalarına da dayanabilir.

Meselâ (sirt) kelimesi, kökünü (s) halinde tespit ederek şekil ve mana bakımında (art) tan ayrılan eski bir (ıgırt) gibi kabul edilebilir. Keza (inmek) ile (sinmek), (aşmak) ile (taşmak) arasında aynı münasebeti görebiliriz.

Öfonik kaymalara da (cer = yer), (çalın = yalın), (sagıt = aygıt) gibi karşılaşmalar misal olabilir.

Bur, burun, puramak, ipar, iybar ve şıpar gibi Türkçe kelimelerin aynı kaynaktan çıktığı ve bu kaynağın üç unsurlu bir sentez olduğu böylece anlaşıldıktan sonra yukarıda geçen Yunanca kelimelerin de etimolojik şekillerini tesbit ederek bir taraftan (burun), öbür yandan da (puramak) ile mukayese edelim:

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
<i>buran</i>	= uğ	+ ub	+ ur	+ un	
<i>'ris (s/n)</i>	= iğ	+ iv	+ ir	+ in	
<i>müron</i>	= üğ	+ üm	+ ür	+ on	
<i>müro</i>	= üğ	+ üm	+ ür	+ oğ	
<i>vroma</i>	= oğ	+ ov	+ or	+ om	+ ağ
<i>aroma</i>	= ağ	+ ağ	+ ar	+ om	+ ağ
<i>puramak</i>	= uğ	+ up	+ ur	+ am	+ ak

Bu tablo iki dilde koku mefhumıyla alâkalı mütenazır sözlerden yalnız bir tipi karşılaştırıyor.

Konuyu dağıtmamak için aynı anlamı ifade etmek üzere iki dilde bulunan diğer mütenazır kelimeleri ele almıyacağız.

Uğraşmakta bulunduğumuz örneğin mana analizini, daha bir çok yakın mefhumları ortaya dökmeden yapmanın imkânı yoktur. Çünkü koku, vasi mikyasta bir anlam genişlemesinin son sınırlarında yer alan bir mefhumdur. Bunun hakikî mana kıymetini tayin etmek için adım adım kaynağına kadar çıkmak icap eder.

Dr. M. Ali AĞAKAY

GÜNEŞ - DİL TEORİSİ ÜZERİNE İLK TENKİT [1]

BAŞLANGIÇ

Türk Dil Kurumu tarafından gönderilip her noktasına bütün dikkatimi sarfederek okuduğum orijinal eserin 7 nci sahifesinde "*Tenkî, ret, tadil, ikmal ve tavzih*" şekillerinde fikir sorulmakta olduğundan her şeyden evvel tamamile tasvip etmekte olduğumu "*tavzih*" etmek isterim. Bu kanaatimin istinat ettiği deliller şunlardır:

İLK SÖZ MESELESİ ÜZERİNE TEORİLER

1. — (*Herodot*) un izahına göre, ilk insanın söylediği ilk söz meselesi eski Mısırlıları bile işgal edip, yeni doğmuş çocuklar üzerinde onları bir takım tecrübelerle sevk etmiş çok eski bir meseledir [2].

O zamanlardanberi muhtelif devirlerde birçok nazariyeler yürütülmüş ve bu meyanda Milâttan evvel birinci asrın meşhur Lâtin şairi *Lucrèce*, bu hususta ilk nazariyeyi ortaya atarak ilk insanların her şeye bir isim takmak suretiyle ilk dili icat etmiş olduklarını ileri sürmüştür. Fakat bu eski Roma nazariyesi, lisanı fikrin teşekkülünden çok muahhar ve sun'î bir müessese şeklinde göstermiş olmak itibariyle, ilmin bugünkü mevzuatı karşısında tarihî bir hatıra olmaktan başka bir kıymeti haiz değildir. Onun için bugünkü ilmî telâkkilere daha yakın nazariyeleri ancak lisaniyat ilminin hakikî teşekkül devrini teşkil eden on dokuzuncu asırla onu takip eden yıllarda aramak mecburiyeti vardır. Bu son devirde muhtelif âlimlerin mevzuumuz itibariyle ortaya attıkları bellibaşlı nazariyeler şöyle hulâsa edilebilir:

A) "*Nida = Exclamation*„ nazariyesi:

Bu teoriye göre ilk insanların müşterek hareketlerinde çıkardıkları nidaî sesler ilk sözler sayılabilir. Meselâ (*Noiré*) ve (*Max Müller*) gibi âlimler bu nazariyeyi müdafaa etmişlerdir; fakat hiçbir fikir ifade etmeyen bu hayvanî seslerle birer fikir mahfazası demek olan insan sözleri

[1] Ulus gazetesinin 23, 24 - XI - 1935 tarihli sayılarından.

[2] *Histoire d'Hérodote*, Miot tercümesi, C. I. S. 179.

arasında çok bariz bir sınır vardır. Onun için (*Paul Regnaud*) bu nazariyeyi pek haklı olarak çürük bulmuştur [1].

B) “*Taklidî kelime = Onomatopée*,” nazariyesi :

Bu nazariyeye göre ilk insanlar ilk kelimeleri tabiat ve hayvan seslerini taklit ederek uydurmuşlardır. Meselâ on sekizinci asırda (*de Broses*) isminde bir Fransız bütün dillerin menşei bu esasta gösteren bir eser neşretmiş ve on dokuzuncu asırda bile bu fikre taraf-tarlık edenler olmuştur. Fakat (*Vendryes*) gibi yeni âlimler böyle iddiaları kat’î surette reddetmektedirler.

C) “*İşaret zamirleri = Pronoms démonstratifs*,” nazariyesi :

Bu teoriye göre ilk insan etrafında bulunan objelere birer isim vermeden evvel bunları işarî zamirlerle göstermiş ve bu suretle işaret zamirleri ilk insanın ismini bilmediği objelerin hepsine tatbik edebildiği umumî bir isim rolü oynamıştır: bu nazariyenin sahibi, geçen asrın mühim dilcilerinden (*Paul Regnaud*) dur. Fakat bu müellif nazariyesini lisanî delillerden ziyade mantığa istinat ettirdiğinden, iddiası şahsî bir fikir mahiyetinde kalmıştır.

D) “*İnsan sözlerinin hayvanî seslerden istihalesi*,” nazariyesi :

Geçen asırda (*Regnaud*) nun pek ehemmiyet vermediği bu eski teori, bu asrın başlarından itibaren tekrar canlanmış ve bilhassa (*Vendryes*) gibi mühim dilciler tarafından müdafa edilmiştir: Bu nazariyeye göre, ilk insan teessür, sevinç, hareket, iş. . . v. s. anlarında tıpkı hayvanların yaptıkları gibi birer ses çıkarmış ve bu sesler tekerrür tesiriyle gittikçe muayyen bir mana ifade etmeğe başlamıştır. Fakat (*Vendryes*) bu nazariyesini izah ederken, bunun ispatı kabil olmadığını da itiraf etmek suretiyle kendi davasını gene kendi çürütmüş demektir [2].

İki Netice :

Bu vaziyet karşısında şu iki neticeye varıyorum:

A) “*Güneş-Dil*” teorisi tamamiyle orijinaldir;

B) Bu yeni Türk teorisinden evvelki Avrupa nazariyelerinin hiç-biri sağlam bir esasa istinat edememiş, hepsi yıkılmıştır.

I

GÜNEŞ - DİL TEORİSİ TEMELLERİ

VE

TÜRK KÖKLERİ

2. — Bu ilk iki neticeyi elde ettikten sonra, doğrudan doğruya “*Güneş - Dil*” teorisini tetkik ettim ve bunun temelleri sağlam olup ol-

[1] *Paul Regnaud Linguistique indo - européenne*, S. 53.

[2] *Le langage*, S. 17

madığını aradım. Bu noktayı tayin için ilk iş olarak, eserin onuncu sahifesinde Türk dilinin ilk kökü olduğu tesbit edilen (Ağ) şeklinin «Güneş» ve ondan çıkan «Işık», «Sıcaklık», «Ateş», «Yükseklik». . . v.s. mefhumlarını ifade edip etmediğini araştırdım. Bu araştırmalarımda evvelâ "Güneş-Dil" Teorisinin tesbit ettiği ((V. + K.) ana formülünü ele aldım. Bir kere bu esas ispat edildikten sonra 12 inci sahifedeki konson teorilerinin zarurî birer netice teşkil edeceklerini düşündüm ve gökyüzü ile alâkadar en eski Türk kökleri içinde ilkönce «Ay», «Ak», «Ay + dım» ve «Iş + ık» şekillerinde bu (V. + K.) formülünü buldum. Bu dört şekilde konson (y - ş - k) muamelesine tâbi olmaktadır; zaten bu şekiller arasındaki mana tahavvülleri bu tebadüllerden mütevellittir. Tabîî bu vaziyet, Türk dilinde «Aydınlık» ve «Parlaklık» mefhumlarının bir (V. + K.) formülü ile ifade edildiğini gösterir.

Aynı formül «Od», «Is + ıt», «Oğ + an = Ateş tanrısı» ve «Yak + mak» şekillerinde, o ilk «Parlaklık» manasını muhafaza etmekle beraber, «Sıcaklık» mefhumunu da ifade etmektedir. Bunların içinde «Yak» sözünün başında bulunan «y» konsonu «ay = ağ = ak» orijin şeklin vokalinin düşmesinden ibarettir. «Ateş» mefhumu bu ana kökte mündemiştir. Sözün orijin şekli «Ayak» tır. Baştaki vokal düşerek «yak» olmuştur. Fazla olarak «Yakmak» kelimesinin «Yak» sözü, Sumer lehçesinde aynı mana ile "ak" şeklinde mevcuttur [1].

Bu vaziyete göre, «Sıcaklık» ve «Parlaklık» mefhumlarını müstereken ifade eden «Od», «Is», «Oğ» ve «Ay (+ ak) = Yak» kökleri arasında konson itibariyle bir (d - s - g - y) muamelesi olmuş demektir. Bu iki örnek grupuna göre (V. + K.) formülünün Türk dilinde «Aydınlık» ve «Sıcaklık» mefhumlarını aynı zamanda ifade ettiği muhakkaktır.

Gene bu ana formül, «Güneş» in en bariz vasıflarından olan «Yükseklik» mefhumunu da «As + mak», «Aş + mak», «Ağ + mak», «Uç + mak», «Aç + mak», «Üs + t», «Üz + e» ve - Uygurcada "yükseltmek" manasına gelen - «Ak + tur + mak» şekillerile ifade etmekte ve bunlarda da konson itibarile (s - ş - z - ç - g) muamelesi görülmektedir.

"Yükseklik" mefhumunu ifade eden bu son şekillerle «Aydınlık» ve «Sıcaklık» mefhumlarını ifade eden bundan evvelki örneklerin hep aynı bir iptidai kökten çıkmış oldukları da şu deliller üzerinde tesbit edilebilir:

[1] Yazının aslında bu Sümer sözünün hiyeroglif şekli de yazılıdır. Bu hiyeroglifi gazeteye basmadık.

Türkçenin «Uc» ve «Ak - ağ - ek» şekilleri hep aynı bir kökün muhtelif tahavvülleridir. Bunlardan «uc» şekli «Acı» yani batıcı ve «Ak - ağ - ek» şekli de «Ekşi» ve «Ağrı» sıfatlarını vücade getirmiştir; bunlar, bir taraftan «münteha» ve «en ileri nokta» mefhumlariyle «Yükseklik» fikrini ve bir taraftan da «Acılık», «Ekşilik» ve «Ağrı» mefhumlariyle «Yakıcılık» anlamına temas etmektedir.

İşte bu sarih vaziyet, bize bütün bu gördüğümüz şekilleri doğurup bütün bu muhtelif mefhumları aynı zamanda ifade edebilecek *iptidaî ve tek bir kökün* mutlaka mevcut olmuş bulunmasını ilmî bir zaruret şeklinde göstermektedir: bu ana kök, herhalde «Aydınlık», «Sıcaklık», «Yükseklik» . . . v. s. gibi evsafa kaynak olabilecek bir mevcudun ilk ismi olmak lâzımgelir ve bu mevcudun da bütün tabiatta «Güneş» ten başka bir şey olması kabil değildir.

Buraya kadar gözden geçirdiğimiz örnekler, böyle bir ana kökün herhalde (V. + K.) formülüne tâbi olduğunda hiçbir şüphe bırakmamaktadır. Yalnız baştaki vokal hangi vokal ve sondaki konson hangi sestir? Hançerenin fizyolojik vaziyeti gibi, lengüistik ilminin en eski diller üzerinde tesbit ettiği vaziyet te en iptidaî vokali (A) şeklinde gösterir: Bu hale göre, aradığımız ana kök itibariyle (V. + K.) formülündeki (V.) nin bir (A) dan başka bir şey olmayacağı muhakkaktır. Aynı formüldeki (K.) a gelince, bunun da «y - g - k» gibi muhtelif örnekler üzerinde tesbit edilmiş seslere tahavvül edebilecek ve bazan da eski bir vokali temsil edecek vaziyette bir ses olması lâzımdır. Türk fonetiğinde bu çifte rolü oynamaya en müsait fonem, «ğ» fonemidir.

İşte bütün bu sebeplerle delillerden dolayı, «Güneş - Dil teorisi» nin temelini teşkil eden (Ağ) köküyle bunu temsil eden (V. + K.) formülünde riyazî bir kuvvet ve kat'iyet buluyorum.

II

GÜNEŞ - DİL TEORİSİ

VE

HİNT - AVRUPA DİL KÖKLERİ

3. — «Güneş - Dil Teorisi» ndeki muhtelif formülleri Türkçeden başka, Hint - Avrupa dillerine de tatbik ettim. Türk diliyle Hint - Avrupa dillerinin menşe birliğine kani olduğum için, Türk dilinin en eski köklerine tatbik edilebilen bir formülün Hint - Avrupa grupuna da tatbik edilip aynı neticeleri vermesinin zarurî olduğunu düşündüm. Yaptığım

tecrübeler, bana «*Güneş - Dil*» teorisinin o sahada da aynı neticeleri verdiğini, yani ($Ağ = V. + K.$) formülünün Hint - Avrupa zümresinde de bir ana kök vaziyetinde bulunduğunu ve netice olarak diğer tâlî köklerin hep bu menşeden çıktığını gösterdi. Bu araştırmalarımla yalnız kendi tatbikatımla iktifa etmiyerek Avrupa dilcilerinde de kanaatimi teyit edecek deliler aradım ve istediğim esasları, yukarda bahsi geçen «*İşaret zamirleri = Pronoms démonstratifs*» nazariyesi sahibi (*Paul Regnaud*) nun 1890 tarihinde (*Hachette*) kütüphanesi tarafından Pariste basılan "*Principes généraux de linguistique indo-européenne*" isimindeki eserinde buldum.

Bu zeki müellifin mevzuumuz itibariyle bizi alâkadar eden ifadeleri şöyledir:

'İptidaî kökler, fonetik tahavvüllerine uğramak suretiyle birçok «*Doublets*» ler teşkil etmiştir. (S. 20). Meselâ lâtincede "hararet" manasına gelen «*Calor*» kelimesiyle "renk" mefhumunu ifade eden «*Color*» temi aynı bir kökün iki muhtelif şeklidir (S. 21). Bu vaziyete istinaden, Hint - Avrupa dillerinin en zenginlerinden olan sanskrit lehçesinin bin kadar kökünü Amerikalı (*Edgren*) kolayca sekiz yüze indirmiş ve ondan sonra da (*Max Müller*) bu yolda daha ileri giderek Amerikalının tesbit ettiği miktarı yüz küsura irca etmiştir (S. 23)."

Bu vaziyette (*Müller*) Hint - Avrupa ana dil köklerinin de ancak bu kadar bir yekûn tutabileceğine kani olmuştur; fakat (*Regnaud*) bu yüz rakamının da daha pek çok kısalabileceğine kanidir. O, bu kanaatini şöyle anlatmaktadır:

"İlk kökler «*Doublets*» ler hâsıl ettikten sonra, bu dublelerden de ikinci derecede birtakım dubleler hâsıl olmuş ve bu suretle bugün zahiren kök zannettiğimiz kelimeler vücut bulmuştur. Fakat zaman geçtikçe bu yeni dublelere birtakım «*Suffixes*» ler de iltihak etmiş ve fonetik kanunlarının tesiriyle bu lâhika o muahhar köklerle kaynaşarak tanınmaz bir şekle girmiştir (S. 23 - 24).

Bu vaziyete göre, (*Regnaud*) nun fikrinde Hint - Avrupa ana dilinin yüz kadar tahmin edilen kökleri, hakikatte "*Doublets*" lerden ibaret olmak itibariyle, bütün bunların "*tek bir asla*" ircaı kabildir: Onun için müellif bütün bu duble - kökler hakkında: "*Elles dérivent d'un antécédent unique. . .*" demektedir (S. 28). En mühim Fransız dilcilerinden birinin bu fikri, bize «*Güneş - Dil*» teorisindeki ana kök esasının de tek bir anakök esasını kuvvetli bir lisanla tekrar müdafaa etmiştir.

(*Regnaud*) bu ifadesinden sonra, eserinin 30 - 31 inci sahifelerinde Hint - Avrupa grupunda da aranması pek doğru olacağını en sarih ifadelerle tesbit ediyor demektir.

Fakat bu ana kök, hangi kök olabilir? Onun bizden ayrılıp (*İşaret zamirleri*) nazariyesine saptığı nokta, işte bu noktadır: Onun fikrinde ilk insan, ilk söz olarak her objeye tatbik edebileceği bir isim şeklinde işaret zamiri kullanmıştır (S. 33).

Fakat yalnız bu noktada bizden ayrılan (*Regnaud*), biraz sonra tekrar bizimle birleşiyor ve işaret isminden sonra ilk insanın her halde en çok göze çarpan *en parlak şeylere* isim vermiş olması lâzımgeldiğinden bahsederek bizi teyit etmiş oluyor (S. 34).

Bu vaziyete göre, (*Regnaud*) nun ilk insanlar tarafından en evvel ifade edilen mefhumlar hakkındaki nazariyesi, şu üç kategoriye ayrılarak tavzih edilebilir:

- A) *İşaret zamirleri;*
- B) *Parlak, gürültülü ve mütebarrik şeylere ait isimler;*
- C) *İnsan ve hayvan isimleri.*

Bunların içinde birinci kategoriye teşkil eden «*işaret zamirleri*» her halde (*Max Müller*) in «*Nida*» teorisiyle (*Vendryes*) in «*Hayvanî seslerden istihale*» nazariyesinde olduğu gibi, tamamiyle beşerî ve manalı olup olmadığı meşkûk olan birtakım seslere ait olmak itibariyle, pek ehemmiyet verilecek bir esas değildir. Zaten bizzat (*Regnaud*) bile bu iddiasını kökler üzerinde ispata teşebbüs etmiyerek mücerret bir nazariye halinde bırakmış ve yaptığı tatbikatta ise doğrudan doğruya «*Parlaklık*» ve «*Yakıcılık*» mefhumlarını ele almıştır (S. 55).

Bu Fransız âlimine göre, en eski Hint - Avrupa dillerinde maddî ve manevî bütün mefhumları ifade eden orijinal temler hep «*Parlaklık*» ve «*Yakıcılık*» mefhumlarını ifade eden tek bir ana kökten türemiştir: Yalnız müellif bu teorisini ispat için on bir kategoriye ayrılan bir mukayese silsilesi tertip edip, bu etimoloji nazariyesini çok vâzih surette tesbit ettiği halde, bu nazariyenin temeli olan ana kökün hangi kök olduğunu veyahut böyle bir kökün hangi bir ses formülüne istinat edebileceğini söylememiştir. Bununla beraber karşılaştırdığı örnekler fonetik itibariyle bize şu iki neticeyi vermektedir:

A) Hint - Avrupa grupunda konsonla başlayan kökler hep muahhar teşekkül mahsulleridir ve bunlar başlarındaki vokalleri muhtelif şerait altında sonradan kaybetmişlerdir;

B) Bu vaziyete göre, ana kökün mutlaka bir (*V. + K.*) formülüne mutabık olması ve - bilhassa mukayese cetvellerinde esas tutulan temlerin ekserisine nazaran - (*Ag*) şeklinde bulunması kat'î bir zaruret halindedir.

(Regnaud) nun on bir kategoriye ayrılan mukayeselerine göre, «Parlaklık» ve «Yakıcılık» fikrinden doğan maddî ve manevî mefhumlar şunlardır:

- A) Hararet, şiddet, faaliyet (S. 55);
- B) Acı, ıstırap (S. 60);
- C) Hareket, yakmak, batıcı olmak = sokmak (S. 64).
- D) Kurutmak, sertleştirmek, sağlamlaştırmak, tesbit etmek, durdurmak (S. 66);
- E) Berraklık, saflık (S. 68);
- F) Saadet, servet (S. 69);
- G) Güzellik (S. 70);
- H) Renk (S. 70);
- I) Görmek (S. 71);
- J) Duymak, tanımak, bilmek, uslu olmak, ihtiyatkâr vesaire olmak (S. 73);
- K) Söylemek, demek, tes'it etmek, terennüm etmek, methetmek, şöhret, ün (S. 74).

Fransız âlimine göre, Hint - Avrupa dillerinde bütün bu mefhumları ifade eden kelimelerin «Parlaklık» ve «Yakıcılık» mefhumlarını aynı zamanda ifade eden iptidaî bir kökten doğmuş olmaları zarurî bulunduğu nazaran, bu kökün mutlaka «GÜNEŞ» manasına gelen bir ana kök olduğu riyazî bir kat'iyetle muhakkaktır. Çünkü bu iki mefhumu birden ifade edebilecek ikinci bir obje olmak üzere «ateş» esası da gösterilebilirse de, beşer tarihinde ateşin nisbeten muahhar bir şey olması, böyle bir ihtimali tamamiyle bertaraf etmektedir. Onun için ilk insan nazarında «parlaklık» la «sıcaklık»ın yegâne membar Güneş'tir. Bu vaziyete göre, (Regnaud) nun eseri, ana kök bakımından yeni Türk teorisini tamamiyle teyit ediyor demektir.

Fazla olarak, «Güneş - Dil» teorisinde «Güneş» membarından doğmuş gösterilip dokuz kategoriye ayrılan mefhumlarla (Regnaud) nun burada gördüğümüz on bir kategorisindeki mefhumlar arasında da hiçbir fark yok gibidir.

(Regnaud) nun eserinde birinci kategorinin ilk kökü (Ag) dır; müellif bütün bu kategoriye: «*Idée de briller, brûler; être ardent, actif, au physique et au moral...*» başlığı altında toplamış olduğundan, bu Hint - Avrupa kökü «Parlaklık» ve «Sıcaklık» mefhumlarını aynı zamanda ifade eden bir ana kök demektir. Bu ana kökten Sanskrit dilinde «Ak + tus = Aydınlık», «Ag + nis = Ateş» ve «Aj + ati = Sürmek, hareket etmek», lâtince «lg + nis = ateş» ve «Ag + o =

ilerlemek, gitmek, sevk etmek», Yunancada «*Āğ + o* [1] sürmek, sevk etmek, götürmek» kelimeleri teşekkül etmiştir. Biz (*Regnaud*) nun bu örneklerine karşı türkçenin «*Yakmak*», «*Akmak*», «*Ak*» ve saire gibi «*Sıcaklık*», «*Parlaklık*» ve «*Hareket*» mefhumlarını ifade eden sözlerini büyük bir emniyetle ileri sürebiliriz. Bütün bu Türk - Hint - Avrupa timlerinin menşei, (*Regnaud*) nun kaydettiği (*Ag*) köküdür ve bu kök de «*Güneş - Dil*» teorisindeki (*Āğ = V. + K.*) şeklindeki ilk anakökten başka bir şey değildir.

Baştaki vokalin sukutuna ait en bariz örneklerden birini (*Regnaud*) nun birinci kategorisinin dördüncü kökünü teşkil eden «*Rj - Arj*» şeklinde görebiliriz (S. 56): Bu çifte şekilli söz, Sanskrit dilinde «*Arj + unas = parlaklık*» ve «*Raj + ati = Atılmak, fırlamak*» Zend lehçesinde «*Arej = titremek*», Yunancada «*Ory + i* [2] = Şiddetli hareket, ihtiras» şekillerini doğurmuştur. Biz bu örnekleri de Türk dilinin «*Arı = Temiz, sâf*» temiyiyle teyit edebiliriz. Bu misalin «*Rj*» ve «*Arj*» şekilleri baştaki vokallerin nasıl eridiklerini gösteren en vazih örneklerden sayılabilir.

Bu vaziyet karşısında, (*Regnaud*) gene aynı kategorisinde aynı kökten doğup hep «*Sıcaklık*» ve «*Aydınlık*» mefhumlarını ifade eden ve hiç birinde baş vokal bulunmayan «*Ghar*», «*Grîş*», «*Harş*», «*Jvar*», «*Traş*», «*Tveş*», «*Dah*», «*Div*», «*Dû*», «*Pû*», «*Bhâ*», «*Ruş*», «*Sphut*»... v. s. gibi duble kökleri de kaydedip bunların muhtelif Hint - Avrupa dillerinde vücade getirdikleri muhtelif temlerle bu temlerin ifade ettikleri maddî ve manevî mefhumları sırayla tesbit etmiştir (S. 55 - 60).

Bu ilk kategoriye takip eden ve hep «*Parlaklık*» ve «*Sıcaklık*» ifade etmiş bir ana kök etimolojisine ait olan diğer on kategori de hep aynı esasları teyit etmektedir (S. 60 - 75).

Bu çok açık vaziyet, «*Güneş - Dil*» teorisinin Türk dilinde olduğu kadar Hint - Avrupa dilleri üzerinde de sağlam temellere istinat eden kuvvetli bir *dil kanunu* olduğuna şüphe bırakmamaktadır. Onun için buna bir «*Teori*» demekten ziyade bir «*Kanun*» demek daha doğru olur. Bu kanun, şimdiye kadar hal veya tavzih edilmemiş birçok meçhul ve müphem noktalarla meseleleri aydınlatıp açacak bir anahtar demektir.

İsmail Hami DANIŞMENT

[1 - 2] Bu grekçe sözlerin grek harflerile yazılmış şekillerini basmadık.

GÜNEŞ - DİL KANUNUNA GÖRE İLK TÜRK EKLERİ [1]

I

GÜNEŞ - DİL KANUNU

VE

TÜRK EKLERİ

«Güneş - Dil» Kanunu bize birçok dilcilerin pek çok uğraştıkları halde bir türlü elde edemedikleri büyük neticeyi bir hamlede vermiş oldu: bizi birdenbire lisanın menşesine çıkardı. Bu menşede hiç bilmediğimiz bir manzara karşısında kaldık: bizim bildiğimiz köklerin ana kökler ve bizim bildiğimiz eklerin de ilk ekler olmadığını anladık ve elimizdeki yıpranmış kökler ve eklerle «Güneş - Dil» aydınlığının meydana çıkardığı ana şekiller arasında ne büyük farklar olduğunu bütün vuzuhile görmüş olduk.

Bundan evvelki yazımızda bu iki dil unsurundan yalnız birincisini, yani kökleri tetkik etmiştik; bugün de o ilk tetkikimizi eklere teşmil etmek istiyoruz.

«Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik bakımından Türk Dili» ismi altında «Güneş - Dil» Kanununu izah eden orijinal eserle (Ulus) un «Dil yazıları» serisindeki tatbikattan bilhassa şu dört netice çıkmaktadır:

A) Türk dilinin bütün kökleri gibi bütün ekleri de «Güneş» mefhumunu ifade eden ($Ağ = V. + K.$) ana kökünü temsil eder;

B) İlk Türk ekleri başlıbaşına birer mefhum ifade eden birtakım dil unsurlarıdır. Bunların bazıları ana köklerdir: çünkü ana kökler hem kelime, hem ek rolünün oynamıştır. Onun için her kök, aynı zamanda ektir; fakat her ek aynı zamanda kök değildir;

C) Türk dilinin orijininde konsonla başlayan yahut vokalle biten ek yoktur: bugün konsonla başlayan eklerin başlarındaki vokaller düşmüş ve vokalle biten eklerin de sonlarındaki konson erimiştir. Bunlardan başka, birtakım kompozelerin tereddidinden hâsıl olmuş muahhar ekler de vardır;

D) « $Ağ = Güneş$ » kökünden çıkan «Uzaklık», «Yakınlık», «Yükseklik», «Hareket» vesaire gibi mefhumların herbiri, ($V. + K.$)

[1] Ulus gazetesinin 16, 17, 18, 19 - XII - 1935 tarihli sayılarından.

formülünün sonundaki konsonun tebadülleriyle ifade edilmiş, yani her konson ayrı bir mefhum ifade etmiş ve bu suretle sesle mana birleşip «manalı ses» unsuru teşekkül etmiştir.

Bizim bu dört esas üzerinde yaptığımız tetkiklerden çıkan neticeler şunlardır:

GÜNEŞ - DİL KANUNU VE ZIYA TEORİSİ

Türk ve Hint - Avrupa dillerinin ilk ana kökü, «sıcaklık», «parlaklık» ve «yükseklik» mefhumlarını aynı zamanda ifade etmiş bir «Ay» şeklinden ibaret olduğunu ve bu şeklin de «Güneş» ten başka bir mana ifade edemeyeceğini, bundan evvelki yazımızda, gerek Türk dilinin gösterdiği deliller ve gerekse (*Paul Regnaud*) gibi lisaniyat mütehassıslarının sarıh ifadeleriyle beraber, tesbit etmiştik. Yukarda gördüğümüz gibi, ekler de hep bu ana kökten gelmek itibariyle, asıl mevzuumuza girmeden evvel, bir kere bu noktayı büsbütün tavzih etmiş olmak üzere, aynı esası diğer bir müellifin ifadeleriyle de teyit etmeği zarurî görüyorum:

Geçen asrın lisaniyat sahasında mühim eserler bırakmış müelliflerinden (*C. Schæbel*) «*Analogies constitutives de la langue allemande avec le grec et le latin expliquées par le sanskrit*» ismindeki eserinin "Methal" kısmının 17 inci sahifesinde umumiyetle dillerin teşekkülü hakkındaki fikrini anlatırken "İlk insanların ilk ses köklerini tabiata tatbik etmiş olduklarından" bahsetmekte ve ondan sonra da 18 inci sahifede tabiattaki objeler arasında mevcut teselsül intizamının ilk göze çarpan şey olduğunu söyleyip insan dilinin ilk ifade ettiği mefhumları daima biribiriyle alâkadar olan «Ziya» ve «Hareket» prensiplerine çıkarmaktadır. (*Schæbel*) e göre tabiatta «Ziya» müteharrik olduğundan, «Aydınlık» mefhumunda «Hareket» te mündemiçtir. Onun için bu keskin nazarlı müellif ilk insanların her şeyden evvel ifade ettikleri mefhumları: "Aydınlık ve onun karanlığa varıncıya kadar bütün safhaları = *La lumière et toutes ses phases jusqu'à l'obscurité. . .*" şeklinde tayin etmiştir. Tabiatta gündüz aydınlığıyla gece karanlığı arasındaki ziya tahavvüllerinin yegâne kaynağı "Güneş" ten ibarettir: hattâ (*Regnaud*) ya göre, ilk insan nazarında "Parlaklık demek, Güneş demektir" [1]. Onun için bundan evvelki yazımızda bahsettiğimiz (*Paul Regnaud*) gibi, burada gördüğümüz (*C. Schæbel*) de netice itibariyle

[1] *Paul Regnaud: Principes généraux de linguistique indo-européenne*, S. 35.

«Güneş - Dil» kanununa çok kıymetli ve kuvvetli deliller bırakmış müelliflerden demektir.

Bu esas noktayı muhtelif dilcilerin hep biribirini teyit eden ifadeleriyle bir kere tesbit ettikten sonra, ilk kökler gibi ilk eklerin de hep aynı «Güneş» mefhumundan, yani bu mefhumu temsil eden ($Ağ = V. + K.$) formülünden doğmuş olduğunu lisaniyatın, en kat'î kanunlarıyla sabit saymamız kadar tabii bir şey olamaz; çünkü:

DİLİN TEŞEKKÜLÜNDE KÖKLE EK BİRLİĞİ

Bugünkü mütekâmil dillerde «Ek» demek, kendi başına müstakil bir mana ifade etmeyip yalnız gramatikal bir rol oynayan ve bazan birkaç heceden mürekkep olabilen manasız bir «*morfem*» demektir. Bu itibarla ekin çifte bir rolü vardır: ya köke isim, sıfat, fiil ve saire mahiyeti verir; yahut cümle içinde kelimenin rolünü tayin eder. Birinci vaziyete göre «*Süfiks*» ve ikinci vaziyete göre de «*Dezinans*» ismini alır. Bugün artık müstakil bir manası kalmamış olan bu boş kalıpları, bu kadar mütekâmil ve karışık rolleri ve şimdiki mütereddi şekilleriyle, dil denilen müessesenin menşesinde mevcut farzetmeğe imkân yoktur. Çünkü dil psikolojisi ilk insanların müstakil bir mefhum ifade etmiyen hiçbir söz kulanmamış olduğunu tesbit etmektedir.

Bu vaziyete göre, bugün müstakil manaları olmıyan eklerin oynamakta oldukları gramatikal rollerin eskiden herhalde muayyen birer mefhumu ifade eden birtakım unsurlar tarafından oynanmış olması pek tabiidir. İşte bundan dolayı dil bilgisinde bugünkü ekler, şekil itibariyle yıpranmış ve mana itibariyle istiklâlini kaybetmiş çok eski ve hattâ bazan mürekkep birtakım kök bakiyeleri sayılır; (*Abel Hovelacque*) bu vaziyeti şöyle anlatmıştır:

“Birtakım kök-sözler kendi manalarından bir kısmını kaybederek sade münasebet ve rabıta elemanı olmuşlar, birtakımları ise manalarını bütün genişliği ve erkinliği ile muhafaza etmişlerdir = *Certains mots-racines abdiquèrent une partie de leur sens, devinrent de simples éléments de relations, de rapport, tandis que les autres mots-racines conservèrent leur sens dans toute sa plénitude, dans toute son indépendance. . .*” [1].

II

KÖKLERİN EKLEŞMESİ

Lisaniyat sahasında umumiyetle kökler «*Dolu = Pleine*» ve «*Boş = Vide*» isimleriyle ikiye ayrılır: Bunlardan eski müstakil mana-

[1] *Abel Hovelacque, la linguistique, S. 428.*

larını kaybeden «Boş kökler», gittikçe şekillerini de değiştirmiş olan «Ek» lerdir [1].

Çin gramercilerinin bu tasnifine hem çince, hem Hint - Avrupa dillerinde birçok misaller gösterilir: Meselâ Çin dilinde (Çö) ve (Öl) kelimelerinin her ikisi de «Oğul» manasına gelen müstakil isimlerdir. Fakat bunlar başka isimlere eklenince derhal bu manalarını kaybedip birdenbire «boşalarak» ve hattâ bazan şekil bile değiştirerek alellâde «ek» rolü oynarlar: faraza «Bıçak» manasına gelen (Tao) kelimesine (Çö) hecesini ekleyince hâsıl olan (Tao-Çö) şekli (Taoz) okunmak suretiyle «Çakır» manasına gelir ve bu suretle (Çö) ismi ek haline geldikten sonra birdenbire hem manasını kaybetmiş, hem kendi şeklinden çıkarak (Z) sesine inkılâp etmiş olur. Bu hal gözönünde dururken Çince bu (Z) sesinin orijinal bir ek olduğu nasıl iddia edilebilir? Tıpkı bunun gibi, Türkçede «Imek» fiilinin hal sırgasının gaip şekli olan «Dir - Dir» hecesini iptidai bir ek saymak kabil midir?

Aynı vaziyet Hint - Avrupa dilleri üzerinde de tesbit edilmiştir. Tabii bu hal bize bugünkü eklerin çok eski birtakım kökler yahut kompozeler temsil ettiğini gösterir.

Zaten ilk köklerin «isim», «fiil», «sıfat», «zarf», «zamir», «ek» ve saire gibi muhtelif kategoriler ve cinsler teşkil etmesi nisbeten muahhar bir tekâmül neticesidir. İlk kök ne isimdir, ne fiildir, ne sıfat: Mahiyeti kullanışa tâbi basit ve müstakil bir cevherdir. Onun için Sumerce ile Hint - Avrupa ana dil devirlerinde kökün lüzumuna göre bütün bu rolleri sıra ile oynatabilen müstakil bir unsur şeklinde kullanıldığı tesbit edilmiştir [2]. Meselâ muahhar Hint - Avrupa (Kelime) si, «kök», «ek» ve «Dezinans» olarak üç unsurdan mürekkep sayılır. Fakat bu üç unsur tarihi devirlerde birbirinden ayrılarak müstakil şekilde kullanılmamıştır. Bugün bunlar ancak ilmi tahlillerle birbirinden ayrılabilir. Halbuki (Millet) bu üç unsurun daha eski devirlerde müstakil manalarla herhalde ayrı ayrı kullanılmış olması lâzımgeldiğini tesbit etmektedir [3].

En eski kökler şöyle dursun, nisbeten muahhar temlerin bile ek rolü oynamasına bilhassa Sumer lehçesinde çok vazih örnekler bulunmuştur: Meselâ bu lehçede «Büyük» manasına gelen (Gal) şekli muhtelif köklere eklendikçe yeni kelimeler teşkil edip o köklerin manalarını tamamiyle değiştirmektedir. Faraza (Lu) «adam» demektir: Fakat sonu-

[1] Abel Hovlacque, la linguistique, S. 428 - 430

[2] C. Antran, Sumérien et indo - européen, S. 14 - 15 ve 21.

[3] A. Meillet, Introduction à l'étude comparative des langues indo - européennes, S. 147.

na (*Gal*) gelirse, (*Lu + gal = Lugal = Büyük adam = Kral*) manasını alır; tıpkı bunun gibi, bizim «*Ev*» kelimesinin o lehçede karşılığı olan (*ê*) kökünün sonuna aynı (*Gal*) teminin eklenmesinden hâsıl olan (*ê + gal = êgal*) şekli «*Büyük ev = Saray*» manasına gelir. (*Lenormant*) bu vaziyeti Sumerce ile Türk ve Fin - Macar grupları arasında çok vazih örneklerle tesbit etmiştir [1].

Bu hal bize ekin tarihî devirlerde bile müstakil manalı bir unsur mahiyetini muhafaza etmiş olduğunu göstermektedir. Onun için «*Güneş - Dil*» kanununun meydana çıkardığı eklerin kısmen kök rolünü oynayan iptidai birer cevher şeklinde olması, ilmin bugünkü mevzuatına tamamiyle muvafıktır.

Fazla olarak, en eski Türk kökleri bir (*V. + K.*) ana formülünden çıkmış olunca, bir kısmı zaten ana köklerden ibaret olan ilk eklerin de herhalde bu formüle uygun olması zarurî bir netice demektir. Herhalde vaziyetin bu sarahati karşısında, bugün «*Ek*» zannettiğimiz muahhar şeylerin hakikatte şekil ve mana bozukluğuna uğramış birtakım mürekkep sözlerden başka birşey olamayacağı aşikârdır. Çünkü her şeyden evvel eldeki eklerin birçoğu iki hecelidir. Meselâ «*unt*», «*art*», «*lib*», «*acak*» ve saire gibi şekiller hep böyledir. Bunların yalnız bu mahiyetleri, yani iki heceli oluşları bile teşekküllerinin ne kadar muahhar olduğunu ispata kâfidir. Çünkü dünyanın bütün dillerinde menşe devrinin en bariz hususiyeti tek heceliliktir. (*Vendryes*) in tasrih ettiği gibi, Hint - Avrupa dillerinde de böyle muhtelif hecelerden mürekkep birçok morfemler vardır [2]. Tabii bütün bunlar, hep muahhar teşekküllerdir.

«*Güneş - Dil*» kanununun tatbiki kıymeti, işte bilhassa bu noktalarda verdiği neticelerin büyük bir şümül arzemesindedir. Çünkü bu tatbikatın biraz aşağıda gelecek ve ilk ekleri bize birer kök asliyetiyle gösterecek olan neticeleri, yalnız Türk dili sahasına münhasır kalmayıp Sumer, Hint - Avrupa ve Samî dillerine ait miyarlar üzerinde de sağlamlıklarını göstermektedir.

SUMER EKLERİ

Sumer dilinde isim, fiil, ek ve saire rollerinin çok defa iptidai yahut muahhar kökler tarafından oynandığını yukarda görmüştük. Türk eklerinin nasıl aşınmış olduklarını, yani bazan sonlarındaki konsonun ve bazan da başlarındaki vokalin nasıl eriyip zero haline geldiğini bütün

[1] *Lenormant, La langue primitive de la Chaldée et les idiomes touraniens*, S. 133 - 135.

[2] *Vendryes, Le langage*, S. 87.

vuzuhile kavrayabilmek için, aynı hâdiseyi bu Sumer kök ve ekleri üzerinde de mutalea etmek mecburiyetindeyiz.

Bu hususta her şeyden evvel gözönünde tutulması lâzım olan nokta şudur: Sumer fonetiğinde kelime sonlarının ekseriyetle ezildiği, yani seslerin eridiği ve bundan dolayı kelime sonlarının belirsiz kaldığı umumî bir kaide şeklinde tesbit edilmiştir [1].

Şimdi bu hâdiseyi kökler ve ekler üzerinde takip edelim: Meselâ «Kuvvetli, kudretli» manasına gelen bir «Esi» kelimesi vardır. Bu kelime «aşınmış, yani son konsonu erimiş bir şekildir. Çünkü asıl şekli (*Esig* = *es* + *ig*) halinde bulunmuştur. Sumer metinlerinde bu kelime her iki şekli ile de kullanılmaktadır. Tıpkı bunun gibi, «Aşmak» ve «İğilmek» mefhumlarını aynı zamanda ifade eden bir «Dir» şekli vardır. Bu şekil, (*Dir* + *i*) ve (*Dir* + *i* + *g* = *Dir* + *ig*) şekillerinde de bulunmuştur. Gene bu kabilden «Yapmak» manasına (*Dû* = *Dû* + *g* = *Dûg*) ve «Demek» manasına (*Du* = *du* + *g* = *dug*) varyantları da vardır. Bütün bunlarda «Ek» rolünü oynayan ve «Güneş - Dil» kanunu mucibince kendinden evvelki köklerin ifade ettikleri umumî manaları «tayin» ve «tesbit» eden (*İg* - *ug*) morfemi - yukarda gördüğümüz (*Dir*) şeklinde olduğu gibi - bazan tamamiyle düşmüş ve bazan da - öteki şekillerde olduğu gibi - yalnız sonundaki (g) yi kaybetmiştir. Bu hal, Türk dilinin (*Arı* = *Arığ*), (*Katı* = *Katığ*) ve saire şekillerinde görülen vaziyetin tamamiyle aynıdır.

Sumer eklerinin hep (*V.* + *K.*) formülünü temsil eden fonetik bünyesinde yalnız (*İgl* - *ug*) şekli itibariyle değil, (*Um*), (*Ar* - *ur*), (*İd* - *ad*) ve sair ekler itibariyle de «Amuissement» denilen bu hale tesadüf edilmektedir: Meselâ «Kırmak» manasına (*Kur* = *Kur* + *um* = *Kurum*) ve «Bir tek, yegâne» manasına (*Uşu* = *uşu* + *m* = *uşum*) şekillerinde (*m* - *um*); «İrmak» manasına (*İ* = *i* + *d* = *id*) ve «Açmak» manasına (*Ba* = *ba* + *d* = *bad*) şekillerinde (*d*); «Parlamak» manasına (*Ba* = *ba* + *r* = *bar*) ve «Durmak» manasına (*Du* = *du* + *r* = *dur*) şekillerinde de (*r*) sesleri erimiştir.

Bu muhtelif şekillerden (*Bar*) bizim «*Par* + *lamak*» ve (*Dur*) bizim «*Dur* + *mak*» fillilerindeki (*Par* - *Dur*) radikallerinden başka bir şey değildir. «Güneş - Dil» kanununun neşrine kadar iptidaî birer kök bildiğimiz bu radikallerin Sumer lehçesinde son seslerinden ayrı olarak ta kullanılabilmeleri, bunların şimdiye kadar zannettiğimiz gibi tecezzi kabul etmez birer aslî cevher olmadıklarını, yani sonlarındaki konsonların birer ek parçasından ibaret olduğunu bütün sarahatiyle tayin etmekte ve bu suretle «Güneş - Dil» kanununun en umulmaz hece-

[1] C. Autran, *Sumérien et indo - européen*, S .55.

leri parçalıyarak meydana çıkardığı eklerin ilk eklerden başka bir şey olamayacağını ispat etmektedir.

Şimdi bir de Sumercenin bu $(Du + r)$ ve $(Ba + r)$ şekillerinde görülen (r) ve daha doğrusu $(. + r)$ ekini, «Güneş - Dil» kanunu ile ve bunun tatbikatında neşredilen izahlarla karşılaştıralım: «Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili» notlarının 35 inci sahifesinde bu ekin ifade ettiği mefhumlar şöyle anlatılmaktadır: «Yakın, muayyen, kat'î bir sahayı ve o sahadaki hareketi gösterir. . .»

(Ulus) gazetesinin 21 ve 30 Sontesrin 1935 tarihli nüshalarında da $(ar - er)$ ekinin «Belli, kesin bir nokta veya sahada takarrür ve temerküz» ifade ettiği tasrih edilmektedir. Bu vaziyete göre, Türk ve Sumer lehçelerinin müşterek (Dur) şeklindeki (Ur) eki her iki lehçede de muayyen bir nokta veya sahada «takarrür ve temerküz» ifade ettiği tasrih edilmektedir: Bu vaziyete göre Türk ve Sumer lehçelerinin müşterek (Dur) şeklindeki (Ur) eki her iki lehçede de muayyen bir nokta veya sahada «takarrür ve temerküz» mefhumunu ifade suretiyle kökün manasını tamamlıyor demektir.

«Parlamak» manasına gelen $(Par - Bar)$ şekli itibariyle de vaziyet böyledir: (Ulus) un 4 ilkkânun 1935 tarihli nüshasındaki tatbikatta (ar) ekinin rollerinden biri de «Parlaklık mefhumunu süjede takarrür ettirmek» şeklinde tesbit edilmiş olduğuna göre, Türkçenin muhtelif temlerinde olduğu gibi Sumercenin $(Ba + r)$ temi itibariyle de «Güneş - Dil» kanununun ekler hakkındaki esasları tamamiyle doğru çıkıyor demektir.

Sumer dilinde asıl manalarını kaybedip doğrudan doğruya gramatikal bir rol oynayan ekler de vardır; bunların başlıcaları şunlardır: $(- a)$, $(- e)$, $(- ed)$, $(- ed - a)$, $(- de)$ . . . Rollerini pek iyi belli olmıyan bu şekillerin biri müstesna olduğu halde, diğerleri hep (a) yahut (e) vokalleriyle nihayet bulmaktadır: Fakat sonuna bir konson almak suretiyle diğerlerine nazaran bir istisna teşkil eden $(- ed)$ şekli de birçok vaziyetlerde (d) konsonunu kaybederek sade bir $(- e)$ haline gelmektedir (Autran, aynı eser, s. 57); tıpkı bunun gibi, bazan (gim) , bazan $(gimi)$ ve bazan da $(gimi + n)$ şekillerini göstermekte olan teşbih ekinde de aynı vaziyet görülebilir; tabii bu hal, bütün diğer şekillerin de eski konsonları erimiş birer vokalden ibaret olması lâzımgeldiğini gösterir. Buraya kadar gözden geçirdiğimiz vaziyetler, «Güneş - Dil» kanununun eklere ait esaslarını Türk ve Sumer lehçelerinin her ikisine şâmil göstermektedir.

III SEMİTİK EKLERİ

Şimdi aynı esasları biraz da Semitik grupe üzerinde tetkik edelim: Semitik diller üzerinde gezdirilecek umumî bir nazar, bize bu dillerin en eski şekillerine ait birçok temlerle eklerin başlarında v sonlarında bir "Amuissement" hâdisesi göstermekte ve bu hâdise başta konsonlardan evvel gelen vokallerin ve sonda ise vokali takip eden konsonların erimesi şeklinde görünmektedir, meselâ temler itibariyle arapçada (*Bin: Ibn* = Oğul), (*Bu: Ebu* = Baba), İbranide (*Zero: Ezro'* = Kol) ve Aramî dilinde (*Hâth: Abâth* = Hemşire) şekillerinde baş vokal itibariyle bu vaziyet çok sarihtir. (*Brockelmann*) bu hali semitik dillerde baş konsonun baazn bir «Yardımcı vokal» almasıyla izah etmişse de [1], bu grupun ana dilinde vokalle başlayan birtakım kelimelerin daha sonraki lehçelerde bu vokali kaybetmiş olması, bu dillerde vokal erimesinin muahhar bir hâdise olduğuna çok sarıh bir delildir. Meselâ ana dildeki (*Abad* = Bir) şekli Aramî lehçesinde baş vokalinin kaybederek (*Had*) şeklini almıştır [2]. Halbuki Arap dili orijinal şekli hâlâ muhafaza etmektedir. Aynı vaziyet muhtelif morfemler üzerinde de tesbit edilebilir. Meselâ Arap dilindeki (*Min* = . . . den) şekli, Habeş dilinde (*Emna*) şeklinde görülmektedir. Şahsî zamirlerle isim ve fiil sonlarına eklenen zamirlerde de bu vaziyet tesbit edilmiştir. Meselâ arapçanın (*Nabnu* = biz) şekli, İbranide (*Anabnû*), Aramîde (*Anabna*) ve Asuride (*Nini: anini*) şekilleriyle görülmektedir. Bu vaziyete göre Arapçada baş vokal erimiş demektir [3].

Aynı hale eklenti zamirlerinin sonlarında da tesadüf edilir. Meselâ aramî dilinde müzekker gaip eklentisi (*u: eb*) tahavvülü ile görülmektedir. Bilhassa te'nis eklentisinde bu vaziyet çok sarihtir: Habeş ve Asur dillerinde (*. - at*) şeklini tam telâffuzuyla muhafaza etmiş olan bu ek, eski Arapçanın cümle sonlarıyla vakfe yerlerinde (*- ab*) şekline inkılâp etmiş ve ondan sonra bir taraftan yeni arapçada ve bir taraftan da eski İbrani ve Aramî lehçelerinde yalnız (*a*) halini almıştır [4]. Bu hal aynı bir kelimenin Türk fonetiğinde (*et*) ve yeni Arap fonetiğinde (*e*) şeklinde nihayet bulmasına ait örnekler üzerinde çok kolaylıkla tesbit edilebilir. Meselâ Türklerin «*Siyaset*» dedikleri kelimeyi Araplar «*Siyase*» şeklinde telâffuz ederek (*et*) ekini (*e*) vokaline kalbetmiş, yani (*t*) konsonunu eritmiş olurlar. Bu vaziyet, (*V. + K.*) formülüne tâbi

[1] *Brockelmann, Précis de linguistique sémitique*, S. 100.

[2] *Brockelmann, Précis de linguistique sémitique*, S. 107.

[3] *Brockelmann, Précis de linguistique*, S. 116.

[4] *Brockelmann, Précis de linguistique sémitique*, S. 128.

olan bu eklerde konsonun bazan düşmekte olduğunu gösterir. Aynı halin bu diler arasında daha birçok örnekleri vardır.

Bu vaziyetten çıkan neticeye göre, semitik dillerde (V. + K.) formülü başta olduğu zaman vokalinin, sonda olduğu zaman konsonunu kaybediyor demektir.

HİNT - AVRUPA EKLERİ

Hint - Avrupa dillerinde de vaziyet böyledir. Her şeyden evvel, tıpkı Sumer dilinde olduğu gibi, Hint - Avrupa fonetiğinde de kelime sonu belirsizdir. Hattâ bundan dolayı (*Autran*) bu hususiyeti o iki fonetik arasında menşe birliğini gösteren müşterek vasıflardan saymıştır. Bu müellife göre muahhar Hint - Avrupa kelimelerinde ana dilin bilhassa (-m), (-n), ve (-r) gibi son sesleri umumiyetle sukut etmektedir [1]. Tabii bu sukut, «Güneş - Dil» kanununun Türkçede tesbit ettiği vaziyete, yani bazı kelime sonlarında çıplak vokaller kalmasına sebep olmaktadır.

(*Paul Regnaud*) bu hali büsbütün başka bir cepheden daha vazih olarak izah etmiştir: Bu naziz zekâlı müellif lâtincenin mefuliyet eki olan ve meselâ (*Dic + tus = dictus =* denilmiş, söylenmiş) gibi sıygalarında kullanılan (*Tus*) eklentisini ele alıp, bu şeklin, Hint - Avrupa ana dilinden kalmış olsa bile, gene iptidai bir örnek sayılamıyacağını söylüyor ve fikrini şöyle izah ediyor:

"... Dans ce prototype des participes en (*tus*), la partie racine était terminée par (*t*) et suivie de la finale (*us*) - ou plutôt de son antécédent dans la langue mère - ..." [2].

Bu vaziyete göre, (*Regnaud*) bu ekin (K. + V. + K.) şeklini iptidai bir şekil saymıyor demektir: onun izahınca (*Tus = t + us*) olmak lâzımgelir ve buradaki (*t*), ilk örnek sayılabilecek çok eski bir partisip şeklindeki kökün son ofnemidir ve bu fonem, sonradan aynı örneğe göre, başka partisipler teşkil edilirken, (*Us*) ekiyle beraber kökün son sesi de aslından koparılıp başka köklere eklenmiştir. (*Regnaud*) bu hali başka örnekler üzerinde de tesbit etmiş ve meselâ şimdiki Fransızcanın sıfat teşkilinde kullanılan (-el) ekinin (*constitution + nel*) gibi bazı vaziyetlerde başına iğreti bir (*n*) konsonu aldığından bahsetmiştir. Onun fikrinde bu vaziyetten çıkabilecek netice şudur:

"... Ce procédé, joint à l'effet des altérations phonétiques, rend compte de l'origine de la plupart des suffixes-types. ..." [3].

[1] C. *Autran*, *Sumérien et indo-européen*, S. 21.

[2] *Principes généraux de linguistique indo-européenne*, S. 19.

[3] *Principes généraux de linguistique indo-européenne*, S. 20.

Daha birçok eski ve yeni müelliflerin tesbit etmiş oldukları bu bariz vaziyete göre, konsonla başlayan yahut vokalle biten bütün Hint - Avrupa ekleri hep muahhar teşekküller demektir ve binnetice ilk Hint - Avrupa ekleri de hep (V. + K.) formülüne tâbidir.

Şimdi biraz da bu ana formüle tâbi olan Hint - Avrupa eklerinin «Güneş - Dil» kanununda tesbit edilen esaslarla olan alâkalarını birkaç örnek üzerinde araştıralım:

Hint - Avrupa ana dilinde (. + l), (. + n) ve (. + w) morfemlerinin "uzak obje" yi "işaret" ve tayin etmekte kullanılmış oldukları klâsik usule tâbi âlimlerce bile tesbit edilmiş bir esastır [1]. «Güneş - Dil» kanunu da bu seslere tayin ettiği manalar içinde aynı mefhumları tesbit etmektedir.

Evvelâ (. + l) şeklini ele alalım: "Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik bakımından Türk Dili" nin "Türk dilinde ekler" faslının 34 üncü sahifesinde (l) foneminin ilk manası olarak "Uzak" mefhumu kaydedilmektedir; yukarda gördüğümüz gibi Hint - Avrupa ana dilinde de bu ses aynı mefhumu ifade etmiştir.

Gene Hint - Avrupa lisaniyatında "Uzaklık ve uzak objeye işaret" mefhumlarını ifade eden (n) fonemi hakkında «Güneş - Dil» kanunu "... herhangi bir sahada bulunanları merkez olan süjeye yaklaştırır ve yahut o şeylerin süje ile münasebetlerini gösterir. . ." demektedir. (S. 33-34): "İşaret", objeyi süjeye yaklaştıran ve yahut obje ile süje arasında münasebet kuran bir mefhum olmak itibariyle, (n) foneminin umumiyetle Hint - Avrupa lisaniyatında oynadığı rol, «Güneş - Dil» kanununun Türk dilinde tesbit ettiği rolün aynı demektir.

Hint - Avrupa ana dilinde gene aynı "Uzaklık" ve "Uzak" objeye "işaret" mefhumlarını ifade eden (w = v) fonemi de «Güneş - Dil» kanununda "... taayyün sahasını gösterir" şeklinde izah edilmiştir (S. 33): Tabii "İşaret" objenin sahasını ve yahut bir saha içinde bulunduğu noktayı tayin eden bir hareket demek olduğuna göre, bu sesin oynadığı rol itibariyle de «Güneş - Dil» kanunu Türk dili kadar Hint - Avrupa dillerinde de şamil demektir.

Bunlardan (l) sesinin Türk - Hint - Avrupa lisaniyatında vücade getirdiği şekiller, bu hususta bize daha vazih bir fikir verebilir: (Autran) bu "Uzaklık" ve "Genişlik" foneminden lâtin dilinde teşekkül etmiş morfemlere misal olarak (ille) şeklini gösterir [2]. Bu şekil, lâtince "Uzaklık" için bir "İşaret" zamiridir. Yakın mesafeler için

[1] C. Autran, *Sumérien et indo - européenne*, S. 29.

[2] C. Autran, *Sumérien et indo - européenne*, S. 29.

(*Iste = Işte*) ve saire gibi şekiller bulunduğundan (*ille*) şekli "İşaret" mefhumunu yalnız "Uzaklık" a hasreden bir morfemdir. Bu morfem, Lâtineden doğan "Romen" dillerinde isim sonuna gelen bir ek eşklini bile almış ve İrlanda dilinde de ($t + all = tall =$ oraya, orada) zarfını vücade getirmiştir; Lâtinede "ötesinde" manasiyle ($ul + s$) ve "ötede", "öte", "daha uzak" gibi manalarla ($ul + tra$) şekilleri de vardır; bütün bunlarda ($al - ul - il$) morfemi «Güneş - Dil» kanununun tayin ettiği «Uzaklık», «Enginlik», «Şümül» ve «Gayri şahsîlik» mefhumlarını ifade etmektedir (A. Ernout ve A. Meillet, "Dictionnaire étymologique de la langue latine", 1932 basması, s. 453 ve 1078). Bu "Gayri şahsîlik" manası, yeni Fransızcada bu eski Türk - Hint - Avrupa morfeminden ($il - elle$) zamirlerini çıkarmış ve bu zamirler eski Türkçenin bugün ($o + .$) şeklinde kullandığımız (ol) zamiriyle karşılaşmıştır.

Gene eski Türk lehçelerinde aynı morfemi çok vazıh bir «ek - suffixe» rolünde de görüyoruz: Meselâ bugün eski manasını kaybetmiş olan ($Ağ + il = ağıl$) teminde (il) ek rolündedir; bu tem; eskiden «Hale» manasına gelirdi (Ebu-Hayan, s. 16, lehcei Osmanî, s. 33 - 34); bilhassa ayın etrafındaki haleye tatbik edilen bu kelimenin başındaki ($Ağ$) kökü, «Güneş - Dil» kanununun «Güneş» manasiyle tesbit ettiği ilk ana kökten başka bir şey olamayacağına göre, kelimenin çok eski devirlerde «Güneş halesi» manasına geldiği anlaşılmaktadır; fakat ayda hale güneşten daha sık görüldüğü için, kelimenin gittikçe güneşten fazla aya tatbik edilmiş olması lâzımgelir; burada ek rolünü oynayan (il), halenin güneş yahut ay kursu haricinde bulunduğunu, yani güneş yahut aya nisbetle "gayri şahsî" bir şey olduğunu ifade etmektedir; bu itibarla ($Ağıl$) kelimesi "Güneş yahut ayın dışında yani kursunun ötesinde bulunan gayri şahsî şey" mefhumuna tekabül ediyor demektir.

Tabii bütün bunlar, «Güneş - Dil» kanununun tahlilî ve tatbiki mahiyetlerindeki büyük şümülün ehemmiyeti hakkında bize ancak esas itibariyle bir fikir verebilecek delillerdir. Meselenin daha geniş nisbetlerce tetkikinden çıkacak neticelerin bütün dünya dilleriyle dil bilgisini yepyeni bir ışıkla aydınlatacağında hiç şüphe yoktur.

IV

GÜNEŞ - DİL

KANUNUNUN FONESTEMLERİ

Lisaniyat sahasında bugün çok tuhaf bir manzara vardır: Bir taraftan klâsik dilciler dilin menşei bulmak hususunda aczi sabit olan metodlarını yalnız tarihî devirlere tatbik edip durmakla meşgul olur-

ken, bir taraftan da dil filozofi ve psikolojisiyle uğraşanlar cesur adımlarla menşee doğru çıkmak için birtakım hamleler göstermektedirler. Bu ikinci zümrenin metodu, klâsik metoddan çok başkadır: Bunlar, hesaplarında klâsiklerin etimoloji ve fonetik kanunlarına ehemmiyet vermek şöyle dursun, bazan büsbütün aksine bir yol takip etmekte bile tereddüt etmemekte ve mesaîlerinde her şeyden evvel psikoloji, sosyoloji, fizyoloji v. s. gibi ilimlere dayanmaktadırlar. Meselâ (*Fonestem* = *Phonesthèmes*) nazariyesi itibariyle bu iki zümre biribirinden tamamiyle ayrılır.

Fonestem, meselâ mananın daimî surette birleşmesinden hâsıl olmuş bir şekil ve daha doğrusu «manalı ses» demektir.

Şimdi biraz da «Güneş - Dil» kanununun insanlarda dil teşekkülü hakkında koyduğu esaslarla *fonestem* nazariyesinin istinat ettiği prensipleri karşılaştırmak suretiyle, yeni dil kanununun Türk eklerine ait (*fonestem*) sistemini izaha teşebbüs edeceğiz.

“Etimoloji, Morfoloji ve Fonetik Bakımından Türk Dili” hakkındaki notların 11 - 12 nci sahifelerinde “ilk insanların, aralarında türlü jestler yaparak anlaşmak devrinden, gayet basit ve mahdut birkaç manalı söze jestlerini katarak anlaşma devrine” geçinceye kadar binlerce sene çalışmış olduklarından bahsedilmekte ve “dillerin bugünkü tekâmülünde bile insanların tam fikir ve maksatlarını anlatabilmek için sözlerine jestler katmakta” oldukları tesbit edilmektedir. Bu izaha göre, dilin ilk şekli sessiz bir ifade şeklidir. İlk fikirler hep jestlerle anlatılmış olduğuna göre, ilk ifade tarzı “ses” esasına değil, “hareket” esasına istinat etmiştir. (*Fonestem*) nazariyesi de son zamanlarda işte bu “hareket” esasıyla izah edilmiştir. İngiliz âlimlerinden (*Richard A. S. Paget*) bu meseleyi şöyle anlatır:

Ses, herkeste nisbetle iptidai değil, tâlî bir hâdisedir, daha doğrusu «hareket» sebep, «ses» neticedir. «Hareket» in «ses» haline inkılâbı, ciğerlerden gelen havanın ses cihazlarındaki boşluklara dağılması veyahut o boşluklardan geçmesiyle olur. Bu hâdiseyi vücude getiren «hareket», konuşan bir insanın dudakları üzerinde gözle görülen harekettir. Bunun başlangıcı ağzın içindedir: boğaz, dil ve dudak gibi âza ancak hareketleriyle manayı ifade etmiş olurlar. Onun için (mana) bu hareketin kendisindedir, bunun fizyolojik bir neticesi olan «ses» te değildir [1].

Bu vaziyete göre ilk insan fikirlerini nasıl vücut hareketleri, yani jestleriyle ifade etmişse, tıpkı onun gibi ağız hareketleriyle de ifade etmeğe çalışmış ve bu ağız hareketleri akustik neticeler verdiği için, ilk de-

virlerde yalnız göze hitap eden «hareket», o andan itibaren aynı zamanda kulağa da hitap etmeğe başlamış ve işte bu suretle sesli dil sessiz dilden, yani ses hareketten doğmuştur. İngiliz âlimine göre bu teorinin en kuvvetli delili *darvinizm*'dedir: Çünkü (*Darwin*) 1872 de neşrettiği «*The Expression of the Emotions*» isimindeki eserinin 34 üncü sahifesinde insan ağzının gayriihtiyarî surette ellerle beraber hareket ettiğini tesbit etmiştir. Meselâ yazı öğrenen çocuklar parmaklarını hareket ettirdikçe dillerini de oynatırlar. Onun için ilk insanın elleriyle yaptığı jestler ağzını da harekete getirmiş ve netice olarak dilin teşekkülüne sebep olmuştur. Bu suretle vücade gelen rüşeymî dilin ilk ifade ettiği mefhumlar, (*Paget*) e göre, «hareket», «şekil», «istikamet» ve «münasebet» gibi «*Güneş - Dil*» kanununda güneşten alındığı tesbit edilen ilk mefhumlarla telif edilebilecek şeylerdir. Bu mefhumların her birini ifade için ağızla muayyen bir hareket yapan ilk insanın işte bu ilk ağız hareketlerinden çıkan her ses, kendisini doğuran hareketin ifade ettiği mana ile birleşmiş ve bir daha bu manadan ayrılmıyacak bir timsal olmuştur. Onun için İngiliz âlimi her fonemi bir mana timsali saymış ve şöyle tarif etmiştir.

“*Un phonème est un type de geste buccal qui a une signification mimique. . .*” (S. 95).

İngiliz âliminin bu teorisi, muhtelif «a» ların bir araya gelmesinden hâsıl olan «Ağ» kökünün neden dolayı «*Güneş*» manasına geldiğini izah için çok tabii bir miyar olabilir. Çünkü büyük ve parlak şeyler karşısında insanın yaptığı en tabii ağız jesti, açıklıktır. Bu vaziyetten çıkabilecek en tabii ses de, ana vokal olan (A) dan başka bir şey değildir.

(*Paget*) in bundan sonraki izahları, «*Güneş - Dil*» kanununun bilhassa ekler bahsindeki *fonestem* sisteminin tavzihiyle alâkadar olmak itibariyle çok mühimdir: Bir fonemin bir ağız jesti demek olduğunu yukarda görmüştük. İngiliz âlimine göre, ağız şahsî yahut irkî sebeplerle bu jesti küçük farklarla muhtelif şekillerde yapabilir. Bunun neticesi olarak hep aynı cinsten birbirine yakın bir takım sesler çıkmış olur. Fakat aynı sesin bu muhtelif şekillerinde ana mana hiç değişmez.

Şimdi bu esas «*Güneş - Dil*» kanununun ekler bahsindeki vokal gruplarına tatbik edelim: 33 üncü sahifede tesbit edilen (a-e-i) grubu mana itibariyle “yakınlık” ve (o-u-ö-ü) grubu da “uzaklık, büyüklük” mefhumlarını ifade etmektedir. Bunlardan birinci grup *düz* ve ikinci grup ta *yuvarlak* vokal zümresidir. Şu halde Türk dilinin ekler sisteminde *düz* vokal yakınlığı ve *yuvarlak* vokal de uzaklığı temsil ediyor demektir. Bu vaziyet, (*Paget*) in yukarki prensipine tamamiyle muvafıktır.

Çünkü bütün düz vokaller hep aynı bir ana vokalin kalınlık ve incelik gibi küçük farklarla birbirinden ayrılan muhtelif şekilleri demektir ve bu itibarla bütün bu şekillerin hep aynı mefhumu ifade etmesi pek tabiidir. Fakat vokalin cinsi değişip düzlükten yuvarlaklığa geçilince, (*Paget*) teorisinde gördüğümüz gibi, mana da derhal değişmektedir.

İngiliz müellifi bu vaziyeti bilhassa konson grupları üstünde göstermektedir: Bu âlime göre, meselâ (*p-b-f-v*) dudak grubu hep aynı bir sesin mana değiştirmeden gösterdiği muhtelif istihalelerdir, yani aynı şey demektir. «*Güneş - Dil*» kanunu da ekler sisteminde bunları böyle göstermiş ve bu grubu (*m*), (*ğ*), (*y*) şekilleriyle tamamlayıp hepsinin umumî manasını «*en yakın sahayı, mülkiyeti ve taayyün sahasını gösterir*» şeklinde tesbit etmiştir.

Bu vaziyete göre «*Güneş - Dil*» kanununun fonestemleri gruplar şeklinde göstermesi ilmin en son esaslarıyla teyyüt eden bir tasnif demektir. Zaten «*Güneş - Dil*» broşüründe grup teşkil etmiyen tek fonestemler ancak üç fonemden ibarettir: (*n*), (*l*) ve (*r*). . . Ötekiler hep grup halindedir: birinci gruptan yukarda bahsetmiştik. Diğer üç grup ta (*s-z-ş-c-j*), (*d-t*) ve (*b-g-k*) sınıflarıdır. Bütün bu gruplarda ana mana sabittir; yalnız bu ana mana etrafında şekil tahavvülleriyle mütenasip hafif tahavvüller görülmektedir. (*Paget*) in fikrinde beşerî bir ifade tarzı olan hareket ve jestin doğurduğu bu fonestemler, esas itibariyle bütün beşeriyete şamil ve binnetice her insanın anlayabileceği şeyler olduğu halde, «*Güneş - Dil*» kanununun tesbit ettiği hafif tahavvüller gittikçe daha geniş şekiller aldığı ve zaman geçtikçe her kavmin ağız jesti diğerinden başka bir şekle girdiği için, ayrı ayrı diller teşekkül etmiş ve meselâ Hint - Avrupa dilleri sırf işte bu sebeple ana dilden ayrılmıştır (S. 96).

Şimdi biraz da bu vaziyeti gene (*Paget*) den aldığımız muhtelif örnekler üzerinde takip edelim: Bu müellife göre, ağzın bir boşluk jesti yaparak telâffuz ettiği (*U*) sesi, klâsik dilcilerin diller arasında yaptıkları tasnifler ve takip ettikleri etimolojik usulerle alâkadar olmamak şartıyla, bütün dillerde hep «*Boşluk*» ve bundan doğan «*Uzunluk*», «*Uzaklık*». . . v. s. mefhumlarını ifade eden kelimeler vücade getirmiştir: Meselâ çincenin "Çukur, boşluk" manasına (*Ua*), Fransızcanın «*Cou* = boyun», İngilizcenin «*Gun* = tüfek», Japoncanın «*Ku* = boşluk», Sumercenin «*Ku* = delik», arowak dilinin «*Ui* = uzun hayvan = yılan», Fransızcanın «*Couche* = uzanıp serilmiş şey, tabaka» v. s. gibi kelimeleri klâsik ıstikak itibariyle biribiriyle alâkadar olmadıkları halde, hepsi bir asıldandır: Çünkü hepsine bu «*Boşluk*» ve «*Uzunluk*»

mefhumunu veren âmil, (U) fonestemidir. Bu fonestem, «Güneş - Dil» kanununun ekler sisteminde de «Uzaklık» ı temsil etmektedir (S. 33).

Bu vaziyet, «Güneş - Dil» ekleri bilhassa bu bakımdan derinleştirildikçe çıkacak neticelerin, herhalde bütün dünya dillerine şamil bir genişlik göstereceğine hiç şüphe bırakmıyacak bir delildir.

İsmail Hami DANIŞMENT

FİZİYOLOJİ VE BİYOLOJİ BAKIMINDAN

GÜNEŞ - DİL FONETİĞİ [1]

I

Güneş - Dil Kanununun Fonetik Prensipleri. — Vokalin Konsona Nisbetle Eskiliği, — Ana Vokal Meselesi

FONETİK MESELELERİ

Dil meseleleri, geçen asrın sonlarındanberi, lisaniyat sahasının haricinde, büsbütün başka ilim sahalarında da muhtelif bakımlardan tetkik edilmeğe ve bu yeni tetkikler dil bilgisine daha tecrübî ve daha müspet şekiller vermeğe başlamıştır. Bilhassa fonetik sahasında elde edilen neticeler, «Güneş - Dil» fonetiğinin ne sağlam esaslara istinat ettiğini göstermek itibariyle, bizim için hususî bir ehemmiyeti haizdir.

Bundan evvelki etüdlerimizde «Güneş - Dil» kanununun yalnız «kök» ve «Ek» sistemlerinden bahsetmiştik. Bugün de bu yeni Türk kanununun «İptidâî fonemler sistemi» ni, bilhassa fizyoloji ve biyoloji sahalarında yapılan dil tetkiklerinin şimdiye kadar verdiği umumî neticelerle karşılaştıracamız.

GÜNEŞ - DİL FONETİĞİ

«Güneş - Dil» fonetiğinin ana fonemler itibariyle tesbit ettiği prensipler şöyle tertip alabilir:

1. — Vokal teşekkülü, konson teşekkülünden evveldir;
2. — İlk vokal (a) dır ve ses cibazının tekâmülüünden doğan diğer vokaller hep bu ana fonemin muhtelif varyantlarıdır;
3. — İlk konson, (a) nın tekerrüründen hâsıl olan (aaa = ğ) sonatıdır. Diğer konsonlar, bu iptidâî (ğ) sesinin dudak, damak ve sairede hâsıl ettiği varyantlar demektir;
4. — Bu suretle ilk teşekkül eden konson kategorisi, (ğ - y - g - k - h) grupudur;

[1] Ulus gazetesinin 15, 16 - 1 - 1936 tarihli sayılarından.

5 — *Dudak ve diş sesleriyle ıslıklı ses kategorilerinin teşekkülü daha muahhardır.*

Aşağıda göreceğimiz izahlardan anlaşılacaktır ki, Fiziyoloji ve Biyoloji sahalarında yapılan muhtelif tetkiklerle tecrübeler, "*Güneş - Dil*" fonetiğinin bu beş prensipini, hiçbir tereddüde imkân bırakmıyacak bir katiyetle, teyit etmektedir.

VOKALİN ESKİLİĞİ

Vokal, ses borusundan nefesin dışarı verilmesiyle teşekkül eder. Dil ve dudak gibi âzanın iştiraki olmaksızın yalnız nefesin ağızdan çıkmasıyla hâsıl olan en basit ve en iptidaî vokal (*a*) dır; bununla beraber, diğer vokallerin teşkilinde tesbit edilen dil ve dudak rolleri de, konsonların teşekkülünde olduğu kadar karışık değildir: Klâsik dilci (*Meillet*) bile bu vaziyeti tesbit etmiştir [1]. Onun için vokale «*Kolay*» veya «*Sade*» ve konsona «*Güç*» yahut «*Karışık*» vasıfları bile izafe edilebilir.

Bu vaziyete göre dilin menşesinde, yani ses cihazının henüz muahhar tekâmüllerini idrâk etmemiş olduğu devirlerde çıkabilen ilk seslerin herhalde en sade sesler olması pek tabîîdir. On dokuzuncu asırdan beri muhtelif cihazlarla yapılan tecrübeler hep bu esası teyit etmiştir. En mühim tecrübeler, (*Kempelen*) ile (*Robert Willis*) in tecrübeleridir: bunların birincisi, icabında daraltılabilen geniş ağızlı bir boru yapmış ve bu boruyu ihtizaz halinde bulunan bir org düdüğünün üzerine koyduğu zaman - borunun ağzına verilen vaziyete göre - «*a*», «*o*», «*u*» ve «*e*» vokallerini meydana getirmiştir.

İkincisi, yani (*Robert Willis*) ismindeki İngiliz fizikçisi de 1828 tarihinde bir düdüğü vibratör ve istenildiği kadar uzatılabilen bir boruyu da rezonatör olarak kullanmış ve bu suretle «*a*», «*o*», «*u*», «*i*» ve «*e*» şeklinde beş vokal elde etmiştir. Tabîî bu tecrübelerin verdiği netice, insanda ses cihazının teşekkülü itibariyle en tabîî ve iptidaî fonemlerin vokallerden ibaret olduğunu gösterir. Aynı sebepten dolayı hayvan seslerinde de hâkim olan vokallerdir.

Bu hale göre, "*Güneş - Dil*" Kanununun vokal teşekkülünü konsondan evvel gösteren esası, fizik tecrübeleriyle taayyün eden kat'î bir vaziyete istinat ediyor demektir.

[1] *Meillet, Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, S.126.

ANA VOKAL

Bütün dilleri bir kül halinde ele alan âlimler, insanda ses borusunun aldığı muhtelif vaziyetlere göre tam 36 vokal bulunduğunu tesbit etmişlerdir. Tabii bu vaziyet, menşe devirlerinden itibaren muhtelif amillerin tesiri altında birçok yeni vokaller teşekkülünden mütevellittir. Bu hususta en mühim amil, ana vokallerin birleşmesinden birtakım melez vokaller hâsıl olmasıdır. Onun için bu 36 vokal sistemi esas itibariyle iki kısımdan mürekkep demektir: Birinci kısım *ana vokal*'lerden, ikinci kısım da *melez* yahut *mürekkep* vokallerden teşekkül eder. Lisaniyat ve Fizyoloji âlimleri vokallerin üç fonemden ibaret olduğunda ittifak etmekte olduklarından, bütün beşer dillerindeki sayılan 36 vokalin 33 ü muahhar teşekküller demektir.

Son zamanlarda bu meseleyi Fizyoloji ve Fizik bakımından en ciddî surette tetkik eden âlim, İtalyan Profesörü (*Dr. Pietro Tullio*) dur. "Cagliari" üniversitesinin Fizyoloji enstitüsü direktörü olan bu mühim âlimin italyanca «*Kulak, dil ve yazının teşekkülü*» isimindeki eserinin (*Dr. Auguste Jellinek*) tarafından neşredilen almanca tercümesinin 381 inci sahifesinden itibaren, "Fonemler ve bunların teşekkül mekanizmaları" hakkında ilmin en son telâkkileri tesbit edilmektedir [1]. (*Tullio*) bu eserinde yukarda bahsettiğimiz üç ana vokali (*a-u-i*) şeklinde tesbit etmiştir [2]. Meselâ, Sanskrit dilinde ana vokaller bu üç sestten ibarettir [3]. Fakat bunların birbirinden ayrı olarak dilin menşesine çıkacak kadar müstakil birer mevcudiyete malik olmadıkları da tesbit edilmiştir: (*Scaligero*) ya göre bu üç vokalin en eskisi (*a*)dır.

Bu vaziyet, küçük çocukların çıkardıkları ilk sesler üzerinde tesbit edilmiş olduğu gibi, "dil vaziyeti sükûn haline en fazla yaklaştığı sırada" çıkan tabii sesin (*a*) olması da bu fonemin iptidaîliğine kat'î bir delil sayılmıştır. Onun için (*Vendryes*) bütün vokalleri (*a*)nın dil ve dudak hareketlerinden mütevellit muhtelif istihaleleri şeklinde gösterir [4]. (*Tullio*) ya göre (*o - ı - ö - ü - e - i*) vokalleri hep ana vokal olan (*a*)nın birinci vokal kategorisini teşkil eden (*u - i*) fonemleriyle kaynaşmasından hâsıl olmuştur [5]. (*Lepsius*), (*Vietor*), (*Hellwag*),

[1] *Das Ohr und die Entstehung der Sprache und Schrift*, 1929, Viyana basması.

[2] Buralarda ve makalenin alt taraflarında Avrupalı dilcilerden naklen alınan vokaller içinde (ı) vokali yoktur. Ayrıca izah edileceği üzere, Avrupa dillerinde bu vokalli ses varsa da harfi olmadığından, Avrupa dilcileri hep (i) den bahsederler Bunların çoğu ve daha orijinali (ı) olacağına şüphe yoktur.

[3] *Tullio*, aynı eser, S. 381. *Oppert*, «*Grammaire sanscrite*», S. 2.

[4] *J. Vendryes*, «*Le langage*», S. 24-25.

[5] *Tullio*, S. 381 - 382.

(Gutzmann) ve (Chladny) gibi ilimler de tertip ettikleri şemalarda ana vokali (a) göstermekte ittifak etmişler, yalnız diğer vokallerin tertibinde ihtilâfa düşmüşlerdir.

Hollandalı (Van Ginneken) e göre, (a - u - i) ana serisinin kaynaşma şekilleriyle verdikleri neticeler şöyledir: (i + u = ü), (i + a = e), (u a o) şeklini alır. Bu tâli vokallerden (o) ile (e) nin kaynaşmasından da (ö) hâsıl olur [1]. Onun için bu âlime göre muhtelif dillerde vokal sisteminin zenginleşmesi demek, "Ana vokallerin kaynaşmasından ara vokaller hâsıl olması" demektir.

Bu (van Ginneken), fonetik meselelerini Biyoloji kanunlarıyla izaha teşebbüs etmiş nadir âlimlerdendir. Bilhassa bu meselede meşhur (Mendel) in veraset kanunlarını esas ittihaz etmiştir. Çünkü onun fikrinde iklim ve ihtilâtın ses cihazı ve netice itibariyle muahhar fonemlerin teşekkülü üzerinde çok vazih tesirleri vardır. Bu tesirler, (Mendel) kanunlarıyla çok kolay izah edilebilir: (Mendel) in çiçekler üzerinde yaptığı tecrübelerden çıkan veraset kanunlarına göre "Bir kırmızı ve bir beyaz çiçeğin tenasülünden doğan birinci nesil pembedir; bu pembe çiçekler de kendi aralarında tenasül ettirilecek olursa, dörtte iki pembe, dörtte bir kırmızı ve dörtte bir de beyaz çiçek elde edilir ve bu suretle ikinci nesil yüzde elli nisbetinde aslına rücu etmiş olur; bu nisbet, daha sonraki nesillerde yüzde yetmiş beş ve saireye çıkmak suretiyle melezler hep asıllarına rücu ederler".

(Van Ginneken) in izahına göre, ırk ihtilâtlarının ses cihazları üzerindeki tesirlerinden doğan melez fonemler de işte bu kanuna tâbidir. Holandalı âlim bu vaziyeti muhtelif dillerin vokal ve konson grupları üzerinde de tesbite çalışmıştır. Elde ettiği neticeler, muhtelif grupların vokal sistemlerinde galip unsur olarak, hep, "Güneş - Dil" Kanununun ana vokal gösterdiği, (a) fonemini meydana çıkarmak itibariyle, bizim için hususî bir ehemmiyeti haizdir.

II

Vokallerin Birbirine Nisbetleri — Ana Konson Meselesi — İlk Vokal ve Konsonların Karşılaşması

VOKAL NİSBETLERİ

(Van Ginneken) in hesabına göre, Akamanış'lar devrine ait Asurî kitabelerinde 665 vokalden 33 ü (a), 159 u (i) [2] ve 173 ü (u) dur.

[1] J. Van Ginneken, «La biologie de la base d'articulation», *Psychologie du langage*, 1933 Paris basması, S. 267.

[2] Birinci kısmın haşiyesinde de söylendiği gibi, Avrupalı dil âlimlerinin çoğu (i) telâffuzunu bilmedikleri için, hepsini (i) olarak almışlardır. Halbuki Avrupa dillerinde

Bu vaziyet dörtte iki (*a*) ya karşı takriben dörtte bir (*i*) ile dörtte bir (*u*) nisbeti demektir. Eski arapçada ise vaziyet daha sarihdir. Çünkü bu dilde 821 vokal üzerinden 500 (*a*), 218 (*i*) ve 103 (*u*) tesbit edilmiştir. Bu vaziyet, 5 (*a*) ya mukabil ancak 2 (*i*) ile 1 (*u*) nisbeti demektir [1]. Avar dilinde ise 1000 vokalde 403 (*a*), 93 (*e*), 190 (*i*), 201 (*u*) ve 120 (*o*) bulunmuştur. Bu nisbet de 4 (*a*) ya karşı 1 (*e*), 2 (*i*), 2 (*u*) ve 1 (*o*) nisbetidir [2]. Daha birçok dillerde de vaziyet böyledir. Meselâ Sanskrit dilinde 8 (*a*) ya karşı ancak 2 (*i*) ile 1 (*u*) sayılmıştır. Uzun vokallerde ise bu nisbet 9 (*â*) ya mukabil yalnız birer (*î*) ve (*û*) şeklini almaktadır [3].

Tabii bu hal ancak muhtelif vokallerin gittikçe ana vokal olan (*a*) ya rücuunu ve herhalde bütün sistemlerde esas unsurun bu ana şekilden ibaret olduğunu riyazî bir kat'iyetle göstermek itibariyle, "Güneş - Dil" fonetiğinin yanılmaz vâzı yeni dil kanununu ilmin en sağlam temellerine istinat ettirmiş demektir.

ANA KONSON

"Güneş - Dil" Kanunu bize konsonu vokalden doğmuş göstermektedir. Bu esas da ilmin gerek lisaniyat, gerek fizyoloji sahalarında tesbit etmiş olduğu bir hakikattir. Bu hususta her şeyden evvel dikkat edilecek nokta, lisaniyat itibariyle konsonla vokal arasındaki hududun belirsiz olmasıdır. Çünkü bu iki cins arasında (*Sonant*) denilen mütevassıt bir zümre vardır. *Sonant*'lar aynı zamanda hem vokal, hem konsondur. Meselâ (*e - ğ - g*) seslerini sıralıyacak olursak, bunlardan (*e*) vokal, (*ğ*) sonant ve (*g*) konson sayılır. Tabii bu tertipte baştaki vokalle sondaki konson, bir istihale yahut ara sesi olan (*ğ*) vasıtasıyla birbirine bağlanıyor ve âdetâ birleşiyor demektir. Onun için (*Vendryes*) bu vaziyeti şöyle izah etmiştir:

"Her ne kadar bunların ikisi (yani vokalle konson) arasında bir vazife ve rol farkı varsa da, tabiat ve mahiyet farkı yoktur. Onun için konsonlarla vokaller öyle tabii bir seri teşkil ederler ki bu serinin ancak iki müntehasındaki sesler arasında bariz bir hudut bulunabilir..." [4].

Bu (ı) sesinin harfi yoksa da orijinde sadası vardır. İngilizcede bu (ı) telâffuzu yazılmazsa da okunur. Başka garp dillerinde de (l) ve (r) harflerinden önce gelen konsonların yazılmıyan vokalleri gene birer (ı) dır. Franc, travail, klein kelimelerinde olduğu gibi. Bütün bu yazıda Avrupalı âlimlerin yalnız (i) diye gösterdikleri vokallerin en çoğu ve daha orijinali (ı) olmak lâzımgelir.

[1] Van Ginneken, aynı eser, S. 283.

[2] Aynı eser, S. 284.

[3] Aynı eser, S. 315.

[4] J. Vendryes, «Le langage», S. 25.

Bu vaziyete göre, konsonun sonant vasıtasıyla vokalden çıkmış bir ses sayılması pek doğru ve tabii demektir. Zaten Fiziyoloji sahasında yapılan izahlar da bizi bu netice ile karşılaştırmaktadır. Meselâ (Tullio) bu meseleyi şöyle anlatır:

“Konsonlar da teşekkül itibariyle tıpkı vokaller gibi ses borusunun alacağı muhtelif vaziyetlere tâbidir. Bu boru, biri ön ve biri arka bölüm olmak üzere iki kısımdan mürekeptir. Bu borunun daraldığı noktaya göre bu iki kısmın uzunluğu değişir. Konsonun teşekkülünde daralma hâdisesi borunun tamamıyla kapanmasına kadar gidebilir” [1].

Bu sözler bize teşekkül itibariyle konsonla vokal arasında hiçbir fark olmadığını ve netice olarak konsonun vokalden doğmuş olmasına fiziyoloji itibariyle de hiçbir mâni bulunmadığını büyük bir vuzuhla göstermektedir.

Bu esas bir kere tesbit ettikten sonra, vokalden istihale eden iptidâî konsonun tayini meselesiyle karşılaşırız.

Bütün yeryüzünde konuşulan dillerin mecmuu birden ele alınacak olursa, sayısı insana hayret verecek kadar büyük bir konson yekûnu bulunmuş oluruz. Tabii bunların bir ikisi istisna edilmek şartıyla, mütebakisi - tıpkı vokaller sisteminde gördüğümüz gibi - hep muahhar devirlerde teşekkül etmiş seslerdir. Onun için lisaniyat âlimleri bu yığınlarla konsonun üç ana şekle çıktığını tesbit etmişlerdir. Bütün dillerin tek bir ana dilden doğmuş olduğu esasını müdafaa etmiş âlimlerden meşhur İtalyan dilcisi (Alfredo Trombetti) bu ilk üç konsonu şöyle tayin etmektedir [2]: «g - k», «t - d», «p - b» . . .

KONSON KATAGORİLERİ

Bu müellifin yaptığı tertipte bu sesler (a), (i), (u) ana vokalleriyle karşılaşıp şöyle bir silsile teşkil etmektedir:

A — g - k

İ — t - d

U — p - b

Bu tertipte birinci seriyi teşkil eden (a) vokaliyle (g) konsonunu, «Güneş - Dil» kanununun bize ilk vokal olarak gösterdiği (a) ile, bunun tekerrüründen doğmuş ilk konson olarak kaydettiği (ğ) den başka bir şey değildir [3].

[1] Tullio, aynı eser, «Konsonlar» faslı, S. 409.

[2] Trombetti, «Elementi di Glossologia», S. 608.

[3] Türkçeye has olan (ğ) konsonunun varlığı Avrupa dil âlimlerince malûm olmadığından onlar ana kök konsonlarını daima bunun en yakını olan (g) ile ifade etmektedirler. Halbuki (ğ) konsonunun da Avrupa dillerinde yalnız yazılı şekli yoktur. Uzatma telâffuzlarda sadası mevcuttur.

(*Trombetti*) nin (*g*) şeklindeki ana konsoniyle «*Güneş - Dil*» fonetiğinin (*ğ*) şekli arasında sertlikle yumuşaklık nüansına münhasır pek ehemmiyetsiz bir fark vardır. Bu küçük fark, aynı bir sesin iki muhtelif şekli arasına münhasır olmak itibarıyla, bu derecesine “fark” ismini vermek bile fazladır. Şu noktaya da dikkat etmelidir ki, yukarıda gördüğümüz lisaniyat ve fizyoloji esaslarına göre, vokalden çıkan iptidaî bir konsonun hem vokal, hem konson rolünü oynayabilecek, yani aynı zamanda hem konson, hem vokal olabilecek rüşeymî bir ses olması lâzımdır: Tabii bu şerait (*g*) de değil, (*ğ*) şeklinde vardır. Onun için «*Güneş - Dil*» kanunu (*Trombetti*) nin bu husustaki noksanını ikmal etmiş demektir.

İtalyan âliminin kurduğu sistemde yeni Türk kanununu teyit eden hususiyetlerden biri de, konson kategorilerinin tevafukunda görülebilir: «*Güneş - Dil*» fonetiğinde birinci kategoriye teşkil eden (*ğ - g - k*) ve saire serisinden sonra gelen ikinci kategori (*p - b - m*) gibi dudak seslerinden ve üçüncü kategori de (*d - t - l*) gibi diş seslerinden mürekektir. Yukarıki cetvelde gördüğümüz gibi (*Trombetti*) de küçük bir takdim ve tehir farkıyla hemen aynı esası teyit etmektedir. Fazla olarak İtalyan dilcisinin (*s*), (*ş*) gibi ıslıklı sesleri bu iptidaî fonemler tertibine dahil göstermemesi de, «*Güneş - Dil*» fonetiğinin bu ses zümeresini en son kategori gösteren esasıyla karşılaşmaktadır.

Tabii bütün bunlar, (*Ağ*) kökünün fonetik bakımından ne sağlam esaslara istinat ettirilmiş olduğunu en vazih şekillerle gösteren deliller demektir.

İsmail Hami DANIŞMENT

GÜNEŞ - DİL GRAMERİ

I

Güneş - Dil Syntagme'ları

Birkaç kelimenin bir araya gelip bir nevi klişe teşkil ederek muayyen bir mana ifade eden müstakil bir şekil hâsıl etmesine, yani iki ve daha ziyade kelimededen mürekkep söz kalıplarına son zamanların büyük bir dilcisi (*syntagme*) ismini vermiştir [1]. Bu mürekkep söz kalıpları iki türlüdür:

Bir kısmı, türkçenin (*adaş*), acemcenin (*hemser*) ve fransızcanın (*relire*) şekilleri gibi, tek kelime haline gelmiş klişelerdir.

Diğer kısmı da, türkçe (*Gün doğusu*), acemce (*Abı ru*), arapça (*Rebi-ül-evvel*) ve fransızca (*Rendez-vous*) tabirlerinde olduğu gibi, muhtelif kelimelerden mürekkep oldukları halde mana itibariyle yekpare şekillerdir. Fakat bu ikinci kısmın (*Syntagme*) sayılabilmesi için mutlaka lisana ve dil an'anesine geçmiş birer ıstılah şeklinde olmaları lâzımdır [2]. Bu kalıplarda kelimeler âdeta müstakil manalarını kaybetmiş gibidir. Hattâ bu kelimelerin yerlerini bile değiştirmek imkânı yoktur. Herhangi bir takdim ve tehir, derhal kalıbın bozulmasıyla neticelenir.

Lisaniyat âlimleri, birinci zümreyi teşkil eden tek kelime halindeki terkiplerin vaktiyle ikinci zümreden ayrı kelimeler halinde bulunduğunu ve müstakil kelimelerin gittikçe kaynaşarak tek bir kelime haline geldiklerini tesbit etmişlerdir.

Bu vaziyetten dolayı çok eski birtakım terkipler ve hattâ cümleler temsil eden bu tek kelimelerin bazıları aşınarak 1, 2 veyahut 3 konsonlu tek heceler şeklini bile almıştır. Meselâ fransızcanın (*Onze*) kelimesini ele alalım: Bu kelime, lâtincenin (*Undecim*) şeklinden gelir. Fakat bu Lâtin temi de esasen mürekkep bir tabirdir; bu tabir şöyle tahlil edilebilir:

$Un (= \text{bir}) + us (\text{ek}) + dec (= \text{on}) + em (\text{ek})$

Bu formül kısaltılınca şu iki kelime elde edilir:

$Unus + decem = Unusdecem$

[1] Ferdinand de Saussure, «Linguistique générale», 1931 Paris basması, S. 170.

[2] Aynı eser, S. 172.

Fakat bunlar tek kelime halinde kaynaşırken, birinci temin (*us*) eki erimiş, ikinci şeklin sonundaki (*em*) ekinin baş vokali (*i*) ile tebedül etmiş ve netice olarak şimdiki Fransızcanın *Onze* = on bir) şeklini doğuran (*Undecim*) kelimesi hâsıl olmuştur. Bu vaziyete göre, bugün telâffuz itibariyle tek bir hece olan (*Onze*) şekli, eski lâtincenin iki kökle iki ekten mürekkep dört hecesini temsil eden bir "Syntagme" demektir.

Bilhassa "Tek heceli = *Monosyllabique*" dillerin "İltisakî = *Agglutinante*" şeklini almasında en mühim âmil, iptidaî terkipler ve hattâ küçük cümleler teşkil eden hecelerin birbirine bitişerek birer kelime halinde birtakım (*Syntagme*) lar teşkil etmesinden ibarettir.

Sumer dilinde bu halin çok vâzih delilleri vardır: Meselâ bu dilde (*şu*) hecesi (*el*), (*ta*) hecesi (yantaraf) ve (*dib*) hecesi de almak manasına gelir. Fakat bunların birleşmesinden hâsıl olan (*şu + ta + dib = şutadib*) şekli müstakil bir fiil şeklinde kullanılır ve "Bizzat kullanmak üzere almak" manasına gelir [1]. Tıpkı bunun gibi, (*u + na + dug = unadug*) şekli de esasen "ona de, ona söyle" manasına geldiği halde, (*Syntagme*) şeklini aldıktan sonra "Mektup" manasını almıştır [2].

Kısaca gözden geçirdiğimiz bu vaziyetten şu iki netice çıkmaktadır:

1 — Bugünkü kelimeler, menşe devrindeki iptidaî terkiplerle cümlelerin fonetik ve semantik kanunları tesiriyle (*Syntagme*) lar teşkil etmesinden doğmuş mürekkep unsurlardır;

2 — Klâsik lisaniyatın tesbit ettiği tek heceli kökler bile eski mürekkep şekillerin aşınmasından hâsıl olmuş muahhar şekillerdir.

Bu iki neticeye göre, «Güneş - Dil» Kanununun «Yıl», «Yol», «Göz»... v. s. gibi birer heceden ibaret kelimelere varıncıya kadar bütün söz unsurlarını parçalayıp muhtelif hecelere ayırması demek, menşe devrinin (*Syntagme*) larının meydana çıkarması demektir. Herhalde klâsik dilciliğin şimdiye kadar bir türlü aydınlatamamış olduğu "Pré-grammatical" devrin karanlık manzarası, işte bilhassa bu tek hecelerin muntazam bir metod kuvveti altında parçalanıp ilk (*Syntagme*) ların ortaya çıkmasıyla birdenbire aydınlanmıştı.

[1] E. Forrer, «Stratification des langues et des peuples dans le proche-Orient pré-historiques», *Journal asiatique*, 1930 ilkteşrin - ilkkânun nüshası, S. 244.

[2] *Autran*, «Sumérien et indo-européenne» S. 177, not 4.

Güneş - Dil Kanununun (Cümle - Kelime) leri

("Ulus" un dil yazıları) serisinde tahlil edilen kelimeler tek ve muhtelif heceli olmak üzere iki kısma ayrılabilir. Bu iki kısımdan ele alacağımız birer örnek, "Güneş - Dil" tatbikatının meydana çıkardığı iptidaî gramer esaslarının tesbitinde bizim için birer miyar olacaktır.

(Ulus) un 2 Senteşrin 1935 tarihli nüshasında "Ulus" kelimesi "Güneş - Dil" Kanununa göre şu unsurlara ayrılmıştır:

(1) (2) (3) (4)
uğ + ul + ug + us

Aynı tahlilde bu dört heceye verilen manaları da birer kelime ile şöyle sıralayabiliriz:

(1) (2) (3) (4)
Çokluk + yayılma + sahip + saha

Bu dört mefhumun sıralanmasından çıkan umumî manayı bugün şöyle ifade ederiz: "Geniş bir sahada şümüle sahip bir çokluk." ilk insanlar için (Aşiret), (Cemaat) ve (Millet) mefhumlarını ifade edebilmek için böyle iptidaî bir cümle yapmaktan başka çare yoktu. Fakat bu cümlenin kelimeleri, henüz kategorileri taayyün etmemiş birer heceden ibaretti.

Bugün monosillâp şeklinde görünen sözler bile böyle muhtelif hecelerinin kaynaşmasından hâsıl olmuş unsurlardır: (Ulus) un 22 İlk-kânun 1935 tarihli nüshasında tahlil edilen (Göz) kelimesi bu halin en bariz örneklerindedir. "Güneş - Dil" Kanununa göre bu kelime şu unsurlara ayrılır:

(1) (2) (3)
öğ + ög + öz

Bu heceler, aynı tahlildeki izahlar birer kelimeye irca edilmek suretiyle, şu manalara gelir:

(1) (2) (3)
Aydınlık + obje + saha

Bu üç unsurun umumî manasını bugün şöyle ifade edebiliriz: "Kendisindeki aydınlığı uzak bir sahaya sevkedilen obje". Bu cümle,

her mefhumu *Güneş* asliyle izah eden ilk insan için "*Göz*" ün tam bir tarifidir [1].

Tabii gerek bundan evvel gördüğümüz (*Ulus*) kelimesinin dört, gerek burada gördüğümüz (*Göz*) kelimesinin üç unsurdan mürekkep ana şekilleri, zaman geçtikçe birer (*Syntagme*) halini almış ve bu (*Syntagme*) lar, fonetik kanunlarının tesiriyle aşınarak gittikçe iki ve bir heceli birer kelime şekline girmiş demektir.

Bu vaziyete göre, ilk (*Syntagme*) lar, "*Kök*" lerle "*Kök - ek*" lerin birer dizi teşkil etmesinden hâsıl olmuş müstakil seriler sayılabilir. Bu seriler, "*Prégrammatical*" devrin iptidaî cümleleri demektir. Onun için bu rüşeymî cümlelerden doğan muahhar kelimeler, «*Güneş - Dil*» Kanununa göre birer (*Cümle - kelime*) mahiyetindedir.

Şimdi bu pregramatikal cümlelerin tâbi oldukları umumî kaide-leri tesbite teşebbüs edeceğiz. Fakat meseleyi tavzih için, her şeyden evvel bir kere muhtelif dil gruplarında eski mürekkep sözlerin herhalde şu iki tekâmül safhasından geçmiş olduğunu hatırlamak mecburiyetindeyiz:

1 — Muhtelif kök, ek ve kelimelerden mürekkep (*yntagme*) lar gittikçe tek kelime şeklini almıştır;

2 — Bu tek kelimeler de aşınma tesiriyle gittikçe (Tek hece = Monosyllabe) şeklini almaktadır.

Bu vaziyet, birçok dilciler tarafından muhtelif diller üzerinde tesbit edilmiştir.

Monosillâbik dillerin en vâzih örneklerinden biri Çin dilidir. Bu dili tetkik eden âlimler, bundaki tek hecelerin iptidaî kökler olmadığını ve her hecenin eski bir kelime temsil etmekte olduğunu, yani çok eski devirlerde muhtelif hecelerden mürekkep kelimelerin zaman geçtikçe

[1] Burada hatırlamalıyız ki, bahsedilen (*Göz*) kelimesi (*Ulus*) ta iki şekilde analiz edilmişti. Yukarıda gösterilen analiz şekli, en basit ve zahiri görünüşe en yakın olan şekildi. Buna mukabil, daha derin görünen ikinci bir analiz tarzı daha ileriye sürülmüştü. Bu analizde (*Göz*) unsurunun bir (*ğ*) den değişme olduğu anlaşılmış ve kelime şu elemanlara ayrılmıştı:

(1) (2) (3)
öğ + öğ + öğ (z)

Bu elemanlara verilen manalarda - burada muharririn tuttuğu metoda göre - şöyle sıralanmıştı:

(1) (2) (3)
Aydınlık + uzunluk + obje

Bunlardan çıkan genel anlam da şöyle ifade edilmişti. «Uzaktan gelen aydınlık kendisinde toplanan uzuv.»

aşınarak nihayet birer monosillâp haline geldiğini tesbit etmişlerdir. Hattâ birçok Uzak Şark dillerinde bu hal lisan bünyesinin umumî bir temayülü sayılır [1]. Meselâ Milâttan evvel altıncı asra kadar Çin köklerinin başlarında birer prefiks ve sonlarında da birer süfiks vardı. Bu suretle eski çince kelime, muhtelif hecelerden mürekkep bir unsurdur. Fakat altıncı asırdan itibaren ekler köklerle kaynaşarak şimdiki tek heceler meydana çıkmıştır [2].

Fransız dilcisi (*Vendryes*) bu hali bütün dillere şamil gösterir. Bu müellife göre eski ve yeni İngiliz dilleri arasındaki fark, bu vaziyetin en bariz delillerindedir: Eski İngilizce kelime, bir sürü süfiklerle dezinanslar alan muhtelif heceli bir unsurdur. Fakat yeni İngilizcede (*Usure phonétique = Fonetik aşınması*) bu eski mürekkep kelimelerin ekserisini, tıpkı çince gibi, tek hece haline getirmiş ve hattâ bundan dolayı bazı dilciler İngilizceyi monosillâbik bir dil saymıştır [3].

Bu vaziyete göre, «*Güneş - Dil*» Kanunu tek heceli temleri bile muhtelif hecelerden mürekkep kök ve ek serilerine irca etmek suretiyle bütün dillere şamil büyük bir hakikati meydana çıkarıyor demektir.

II

Güneş - Dil Syntangme'lerinden Çıkan Gramer Ve Sentaks Esasları

(*Ulus*) ve (*göz*) kelimelerinin yukarda [4] gördüğümüz tahlilleri, bizi köklerle eklerin yanyana dizilmesinden hâsıl olmuş birer monosillâp serisiyle karşılaştırmaktadır. «*Güneş - Dil*» Kanununun «*Ekler*» sistemi hakkındaki etüdümüzde söylediğimiz gibi bu tahlillerin meydana çıkardığı ekler, yerine göre hem kök, hem ek rolünü oynayan «*Kök - ek*» lerdir: «*Güneş - Dil*» gramerinin ilk esası işte bu vaziyetten çıkmaktadır. Bu mühim esası şöyle tesbit edebiliriz:

1 — Menşe devrinin monosillâp serilerinden mürekkep iptidai cümlelerini teşkil eden söz unsurları henüz «*isim*», «*fiil*», «*sıfat*»... v. s. kategorilerine ayrılmış değildir. Onun için bir monosillâbın rolü, cümle içindeki vaziyetine tâbidir. Aynı bir mefhumu ifade eden aynı bir bece, muhtelif cümlelerde yerine göre isim, fiil, sıfat, zarf ve saire rolü oynayabilir.

[1] J. Przyluski, «*Langues sinotibéaines*», *Les langues du monde*, S. 377.

[2] Aynı eser, S. 375.

[3] Le Inguager, S. 409.

[4] *Autran*, «*Sumerien et indo - européenne*», S. 21, 31, 50 ve 67.

Sumer ve Hind - Avrupa dillerine tevcih edilecek sathî bir nazar, bize bu vaziyetin menşe devirlerinden çok sonralara kadar devam etmiş olduğunu gösterir. Çünkü bu dillerde çıplak kökler ne isimdir, ne fiildir, ne sıfattır; veyahut aynı zamanda hem isim, hem fiil, hem sıfat olabilir [1].

Aynı vaziyet, eski Mısır dilinde de tesbit edilmiştir: Meselâ, bu dilde «*mon hor*» şekli «Çoban güdüyor» manasına gelir. Fakat bu iki kelimenin yerlerini değiştirecek olursak, «*hor mon*» şekli «Çoban nezaret ediyor» manasına gelir. Çünkü bu dilde «*mon*» ve «*hor*» heceleri bazan isim ve bazan da fiil rolü oynar: «*mon*» hem «çoban», hem «gütmek» ve «*hor*» da hem «nezaret etmek», hem «gözcü, bekçi, çoban» manalarına gelir ve bu manalar ancak kelimenin cümle içindeki mevkiinden anlaşılır. Çince de aynen böyledir: Meselâ bu dilde (*ta*) şekli aynı zamanda hem «büyük», hem «büyüklük», hem «büyümek», hem de «büyük nisbette» manalarına gelir. Bu manaları tayin eden yegâne âmil, kelimenin cümle içindeki vaziyetinden ibarettir [2].

(Hovelacque) bu hali menşe devrinin umumî bir vasfı şeklinde göstermiştir. Bu müellif ilk kökün gramatikal mahiyetini şöyle anlatır [3]:

«Il demure invariable, toujours le même, et c'est uniquement la position qu'il occupe qui détermine sa valeur, sa qualité de sujet ou de régime, d'épithète ou de substantif, de verbe ou de nom, et ainsi de suite.»

Cümle içinde kelimelerin biribiriyle olan münasebetlerini tayin eden muahhar edatlar o devirde henüz teşekkül etmiş olmadığından, bu noksanı telâfi için tek bir çare vardı: cümle teşkilinde her monosillâbın yerini kat'î şekilde tayin etmek. Bu vaziyetin neticesi olarak, «*gramer*» den evvel (*Syntaxe*) teşekkül etmiş demektir. Onun için (Hovelacque) monosillâbik dillerin grameri (*Syntaxe*) dan başka bir şey olmayacağını tesbit etmiştir [4].

Bu vaziyet Avrupa dilleri arasında yapılan mukayeselerle de tavzih edilmiştir. Meselâ lâtince gibi isim halleri muntazam bir dille Fransızca gibi bu mekanizmayı kaybetmiş bir dil arasında görülen fark, meseleyi derhal tenvir edebilir: Lâtince «*Petrus Paulum caedit* = Piyer Pol'ü döğüyor» gibi bir cümle «*Paulum Petrus caedit*» şekline sokulmakla da hep aynı manayı ifade eder. Çünkü isimlerin sonlarına gelen

[1] L. Benloew, «Langage primitif», 1863 Paris basması, S. 9, 16 ve 21.

[2] La linguistique, S. 42.

[3] La linguistique, S. 42.

[4] Meillet, «Le langage latine», S. 145; Vendryes, «Le langage», S. 93.

«us» ve «um» ekleri bu isimlerin gramatikal rollerini tayin etmekte olduğundan, kelime sırasının ehemmiyeti yoktur. Halbuki fransızcada bu ekler mevcut olmadığından, aynı manaya gelen «Pierre frappe Paul» cümlesinden isimlerin yerlerini değiştirecek olursak, derhal aksi mana anlaşılır; yani vuranın (Paul) ve vurulanın da (Pierre) olduğu anlatılmış olur [1]. Onun için lâtincede nisbetle fransızcada kelime sırası, "Güneş - Dil" Kanununun aydınlattığı menşe devrinde olduğu gibi, gramerin en mühim esaslarından biri demektir.

İşte bundan dolayı (Ferdinand de Saussure) mevcut dilleri iki kısma ayırmıştır: Bu âlime göre lâtincede gibi kelimelerinin rolleri mukayyen bir tasrif mekanizmasıyla tesbit edilmiş olan diller «Grammatical» ve çince gibi böyle bir mekanizma yokluğunu kelimelerin cümle içindeki tertip sırasıyla telâfi eden diller de «Lexicologique» vasfını alır [2]. Diğer dilciler de buna mukabil «Tertipli» ve «Tertipsiz» isimlerini kullanmaktadır [3].

«Güneş - Dil» tatbikatı bize menşe devrinde dilin tamamıyla «Lexicologique» olduğunu göstermiştir. Onun için bu devirde müstakbel gramer esaslarının ancak pek umumî ve rüşeymî birtakım ana hatları bulunabilir. Bu ana hatları şöyle tesbit edebiliriz:

1 — Kelimelerde (müzekker ve müennes gibi) cinsiyet kategorileri yoktur;

2 — Müfret, cemi ve tesniye gibi kemiyet şekilleri henüz teşekkül etmemiştir;

[Zaten lisanîyat âlimleri bunların muahhar teşekküller olduğunda müttefiktir. Onun için eski dillerde ve meselâ Sumercede kemiyet gayet iptidaî bir şekildedir.]

3 — Fiil tasrif edilmez; hattâ mastarla isim bile birbirinden ayrılmamıştır; onun için sırgalar ve zamanlar yoktur;

4 — Cümle içinde kelimelerin birbirileriyle olan alâkalarını tayin eden morfemler, isim halleri, edatlar, âtifeler... v. s. henüz teşekkül etmemiştir: yukarda gördüğümüz gibi bu noksanı tertip sırası telâfi etmiştir;

5 — Prefiks ve enfiks yoktur;

6 — Cümle şöyle bir tertibe tâbidir: (Kök + ek + ek + ek...); bununla beraber bazan aynı bir cümle içinde birinci kökün manasını tamamlayan ikinci bir kök de bulunabilir: fakat bu ikinci kökün de ekleri bulunduğundan, böyle vaziyetlerde yukarki formül aynı bir cümle

[1] Linguistique générale, S. 183.

[2] Vendryes, «Le langage», S. 167.

[3] La linguistique, S. 39.. v. s.

içinde iki defa tekerrür etmiş olur; yalnız her iki takdirde de *eklerin sayısı muayyen değildir*: onun için ek sayısı, ifade edilecek mananın uzunluk ve kısalığına tâbidir;

7 — *Kök daima baştadır ve cümle içinde iptidaî bir isim ve fail vaziyetindedir*;

8 — *Bu fail - kök'e iltibak eden ekler de, yukarda gördüğümüz gibi, esasen kök olmak itibariyle, cümle içinde muhtelif roller oynamaktadır*: kimisi fiil, kimisi sıfat, kimisi zarf ve kimisi de edat mahiyetindedir; fakat hep birden baştaki kökün manasını tamamlamak ve ona tâbi olmak itibariyle bütün bu muhtelif rollerine rağmen hepsi de «ek» demektir;

9 — Bu vaziyete göre «*Güneş - Dil*» Kanunu pregramatikal cümlede isim ve fail rolünü köklerde ve fiil, sıfat, zarf vesaire rollerini de eklerde tesbit etmiş demektir. Bu vaziyet, klâsik lisanîyat bakımından bile doğrudur. Çünkü menşe devrinde kökle ek arasında hiçbir fark olmadığını klâsikçiler de teyit etmektedir. Onun için «*Güneş - Dil*» tatbikatının meydana çıkardığı «*Kök - ek*» lerden herhangi birinin aynı zamanda «fiil»... v. s. rolü oynamasına klâsik zihniyet itibariyle de itiraz imkânı yoktur.

Meselâ yukarda bahsettiğimiz (*Ulus*) kelimesini teşkil eden «*uğ + ul + uğ + us*» hecelerinin temsil ettiği «*Çokluk + yayılma + sahip + saba*» mefhumlarından «*Yayıлма*» fikrini ifade eden «*Ul*» eki, rol itibariyle herhalde bir «fiil» vaziyetindedir; fakat bu fiil, baştaki faile, yani «*Uğ*» köküne nisbetle aynı zamanda «ek» tir. (Hovelacque) bu vaziyeti şu cümlesiyle pek güzel tasvir etmiştir [1]:

«*La langue, dans cette première étape, n'est formée que éléments dont le sens est éminemment général*».

«*Güneş - Dil*» Kanununun tatbikî faidelerinden biri de, işte bu ilk devrin klâsik gramere esas olan hususiyetlerini meydana çıkarmak olmuştur.

Pregramatikal devrin bu hususiyetleri, birbirinden ayrı hecelerden mürekkep (*Syntagme*) lar gittikçe tek kelime haline gelirken, çok mühim bir fonetik hâdisesinin zuhûruna da sebep olmuştur. Bu hâdise, «*Abenk Kanunu*» nun zuhûrudur. Bunu tavzih için (*Göz*) kelimesinin «*Güneş - Dil*» Kanununa göre ayrıldığı «*ög + ög + öz*» hecelerini misal olarak ele alalım: Bu üç hecede hep aynı (ö) vokali tekerrür etmektedir. Eğer bir an için bunun böyle olmadığını, yani her hecede başka bir vokal bulunduğunu tasavvur edecek olursak, o zaman bu üç hece arasındaki fonetik birliği birdenbire bozulmuş olur. Bu

[1] Hovelacque, «*La linguistique*», S. 42

suretle aralarındaki rabıta kırılınca, bunların herbiri müstakil bir kök vaziyetine düşer ve üçünün müşterek manası artık anlaşılmaz. Onun için «*Ahenk Kanunu*» biribirinden ayrı kökleri esas itibariyle birleştirip hepsinin müşterek bir manası olduğunu göstermek ihtiyacından doğmuş demektir. Zaten monosillâbik devirlerde biribirinden ayrı heceler arasındaki münasebetin tayininde muhtelif fonetik esaslarının da âmil olduğu klâsik dilciler tarafından geçen asırdanberi tesbit edilmiş bir hakikattir.

Bu vaziyete göre, pregramatik dil devrinin sentaksında iptidai cümlelerle (*Syntagme*) lar gibi mana cüzütamlarını biribirinden ayırt eden iki esas var demektir: *Tertip sırası ve ses ahengi...*

«*Güneş - Dil*» Kanunu bütün bu esasları meydana çıkarmakla dil bilgisinde menşe devirlerine doğru büyük bir yol açmış demektir.

İsmail Hami DANIŞMENT

ÜÇÜNCÜ ABONE YILI

(TÜRK DİLİ) bülteni, bu sayısıyla ikinci abone yılını bitirmektedir. Bu güne kadar ortaya konan 20 bülten, Kurumun dört yıldanberi sürüp giden çalışmalarının bir aynası gibidir. 21 inci sayı ile başlayacak olan üçüncü abone yılı bültenleri bu bakımdan bir kat daha değerli ve önemli olacaktır. Gerek Güneş - Dil Teorisi üzerine gazete sütunlarında yazılan yazılar, gerek Kurumun araştırmaları, türlü kolların verimleri bültenlerde toplanacağı gibi, yeryüzü dilciliğinin türlü haberleri ve Türk dilciliğinin münakaşaları da bültenlerde yer alacaktır.

Birinci abone yılı sayılarından, bir kaçı tükenmeğe yüz tutmuştur. Gerek birinci ve ikinci yıllardan eksik sayısı olup ta almak, yahut bunları da tam takım olarak edinmek isteyenlerin ve gerek üçüncü yıla yeniden abone olmak, yahut abonesini yenilemek isteyenlerin satış merkezimiz olan İstanbulda Ankara caddesinde **Türk kitapçılığı Limited Şirketi**'ne baş vurmaları rica olunur.

